

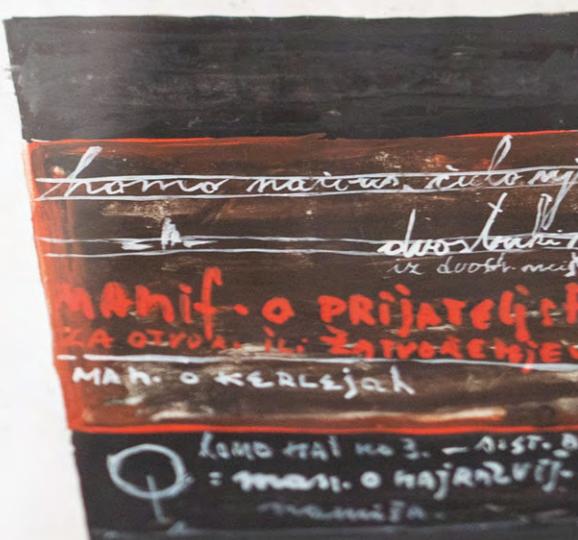
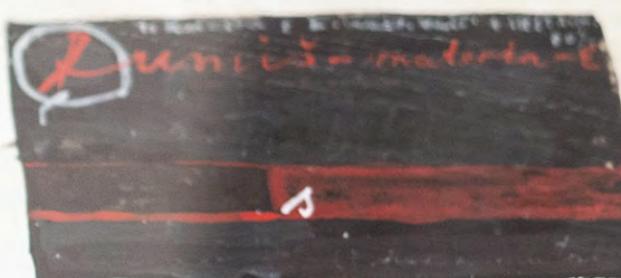
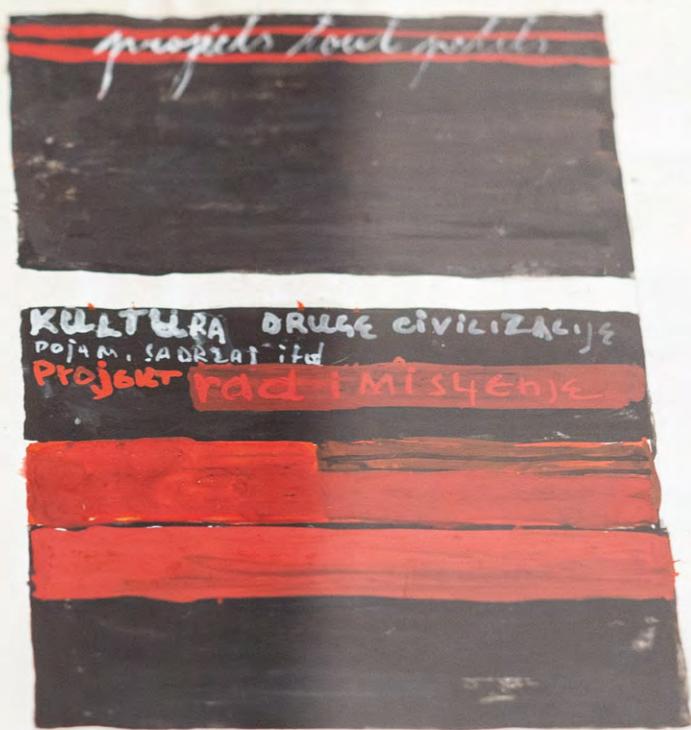
projekta

149

АПРИЛ 2019

ISSN 1331 - 5439

INTERVJU / PROF. VELJKO JOVANOVIĆ
IZLOŽBA / MANGELOS: MANIFESTI, TEZE, PROJEKTI I BILJEŠKE
JUGOSLAVENSTVO ZAGREBAČKOG SRBOBRANA
OSAMSTO GODINA AUTOKEFALNOSTI SPC-a
PUTOPIS S KOSOVA



ИЗДАВАЧ:

Српско културно друштво ПРОСВЈЕТА
www.skd-prosvjeta.hr, www.casopis.skd-prosvjeta.hr

ГЛАВНИ УРЕДНИК:

Чедомир Вишњић

ПОМОЋНИЦИ ГЛАВНОГ УРЕДНИКА:

Горан Борковић и Сања Шакић

ГРАФИЧКА УРЕДНИЦА:

Барбара Бласин

ЛЕКТУРА И КОРЕКТУРА:

Јово Чорак

НА НАСЛОВНОЈ СТРАНИЦИ: Димитрије Башићевић

Мангелос фотографије изложбе "Мангелос: Манифести, тезе, пројекти и биљешке", Галерија Нова, 2019.

ШТАМПА: Tiskara Zelina d.o.o

АДРЕСА РЕДАКЦИЈЕ: Бериславићева 10, 10 000 Загреб

ТЕЛ: +385 1 4872 480

ФАКС: +385 1 4845 364

Убиљежен у Министарству културе Републике Хрватске под бројем 644. Часопис је субфинансиран од Савјета за националне мањине Владе Републике Хрватске, Министарства за културу Републике Хрватске и Министарства културе и информисања Републике Србије. Излази у тиражи од 1 000 примјерака.

О тешкоћама новинарског и уредничког посла

Новинарство у Хрватској живи тешке дане. И то не због материјалног статуса журналистичког кадра, па ни због никад скромнијих тиража штампаних гласила, па чак ни због смањеног друштвеног утицаја, иако то све има везе са уводном дијагнозом. Све се у том новинарско – новинском свијету некуд помакнуло. Некад, не тако давно, у својој „Муци с речима“, Милован Данојлић је супротстављао вриједности спортског новинарства, као поштеног и егзактног, оном политичком, као неслободном и бесмисленом у тој неслободи, оличеном у адекватним језицима. Данас су спортски новинари, спикери и коментатори, произвођачи патогених шовинистичких егзалтација, у шпици дневне политike, њеног подрумског дијела, а они политички, несретници и данас као и некад, петљају нешто с лоптом око корнер заставице, као и њихови антијунаци, национални политичари. Ови сви уосталом, чим је прилика, навлаче капе и шалове, резервишу карте, па на утакмицу. Они актуелни и они бивши. Тек кад их нема на утакмици, заиста су покони.

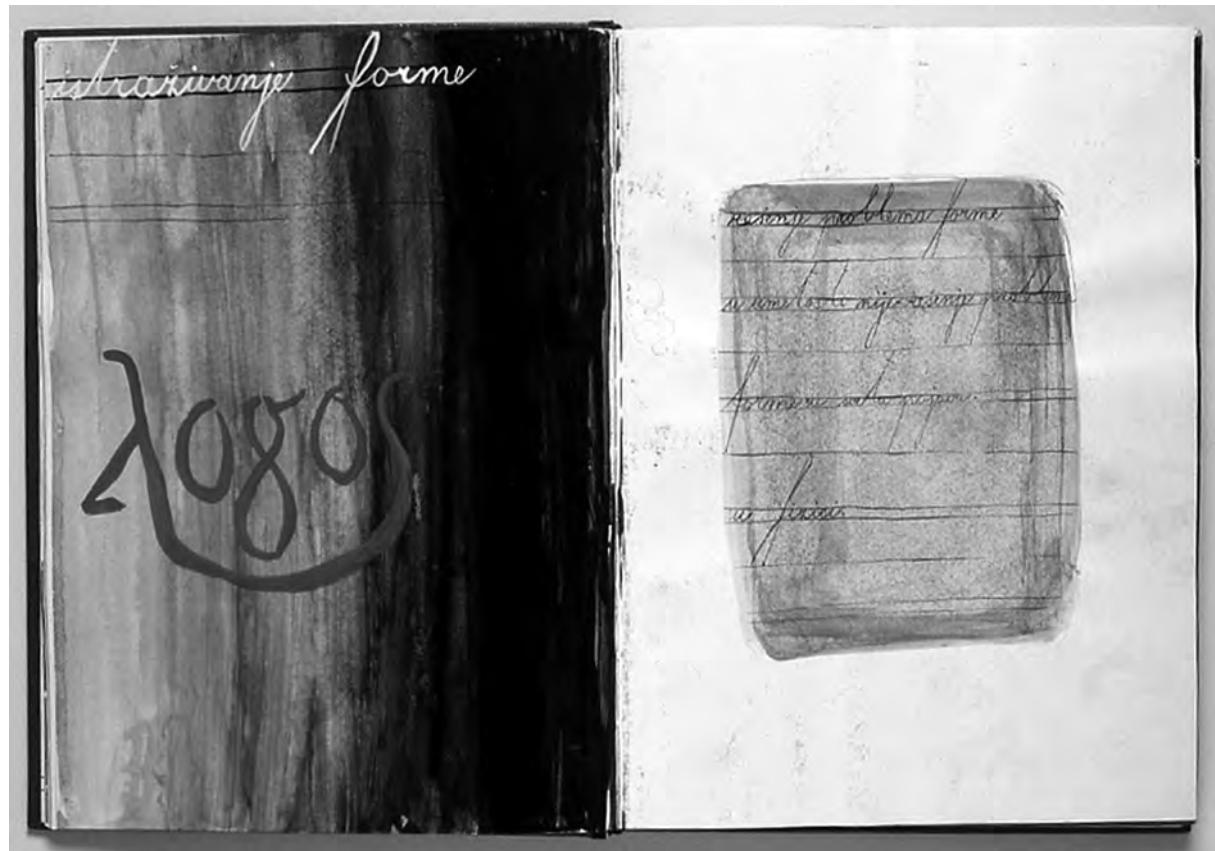
Некад, не тако давно, пола у шали, пола у збиљи, говорило се да сваки новинар каријеру започиње у градској рубрици, извјештавајући о цијенама са плаца, комуналним и сличним питањима. Мислило се о томе као о једва достојним темама за профил кадрова које су у јавности глумили Раде Шербеција или Иво Сердар. Данас, та је врста примарног извјештавања једина очувала арому изворног новинарства, о којем можемо мислiti као Данојлић у своје вријеме о оном спортском. Јутарњи извјештаји са плаца на једној локалној радио станицi спадају у смисленије ствари које се уопште са радио валова могу чути.

И што да чине новинари у времену у којем се стварност спустила испод нивоа озбиљног новинарства. У времену у којем морају озбиљно схватити оно што се озбиљно схватити не може. Додуше, млађи имају олакшицу, и образовање им је на бившем ФПН-у, данас више техничко него друштвено критичко. Па им је ваљда лакше писати о политичким идејама Karla Resslera, о предсједању Сабором Милијана Бркића, идеолошком свијету MOST-а и Живог зида, економским концепцијама бораца против швицарског франка, културно и образовно политици ХНС-а... И то из дана у дан, из мјесеца у мјесец, из године у годину, увијек у исто мјесто, као црквено звono, неповратно напукло. Стигло се заправо до праве цијене данашњих националних политика, до ситуације у којој проблеми националним политикама нису ни дохватаљви, а камоли рјешиви.

Оно, истина, могло би се рећи да новинарски цех у Хрватској, у целини гледано, плаћа високу цијену и свог минулог рада. Надгорњавали су се међусобно и са политичарима у демагогији и шовинизму, подилазили маси и производили руљу, увјеравајући је у њена права, што духовно низа то наводно важнија и вреднија. И што им онда данас преостаје, него црна хроника. И спорт, дакако. А из сфере политike, – предсједничина гардероба. Проблем је једино у томе што тај порез прошlosti по највишој стопи отплаћују они који су најмање криви, и за прошlost и за садашњост, а плаћеници се увијек снађу. Тако ових дана и година са нелагодом гледамо тужног министра здравstva, vјerovatno добrog liјечnika, који у обрани свијета којем вољко припада, дозвољава да га развлаче новинари и демагози; е како им то не успијева за њихових 70 куна осигурati свјетску зdravstvenu brigu и третman, а онда истовремено, ти исти журналиsti залегnu за кампањu да читava нациja скupi pare za liјечenje једne dјevojčice, po američkim цијenамa. A што је онда показатељ величине и топлине lјudske чitavog naциона. И нико не види сарказам и бесмисао читавe ситуацијe. Или види, али мора ћутati. И таквih је примјera на свим stranama.

Па након што смо се много пута јадали читаоцима на то, како нам као мањинцима, овде и данас, није лако, ред је да кажемо, како, ето, постоје и озбиљни разлози за задовољство у раду на једном оваквом часопису, какав читалац држи у руци. Јер смо својом (само) изопштеношћу ослобођени већине терета којег су си натоварили они из већине око нас, па и оног новинарско-уредничког.

(B)



Dimitrije Bašičević Mangelos, Jahrbuch, m. No. 8, 1970. ab.

SVA IZDANJA SKD PROSVJETA MOŽETE NARUČITI NA ADRESI

SKD Prosvjeta, Berislavićeva 10, 10 000 Zagreb

FAX: + 385 1 4845 364

TEL: + 385 1 48 72 480

skdprosvjeta@skdprosvjeta.com

Godišnja pretplata na časopis *Prosvjeta* iznosi 150 kuna, a uplaćuje se na račun
SKD Prosvjeta IBAN: HR3623600001101412121.

Kopiju uplatnice pretplatnik obvezno treba dostaviti na adresu izdavača s
naznakom "za časopis Prosvjeta" radi uvrštenja u evidenciju preplatnika.

Uplate na ime pretplate na časopis Prosvjeta iz inostranstva se vrše na
IBAN HR3623600001101412121 SWIFT ZABAHR2X s naznakom "za časopis
Prosvjeta".

Pretplata za zemlje Evropske unije za godinu dana iznosi 50 EUR, SAD 60 USD,
Kanada 60 CAD, Australija 60 AUD.

предплатна

- | | |
|--|--|
| 04
OD NOVOSTI DO SAVJETA
Nenad Jovanović
HRONIKA | 40
JUGOSLAVENSTVO
ZAGREBAČKOG SRBOBRANA
Čedomir Višnjić
HISTORIJA |
| 11
NE CIJENE SE RAD I TRUD,
NEGO POSLUŠNOST I POLTRONSTVO
Goran Borković
INTERVJU, PROF. VELJKO JOVANOVIĆ | 47
LOŠIJI, A OPET DOBAR
Milan Zaviša
FILM, FEST 2019. |
| 16
KO DA MI OTME IZ
MOJE DUŠE KOSOVO
Muharem Bazdulj
PUTOPIS | 50
BUDIMO REALNI I
ZAHTLJEVAJMO NEMOGUĆE
Željko Luketić
IZLOŽBE, DIMITRIJE BAŠIČEVIĆ MANGELOS |
| 21
ORUŽJE
Goran Babić
RASPRAVE O NOTORNOM (22) | 54
SVIJET ZA SLOBODNE SAZDAN
Sanja Šakić
KNJIGE, UZVIŠENJE |
| 22
DVIJE CRTICE O RADIJACIJI
NATO BOMBARDOVANJA
Milena Severović
PRIČE | 56
NAPETO, MUDRO I ČUDESNO
Slobodan Grubač
KNJIGE, LUTKAR |
| 25
KRST ČASNI I SLOBODA ZLATNA
Bojan Munjin
OSAMSTO GODINA AUTOKEFALNOSTI
SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE | 58
NAŠ IZDAJNIK
Srđan Gagić
FILM, ČUDOTVORNİ MAČ |
| 28
RAZGLEDNICA IZ ČIKAGA
Siniša Tatalović
PUTOPIS | 60
LEPAK POKREĆE SEĆANJA
Dragan Babić
KNJIGE, KREĆENJE |
| 30
NI OVDJE NI TAMO
Đorđe Matić
ESEJ O RADETU DRAINCU | 62
TAMO GDE PRESTAJE TELO
Jana Rastegorac Vukomanović
KNJIGE, ČOVEK BEZ JEZIKA |
| 32
1941. U GLINI
Igor Mrkalj
HISTORIJA, RUŠENJE GLINSKE
BOGORODIČINE CRKVE | 64
TOPLO BILJE
Bojan Vasić
POEZIJA |
| 38
U STROJU ISTORIJE
Milutin Dedić
HISTORIJA, O SPOMENIKU ČIKA MITI | 68
ISPRED DOGAĐAJA
Milan Kovačević
PROZA |
| | 74
PANOPTIKUM
Goran Borković |

OD NOVOSTI DO SAVJETA

Nenad Jovanović

PRVIH 1.000 – Velikim skupom u Novinarskom domu u Zagrebu 15. februara obilježeno je prvi 1.000 brojeva *Novosti* koje u kontinuitetu izlaze skoro 20 godina. Proslavi izlaženja okruglog broja tjednika ili nedeljnika, kako vam je drago, prisustvovao je veliki broj ličnosti iz javnog života i prijatelja *Novosti* koji su se priključili redakciji u slavlju.

SRETEÑE U UDINAMA – Udruženje Nikola Tesla iz Udina obilježilo je 16. februara godišnjicu "Sretenjskih susreta folklora". Pred velikim brojem gledalaca, koji su ispunili dvoranu, nastupilo je više KUD-ova iz Italije, Slovenije, Hrvatske i Republike Srpske, među kojima i članovi muške pjevačke grupe zagrebačkog pododbora "Prosvijete" koji su i na tom nastupu pokazali svoju kvalitetu i uvježbanost.



USPJEH „ZLOGONJA“ – Proglašenjem pobjednika i dodjelom nagrada 23. februara u zagrebačkom kinu Europa završen je službeni dio četvrtog po redu Međunarodnog filmskog festivala za djecu – KinoKino,

svečano otvorenog 20. februara. Između osam prikazanih filmova u takmičarskom programu profesionalni žiri najboljim je proglašio njemačko-kenijski film "Supa Modo" Likariona Wainaina, a specijalno priznanje dodijelio je srpskom filmu "Zlogonje" Raška Miljkovića. Dječji žiri najboljim filmom ocijenio je danski film "Ja sam William" Jonas Elmera, dok je nagrada publike pripala nizozemskom filmu "Moje neobično ljeto s Tess" Stevena Wouterlooda. O tome da li će nagradu dobiti "Zlogonje" ili "Supa Modo" odlučivale su nijanse, ali je činjenica da je ovaj Miljkovićev debitantski dugometražni film obilježio zadnja dva dana službenog dijela festivala.

POSLJEDNJI SRBIN U HRVATSKOJ... – Dvorana kina Europa 25. februara bila je premala da primi sve zainteresirane za premijeru filma Predraga Ličine "Posljednji Srbin u Hrvatskoj". Nakon filma publici se predstavila velika ekipa filma na čelu sa scenaristom i režiserom Predragom Ličinom, producentima Ankicom Jurić Tilić i Mišom Mogorovićem, kao i glumačkom ekipom sastavljenom od poznatih glumaca iz regiona – Krešimirom Mikićem, Hristinom Popović, Tihanom Lazović, Dadom Čosićem, Bojanom Navojcem, Sergejom Trifunovićem... ali i javnih ličnosti koje su imale manje uloge kao što je Severina.

Film, po Ličinim riječima, označen kao "zombi komedija iz budućnosti" zapravo je oštra satira koja se obara na aktualnu društvenu zbilju u Hrvatskoj i svijetu, ne štedeći ovdašnje narode i narodnosti, a sve uz hommage nekim od kulturnih filmova i serija, regionala i svijeta.

... PRVI SRBIN NA EVERESTU – U Zagrebu je od 24. februara do 2. marta održan 15. po redu međunarodni festival dokumentarnog filma Zagrebdoc uz obilje filmskih programa i popratnih događanja. Veliki pečat za najbolji film međunarodne konkurenциje dodijeljen je kineskom "Na planini" u režiji Yang Zhanga, dok su specijalna priznanja dodijeljena filmovima "U procijepu" američkog režisera Binga Liua i "Moj neznani vojnik" ukrajinske autorice Anne Kryvenko. Veliki pečat za najbolji film iz regionalne konkurenциje pripao je filmu "Una Primavera" redateljice Valentine Primavere, dok su specijalna priznanja dodijeljena hrvatskom "U ime Republike Hrvatske" Gorana Devića i srpskom filmu "4 godine u 10 minuta" Mladena

Kovačevića o Dragunu Jaćimoviću, prvom Srbinu koji se 2000. popeo na Mont Everest. Srpski film „Taurunum Boy“ u režiji Jelene Maksimović i Dušana Grubina dobio je specijalno priznanje.



ŽENA I BORAC – Nakon duge i teške bolesti 27. februara u 66. godini umrla je aktivistica "Prosvjete" i drugih srpskih institucija, velika borkinja za ljudska prava Nada Radović. Jedna je od osnivačica karlovačkog Odbora za ljudska prava u kojem je pomagala svima, a naročito srpskim povratnicima u rješavanju njihovih statusnih problema – od dokumenata i povrata imovine do obnove. Bila je i jedna od inicijatorica osnivanja karlovačkog pododbora "Prosvjete", vijećnica i predsjednica županijskog i gradskog VSNM-a, a na njenu ideju osnovan je i Kulturno informativno obrazovni centar „Lukijan Mušicki“ namijenjen mladim Srbima. Suosnivala je karlovački SDSS, bila je sekretar županijske partiskske organizacije, a u jednom mandatu i članica Izvršnog odbora SDSS-a na državnom nivou. Niz godina je bila i sekretar karlovačkih i županijskih organizacija antifašista, organizirajući njihove aktivnosti. Do zadnjeg časa nije smanjivala obim i tempo svog posla zbog čega ne čudi što se na njenoj sahrani prvog martovskog dana na mjesnom groblju u Tušiloviću okupilo nekoliko stotina ljudi, kojima su se tom prilikom obratili i predsjednik SNV-a Milorad Pupovac i predsjednik karlovačkih antifašista Miroslav Delić.

CAR I SVETAC – U prostorijama "Privrednika" prvog martovskog dana otvorena je izložba "U susret ruskom caru, Romanovi – carsko služenje" o posljednjem ruskom caru Nikolaju II i njegovoj porodici. Događaj su organizirali "Privrednik" i Crkvena opština zagrebačka. Fotografije prikazuju svakodnevni život posljednjeg ruskog cara i njegove porodice, pobijenih 1918. u previranjima tokom Oktobarske revolucije. Car i njegova porodica početkom ovog vijeka proglašeni su svetiteljima Ruske i Srpske pravoslavne crkve. Izložba je prvi put po-

stavlјena 2016. i do sada je obišla preko sto mjesta po Evropi, Americi i Africi, uključujući ex-Yu region.



NOVE AKTIVNOSTI U ZAGREBU – „Tokom ove godine zagrebački pododbor "Prosvjete" započet će razvijati i druge aktivnosti zanimljive raznim kategorijama članstva, najavljen je na izvještajnoj skupštini poddobra, održanoj 8. marta. Predsjednica poddobra Aneta Vladimirov nglasila je potrebu nastavka razvoja sekcija u smjeru osmišljavanja dodatnih aktivnosti na području amaterizma, pa je tako formirana muška pjevačka sekcija seniora. Aktivno je djelovala likovna sekcija koju od aprila vodi Lana Kovačević, pri čemu je težište dano na ciklus "Varijacije: od primijenjenog ka umjetničkom" koji je rezultirao izložbom otvorenom na Dan žena. Članice grupe gostovale su na "Prosvjetinim" kolonijama u Krnjaku, Petrinji, Sisku i Karlovcu i surađivale s udružom ECHO. Muzička sekcija "ZborKop", pod vodstvom Jovane Lukić, lani je imala niz nastupa na brojnim smotrama, a bogatstvo nastupa bila je karakteristika i lani osnovane muške pjevačke. Folklorna grupa, koju je također vodila Jovana Lukić, a od februara ove godine Bojana Korać, lani je imala niz nastupa. Uvjebane su nove koreografije igara i pjesama Banije i sašiveni dijelovi banijske nošnje s čime će se predstaviti na smotri folklornih amatera Zagreba. Nakon sjednice održan je kulturno-umjetnički program uz nastupe zborova ZborXopa i Domaćigosti, kao i stand up komičara Peđe Bajevića.



BOROVSKO OTVARANJE SEZONE – KUD “Branislav Nušić” iz Borova održao je 9. marta cjelovečernji koncert kojim su otvorili ovogodišnju sezonu nastupa. Na koncertu su nastupile sve sekcije društva – od tam-buraške do dramske – od najmlađih koji tek uče prve igračke pokrete i koreografije pa sve do iskusnih igrača. Situacija u društvu je dobra i rad se neometano odvija. Očekuju sredstva od Savjeta za nacionalne manjine, kao i svake godine, a u budžetu općine novac je već odobren. Društvo se dobro nosi i sa sveprisutnim odlivom stanovništva.

TRADICIONALNA KOLAČJADA – I ovogodišnja, 14. po redu, Tradicionalna martovska smotra, održana 16. marta u Malom Gradcu u organizaciji tamošnjeg pododbora “Prosvjete” i predsjednice Željke Marčinko protekla je uz KUD-ove i ansamble pododbora “Prosvjete”, kao i takmičenja u izradi kolača. Osim domaćina nastupili su i članovi pododbora iz Garešnice, Vrginmosta, Hrvatske Kostajnice i Zagreba, kao i glinska “Treća sreća”. Ove godine su u Malom Gradcu prvi put nastupili članovi muške pjevačke grupe zagrebačkog pododbora koji su izveli više tradicionalnih pjesama. Pobjednici kolačijade ove godine su članovi pododbora u Hrvatskoj Kostajnici.

KARLOVAČKI PODODBOR – Predsjednik SKD-a „Prosvjete“ Mile Radović i generalni sekretar Slobodan Živković posjetili su karlovački pododbor Prosvjete. Sa stanjem u pododboru upoznao ih je predsjednik Milan Lapčić. Pododbor sada ima 85 članova, uglavnom starije životne dobi, a prije ih je bilo i preko 120. U pododboru djeluju likovna, literarna i etno sekcija. Posebno je aktivna likovna sekcija koja je do sada nastupila i organizirala 170 kolonija. Pobratimili su se s pododborom iz Moravica, a ostvarena je i saradnja s drugim pododborima. Predsjednik Radović naglasio je da je vodstvo najprije obišlo pododbore u kojima je bilo većih problema. Riječki pododbor je najviše stradao, ali je stanje stabilizirano u decembru prošle godine. Dubioze Društva iznosile su 2,5 miliona kuna i prijetio mu je totalni kolaps. Neki dugovi su otpisani, neki prolongirani pa se tekuće poslovanje i programi realiziraju. Dug je lani smanjen za pola miliona kuna. Pododbori trebaju poštivati plan stabilizacije kako bi se Društvo što prije riješilo starih dubioza, rekao je Radović.

O HRVATIMA I SRBIMA – Ova knjiga prije svega govori o sveukupnosti hrvatsko-srpskih odnosa, rečeno je na predstavljanju knjige “Historiografija u tranziciji” Drage Roksandića, održanom 20. marta u Zagrebu u prostorijama “Prosvjete” u Zagrebu. Osim SKD-a “Prosvjete”,

kao izdavača, organizatori promocije bili su časopis *Tragovi* i Centar za komparativno-historijske i interkulturne studije Filozofskog fakulteta u Zagrebu. Predstavljajući govornike na promociji, Aneta Vladimirov naglasila je da ova knjiga postavlja niz polemičnih pitanja i omogućava polemiku i dijalog. Profesor splitskog Filozofskog fakulteta Aleksandar Jakir podsjetio je da knjigu čini 26 radova nastalih u rasponu od 1992. do 2018. godine, podijeljenih u šest poglavlja. Matko Globačnik sa zagrebačkog Filozofskog fakulteta rekao je da u prvom dijelu dominiraju teme od 18. vijeka do 90-ih godina s posebnim poglavljem o traumama i tragedijama, dok je drugi dio knjige posvećen kulturnim politikama i zapisima o Savi Mrkalju, Gerasimu Zeliću i Nikoli Tommaseu. O knjizi su govorili i Stevo Đurašković sa zagrebačkog Fakulteta političkih znanosti i Olga Manojlović Pintar s Instituta za noviju istoriju Srbije koja je bila Roksandićev student dok je predavao u Beogradu.



ČIKA I NJEGOVA POEZIJA – U prostorijama osječkog pododbora “Prosvjete” održana je promocija poetske zbirke “Moja radost i moja tuga u 65 pjesama” Milenka Vasiljevića – Čike. Autora, rođenog 1943. godine u Sekulincima kod Voćina, koji danas kao penzioner živi u Osijeku, predstavili su Nikola Živković, profesor jezika i književnosti u penziji iz Belog Manastira i pjesnik Đorđe Nešić iz Bijelog Brda, koji su knjigu pripremili za objavljivanje. Promocija je popraćena i prikazom 30 Vasiljevićevih knjiga u 65 godina spisateljskog i publicističkog rada.

ČITANJE POD ZVEZDAMA – U organizaciji Narodne biblioteke Dalj, pododbara “Prosvjete” Dalj i Kulturno-naučnog centra “Milutin Milanović”, u Dalju je upriličen program “Čitanje pod zvezdama” čiji je cilj popularizacija književnosti i kulture čitanja. Ovogodišnji multimedijalni program pod naslovom “Išao sam mnogim drumovima...” bio je posvećen kulturi Roma. – Naziv programa prevod je poznate pesme “Đelem, đelem” koja je himna svih Roma sveta.

PREDAVANJE O KOSTI MOMIROVIĆU – Sveučilišni profesor Konstantin (Kosta) Momirović (1932 – 2004.) bio je jedan od najznačajnijih znanstvenika u Jugoslaviji, a važio je za pionira i u svjetskim razmjerima, rečeno je na predavanju "Sjećanje na Konstantina Momirovića" održanom 28. marta u prostorijama Središnje biblioteke Srba u Hrvatskoj. Franjo Prot, koji je bio najbliži Momirovićev suradnik tokom znanstveno-profesorske karijere u Zagrebu, prisutne je podsjetio na njegov rad u više naučnih i životnih oblasti, od psihologije i kineziologije do matematičkih metoda i informatike. Uvodeći znanstvene osnove u fizičku kulturu, od kineziologije je napravio ravnopravnu nauku s ostalima.

– Danas se o Momiroviću premalo zna, iako se mnoge metode koje je uveo i sada koriste – rekao je Prot, ističući da je Momirovića Srpsko narodno vijeće prepoznalo kao važnu osobu, za razliku od brojnih institucija i javnosti u Hrvatskoj i Srbiji gdje je radio od 1991. do smrti 2004.

– Važno je podsjetiti što je sve učinio za našu sredinu, pogotovo danas, 28. ožujka, na petnaestu godišnjicu njegove smrti – rekao je Prot.



PONOVO RADI BIOSKOP – Prikazivanjem filma "Zaseda", kulturnog djela Živojina Pavlovića, 3. aprila u kinu Tuškanac otvorena je filmska manifestacija „Ponovo radi bioskop“ posvećena Mileni Dravić, prvoj dami jugoslovenske kinematografije, ali i uz podsjećanje na Dušana Makavejeva, jednog od najpoznatijih režisera jugoslavenskog crnog vala. Obraćajući se prisutnima, među kojima su bili i predstavnici ambasade, SPC i Ministarstva kulture RH, Aneta Vladimirov iz SNV-a ukazala je na značenje Milene Dravić u stvaranju i širenju kulture na ovim prostorima.

– Ovo je treće izdanje Dana srpskog filma koje je ove godine posvećeno Mileni Dravić, rekla je ambasadorka Srbije Mira Nikolić.

– Milena Dravić u svojih 50 godina bavljenja filmom bila je prva dama jugoslovenske kinematografije, o čemu svedoči i više od 160 filmova, TV serija i drama koje je snimila, – Ona je bila popularna od Vardara do Triglava, a po rečima Dušana Makavejeva koji je sarađivao s njom u



više filmova, nju su voleli i kamera i kostimi i scenaristi i šminkerka, pa i nobelovci i avijatičari, rekla je ambasadorka.

Prisutnima, u ime Jugoslovenske kinoteke iz Beograda obratio se i Dragan Marinković, ističući kako je svojim stvaralaštvom Milena Dravić bila most među ljudima na ovim prostorima.

Dan ranije u knjižnici Bogdan Ogrizović predstavljena je knjiga "Između svetova" Dragana Dimića o radovima režisera Nicolasa Roega, Davida Lynch, Terrenca Malika, Alejandra Jodorowskog i Davida Cronenberga, a u petak, 5. aprila monografija "Milena Dravić ili ključ snova" autorice Anite Panić. U kinu Tuškanac od 3. do 7. aprila prikazano je osam filmova u kojima je glumila Milena Dravić, Organizatori manifestacije su SNV, VSNM Zagreba, Jugoslovenska kinoteka, ambasada Srbije i Kino Tuškanac.



KNJIGA CRVENIH SVJETALA – Knjiga "Crveno svjetlo – Jugoslovenska partizanska fotografija i društveni pokret 1941. – 1945." novinara Novosti Davora Konjikušića, predstavljena je 4. aprila u Novinarskom domu u Zagrebu. – Za stvaranje ove knjige bila je potrebna velika hrabrost, rečeno je na predstavljanju na kojem su osim autora o knjizi govorili i Boris Pos-

tnikov iz *Novosti*, historičar Hrvoje Klasić s Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Sanja Horvatinčić iz Instituta za povijest umjetnosti.



FESTIVAL EVAKUACIJE – lako su na raspaganju imali manje od dva dana, ekipa 13. izdanja Festivala tolerancije – Židovskog filmskog festivala uspješno je preselila manifestaciju u Studentski centar, tako da je otvoreno 7. aprila uvečer u najvećim dijelom ispunjenoj dvorani proteklo bez problema. Prisutnima, među kojima je bio i osnivač festivala Branko Lustig koji je dočekan velikim aplauzom, obratili su se direktorka festivala Nataša Popović i producent Hrvoje Pukšec.

VUKOVARSKA KNJIŽNICA – U Vukovaru je otvorena biblioteka Srpskog kulturnog centra (SKC) koja raspolaže fondom od oko 15 hiljada naslova. Inicijativa je pokrenuta pre šest godina kada je i otpočeo proces prikupljanja knjiga, rekao je direktor SKC-a Srđan Sekulić, zahvalivši svima koji su doprineli realizaciji ovog projekta.

– To su pre svega ZVO, koji je osnivač SKC-a, ali i druge institucije i udruženja kao što su SKD "Prosvjeta" pododbor Vukovar i KUD "Sloga" iz Vukovara koji su nam donirali knjige. Zatim su pomogli Matica srpska, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva iz Beograda, Gradska biblioteka Novi Sad, Narodna biblioteka Srbije i mnogi pojedinci – rekao je Sekulić koji je zajedno s predsednikom ZVO-a Srđanom Jeremićem, simboličnim presecanjem vrpce svečano otvorio biblioteku.

MILKA I NJEN ROMAN – U organizaciji pododbora Prosvjete 13. aprila u Karlovcu je održana promocija romana "Strah od ludila" novinarki i bivše dopisnice *Novosti* iz Švicarske Milke Mraović Kajganić. U roma-

nu se govori o sudbini djevojke koja je prošla trnovit put kroz život. I ovaj roman nastao je na temelju istinitih događaja. Autorica je po profesiji viša medicinska sestra i diplomirana pravnica, a po zvanju književnica i novinarka koja je u knjizi "Čitanka Korduna" dala značajan prilog očuvanju srpske kulturne baštine. O knjizi su govorili Dragan Grubješić, voditelj književne sekcijske u karlovačkom pododboru i Sava Gajić Ivić, urednica, recenzentica i lektorica ovog romana. Pet dana kasnije promocija romana održana je i u Zagrebu.

FESTIVAL DJEĆJEG FOLKLORA – U Ostrovu je 13. aprila održan drugi po redu Festival dečjeg folklora pod nazivom "Ostrovo s ljubavlju" na kojem su osim domaćina nastupale najmlađe sekcijske šest KUD-ova: "Bekrija" iz Negoslavaca s dvije sekcijske, "Srem" iz Markušice, "Vaso Đurđević" iz Bršadina i Srpskog prosvjetnog i kulturnog društva "Prosvjeta" iz Obudovca u Republici Srpskoj.

– Ovakve manifestacije su podstrek za dalje bavljenje sa folklorom i za održavanjem naše tradicije i kulture. Ove godine nastupaju nam sa svim nova društva u odnosu na prošlu, osim nas kao domaćina i KUD-a "Srem" iz Markušice, koji su društvo iz naše opštine i praktički su domaćini kao i mi. Cilj je da očuvamo kulturu srpskog naroda sa ovih prostora i kulturu iz naše matične države. Zato se i trudimo da imamo što više dece i da na njih to prenesemo, izjavila je Snežana Jovanović iz KUD-a "Ostrovo".

ZAJEDNO U OSIJEKU – U Osijeku je 13. aprila u Dječjem kazalištu "Branko Mihaljević" održana treća po redu manifestacija "Zaigrajmo zajedno" u organizaciji Udruženja "Čuvari srpskog identiteta". Pored gostiju iz HKUD-a "Željezničar", na manifestaciji su nastupili i Folklorni ansambl "Dukat" iz Stare Pazove, Ansambl narodnih igara SKD-a "Prosvjeta" iz Vukovara, Etno ansambl Đurđevak iz Bobote, kao i pjesnik iz Klise Mihajlo Mićo Zečević. Iz Srbije je pristigao Folklorni ansambl "Dukat" s najmlađom sekcijskom uzrastom od trećeg do osmog razreda uz pratnju dječjeg orkestra.

BATA U ZAGREBU – U dvorani Središnje biblioteke Srba u RH 15. aprila održana je promocija knjige "Borovo – sumrak jednog svitanja" Slavka Bubala. O knjizi su, osim autora, govorili i historičar Borivoj Čalić, autoritet za historiju Borova Ivica Žabić i Srđan Sekulić, direktor Srpskog kulturnog centra, koji je izdao knjigu. Ako je gradnja fabrike Bata bilo svitanje, sadašnje stanje je sumrak iz kojeg se nadamo da će Borovo izići, rekao je Bubalo, dok je Sekulić naglasio dobru komunikaciju s autorom



koji je težište stavio na historiju Borova i tvornicu Bata, koja je nakon Drugog svjetskog rata preimenovana u Borovo.

– U knjizi su okupljeni novinski tekstovi koji sabrani u celinu izgledaju kao nova priča. Bubalo je osetio duh prošlih vremena, u knjizi nema patosa i emocija, ali ima gorke sete. Kapital češkog industrijalca Tomaša Bate uticao je na razvoj Borova i Vukovara i boljeg života njihovih stanovnika. Stvarani su i mitovi, ne bez razloga, da je Borovo bilo 'raj na zemlji', rekao je Čalić. Žabić se osvrnuo na vezu između Borova i Zagreba. – Tokom 20-ih godina tu je bilo sedište kompanije do selidbe u Borovo 1932. godine. Bata, odnosno Borovo, u Zagrebu je imalo brojne trgovine i magazine, a još 30-ih se javila ideja o neboderu na početku llice koji je projektirao arhitekt Drago Ibler, u kojem bi bilo sjedište Bate i poslovni centar.



O DRUGARICI BROZ – U organizaciji časopisa Tragovi, 16. aprila u Središnjoj biblioteci Srba u RH Ivana Pantelić održala je predavanje "Od prve drugarice Jugoslavije do prkosne Ličanke: slike u javnosti o Jovanki Broz, 1952 – 2018.". Ivana Pantelić, autorica rasprodane knjige "Uspon i pad 'prve drugarice' Jugoslavije: Jovanka Broz i srpska javnost 1952 –

2013." naglasila je da je njena knjiga prvi historiografski rad o Jovanki. – Ova knjiga nije biografija jer sam se bavila njenim životom od 1952., kad se udala za Tita. Kao prva drugarica bila je u centru dešavanja i zato je važna kao svedokinja epohе. Sve vreme je bila odana Brozu, ali je imala i određeni uticaj jer mu je npr. predložila da se uključi u pokret nesvrstanih – rekla je Ivana Pantelić.

KAD ĆE TE ŠKOLE? – Predstavnici Zajedničkog veća opština 19. aprila su u Ministarstvu obrazovanja RH po tko zna koji put ukazali na problem nerješavanja statusa škola koje pohađaju pripadnici srpske zajednice na istoku Hrvatske. Predsjednik ZVO-a Srđan Jeremić i saborski zastupnik Boris Milošević, kao članovi Međuvladinog mješovitog odbora za rješavanje problema srpske manjine u Hrvatskoj i hrvatske manjine u Srbiji, ukazali su predstavnicima Ministarstva na zaključak i preporuku ovog tijela da hrvatska strana izvrši statusne promjene, tj. preregistraciju škola u kojima se nastava odvija na srpskom jeziku i ciriličnom pismu, što predstavlja obavezujući zahtjev prema hrvatskoj strani. Još jednom je ukazano da Vukovarsko-sremska županija ignorira, kako ovaj zahtjev, tako i zahtjeve općina Borovo, Negoslavci i Markušica za prijenos osnivačkih prava sa županije na ove općine.

SVILEN KONAC – Sekcija "Svilen konac", koja djeluje unutar pododbora "Prosvjete" u Bršadinu, organizirala je sedmu po redu izložbu ručnih radova i starina. Ovom izložbom njeni organizatori pokušavaju od zaborava otrgnuti sve one vrijedne stvari koje su starije generacije izrađivale i svakodnevno koristile. Za razliku od prethodnih godina, ove je izložba bila tematski postavljena, a akcent je stavljen na ručne radove koji su se koristili u kućama. Sekciju "Svilen konac" danas čini 12 aktivnih članica koje se često okupljaju i rade na očuvanju tradicije.

NARODNI OBICAJI – U Belom Manastiru 19. aprila održana je promocija knjige "Narodni običaji Srba u Baranji" Milana Dvornića. Knjiga ima 350 stranica i preko 200 geografskih karti, fotografija, crteža i autorovih umjetničkih slika, a štampana je u 300 primjeraka. Promociji je prisustvovalo stotinjak posjetilaca.

ČUVARI TRADICIJE – U organizaciji KUD-a "Srem" u Markušici je 21. aprila održana tradicionalna manifestacija "Čuvari tradicije – Đeram". Nakon defilea učesnika centrom sela program je nastavljen na bini Doma kulture. Osim domaćina, nastupila su tri KUD-a iz Srbije – "Ivo Lola Ribar" iz Krčedina, "Čigra" iz Ljukova i "Stevan Petrović Brile" iz Stejanovaca.

BUKOVICA U BANJA LUCI – KUD Bukovica iz Kistanja, 20. i 21. aprila gostovao je u Piškavici kod Banja Luke. Prvog dana nastupili su na Festivalu dječjih folklornih sekcija, a dan kasnije obišli tvrđavu Kaštel, Saborni hram Hrista Spasitelja, tvrđavu Castel i Ferhadiju. S njima su bili i predsjednik KUD-a Milivoj Macura, načelnik Ervenika Predrag Burza i zamjenik načelnika Kistanja Borislav Šarić.

SRPSKA VIDRA – Predstavljanje 25 kandidata Srpskog narodnog vijeća za predstojeće manjinske izbore u Zagrebu, održano 23. aprila, bilo je prilika za prezentaciju umijeća Zborxop-a koji djeluje u okviru zagrebačke "Prosvjete", kao i za još jednu prezentaciju *stand up* komičara Gorana Vinčića. To je bila prilika i da predsjednik VSNM-a Saša Milošević najavi formiranje Srpskog kulturnog centra u Zagrebu. Objekt koji je "Prosvjeti" vraćen 2015. ranije je rukovodstvo zapustilo, ali se sada privodi svrsi i u njega će s vremenom biti useljavane srpske institucije, prije svega redakcija "Novosti".

VASKRS U VUKOVARU – Povodom pravoslavnog Vaskrsa, vukovarski pododbor "Prosvjete" u kući nobelovca Lavoslava Ružičke na Vaskršnji ponедјелjak upriličio je prigodni vjersko-kulturni program. Osim u prigodnoj besedi i duhovnim pjesmama koje je izvelo Vukovarsko srpsko pevačko društvo "Javor", publiku je mogla uživati u nastupu učenika vukovarske Gimnazije, pijanistkinja Nataše Lapčević i Mine Guje, harmonikaša Vanje Živanovića i Nebojše Filipovića, Etno grupe "Đurđevak" iz Bobote i Tamburaškog orkestra "Vučedolski zvuci" sa vokalnim solistima Živojinom Jergićem i Aleksandrom Padrov.

SAVJET ODLUČIO – Na sjednici Savjeta za nacionalne manjine RH, održanoj 2. maja, usvojeni su izvještaji o utrošku novca dodijeljenog manjinskim organizacijama za 2018. i donesena odluka o podjeli sredstava za programe ostvarivanja kulturne autonomije nacionalnih manjina za ovu godinu. Sjednica Savjeta održana je u novom sazivu.

– Izvještaj o utrošku sredstava u 2018. pokazao je da su 84 udruge s više od 500 podružnica, ogranka, pododbora i drugih organizacijskih oblika, ukupno potrošile 33.792.362,00 od predviđenih 33.880.000 kuna za ukupno 870 programa – rekao je predsjednik Savjeta Aleksandar Tolnauer. Govoreći o raspodjeli za ovu godinu, naglasio je da su nacionalne manjine ponudile programe koji afirmiraju ne samo njih, nego i Hrvatsku. Vlada je takve prepoznala i povećala sredstva kako bi bili bolje prezentirani, i to ne samo u Hrvatskoj, nego i šire gdje postoji interes. Naglasio je da će se i dalje paziti na namjensko trošenje sredstava, posebno zato što se radi o novcu poreznih obveznika.



Predsjednik Komisije za raspodjelu i potpredsjednik Savjeta u prošlom sazivu Veselko Ćakić predstavio je odluku o raspodjeli.

– Ukupna sredstva za ovu godinu iznose 36 miliona kuna, od čega će 77 organizacija i ustanova sa 124 članice dobiti 34.605.000 kuna za 54 programa informiranja, 46 programa izdavaštva, 396 programa kulturnog amaterizma i 390 programa manifestacija. Javilo se 14 novih udruga koje će dobivati sredstva. Zbog ranijeg nepravilnog utroška ili nepravilnih izvještaja sredstva će biti umanjena ili uskraćena za 29 udruga. Povećanje u odnosu na 2018. generalno iznosi oko šest posto, ali su neke manjine dobile i više, a neke manje – istaknuo je Ćakić.

Ove godine Srbi su dobili 9.780.000, Talijani 6.915.000 kuna, Mađari 4.148.000 kuna, Česi 3.201.000, Bošnjaci 2.185.000, Rusini 657.000 kuna, Ukrajinci 653.000... Za romska udruženja predviđeno je 503.000 kuna, dok će preko stvaranja prepostavki za ostvarivanje njihove kulturne autonomije dobiti još 500.000 kuna. Od srpskih organizacija najviše je dobilo Srpsko kulturno društvo 'Prosvjeta' – 4.550.000 kuna, SNV je dobio 3.947.000, Zajedničko veće opština iz Vukovara 811.000, Srpsko privredno društvo 'Privrednik' dobiva 250.000, Srpsko kulturno umjetničko i duhovno društvo (SKUDD) 'Đurđevdan' iz Drežnice 82.000, SKUD 'Jovan Lazić' iz Belog Manastira 55.000. 'Čuvari srpskog identiteta' iz Vukovara 75.000 kuna, a Srpski kulturni centar iz Vukovara 10.000 kuna.



NE CIJENE SE RAD I TRUD, NEGO POSLUŠNOST I POLTRONSTVO

**VELJKO JOVANOVIĆ, PROFESOR NA ODSJEKU ZA
PSIHOLOGIJU FILOZOFSKOG FAKULTETA U NOVOM SADU**

Ideja rješavanja životnih problema gutanjem tablete savršeno odgovara brojnim stranama – od farmaceutskih kuća koje zarađuju milijarde od toga, pa do države koja će uvijek da potkrepljuje ideju koja kaže da je za vaše probleme odgovoran neki biohemski proces, a ne loši uslovi života koje vam je servirala ta ista država

RAZGOVARAO: Goran Borković

FOTOGRAFIJA: osobna arhiva

Veljko Jovanović izvanredni je profesor na Odsjeku za psihologiju Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, naročito zainteresiran za teme poput kvalitete života u Srbiji te osjećaja subjektivnog i psihološkog blagostanja. Prošle godine primio je nagradu „Dr Zoran Đindjić“ za najboljeg mladog naučnika, što sve skupa čini i više nego dovoljno razloga da porazgovaramo s ovim znanstvenikom, pogotovo jer porijeklo vuče s Korduna.

U Srbiji već tri mjeseca traju protesti građana čiji ciljevi nisu jasno artikulirani. Što motivira ljudе koji bi se – barem politički gledano – prije našli na međusobnom nišanu, nego u zajedničkom maršu, da začepе nos i hodaju zajedno?

Veljko Jovanović: Moje iskustvo sa ljudima koji nisu uključeni u rad političkih partija, a koji učestvuju u protestima u Srbiji pokazuje da je motiv većine ljudi sličan – a to je ogromno nezadovoljstvo ne samo

životnim standardom u Srbiji, već i cjelokupnom društvenom klimom koju odlikuje velika podijeljenost, kršenje ljudskih prava, cenzura, korupcija, izopačena verzija demokratije, nefunkcionisanje institucija, maltretiranje onih koji se usude da kritički misle i zloupotreba moći od strane ljudi koji imaju vlast. Pri tom, važno je naglasiti da mnogi građani koji učestvuju u protestnim šetnjama imaju doživljaj potpunog nepovjerenja prema političkim strankama koje su sada već otvoreno na čelu tih protesta. Iako ljudi hodaju zajedno, taj hod kod mnogih jeste grčevit i nesiguran, jer je sa jedne strane pokrenut nezadovoljstvom rđavom situacijom u državi i osinoču trenutne vlasti, a sa druge strane slabljen nepovjerenjem prema većini nosilaca ovih protesta i podijeljenim mišljenjem o njima. Iz tog razloga budućnost ovih protesta meni djeluje jako klimavo. Nepostojanje nade u bolju budućnost i doživljaj iznevjerjenosti u prošlosti – poslije pada Miloševića – se dobro oslikavaju u rečenicama koje svakodnevno čujete na ulici u Srbiji „Svi su isti“,

„Ovde nikada neće biti bolje“, „Za bolje ni nismo“, „Sami smo krivi, tako nam i treba“. Beznađe i bespomoćnost vidim kao ključne i potpuno opravdane razloge što se veliki broj ljudi ili pasivizira ili fantazira da se od svega skloni u neku šumu, ili u boljem slučaju da se spakuje i da bez gledanja unazad ode što dalje iz ove stradije.

**Beznađe i bespomoćnost
vidim kao ključne i
potpuno opravdane
razloge što se veliki broj
ljudi ili pasivizira ili
fantazira da se od svega
skloni u neku šumu, ili
u boljem slučaju da se
spakuje i da bez gledanja
unazad ode što dalje iz ove
stradije**

Da li je riječ i o socijalnom buntu? Zadnjih mjeseci gledamo demonstracije i u Podgorici, Bukureštu i Tirani, da o Francuskoj i „žutim prslucima“ ne govorimo. Koliko se ti događaji mogu povezati?

Veljko Jovanović: Demonstracije su očekivane, jer ono što povezuje većinu država danas je sljepilo i gluvoča vlasti za potrebe običnih ljudi i prava radnika, kao i nepokolebljiva usmjerenošć vlasti na interes korporacija i profita. Kada se pogledaju objektivni podaci o tome u kakvom svijetu danas živimo, čovjek bi očekivao da ljudi svaki dan protestuju. Mi živimo u svijetu u kojem trenutno skoro polovina stanovnika planete Zemlje živi u siromaštvo i muči se da zadovolji osnovne potrebe, a skoro milijarda ljudi nema dovoljno hrane da jede. Nejednakost između ljudi u većini država raste u posljednjih četrdesetak godina i u mnogim državama je danas jaz između bogatih i siromašnih veći nego ikada. Bogatstvo se u poslednjih nekoliko godina koncentriše u rukama sve manjeg broja ljudi, tako da smo u 2018. godini došli do toga da 26 najbogatijih pojedinaca posjeduje onoliko koliko i najsiromašnija polovica svijeta. Pri tom, u takvom svijetu imamo hrpu zelota neoliberalne ideologije, koji pokušavaju da nas ubede da kompeticija, nejednakost i osjećaji neizvjesnosti i ugroženosti predstavljaju prirodno stanje stvari, a da smo za neuspjehu sami krivi, jer ko je sposoban, prodoran i vrijedan taj i uspije, a ako nisi uspio onda si isključivo sam odgovoran za to. Ovakvo nakaradno shvatanje čovjeka, lišeno i trunque humanosti, spojeno sa neposrednom izloženošću nepravdi će vjerujem

u budućnosti podsticati sve veći broj ljudi da dignu glas protiv napasti u društvu.

**Demonstracije su
očekivane, jer ono što
povezuje većinu država
danas je sljepilo i gluvoča
vlasti za potrebe običnih
ljudi i prava radnika,
kao i nepokolebljiva
usmjerenošć vlasti na
interese korporacija i
profita**

U svom znanstvenom radu bavite se i subjektivnim blagostanjem. Koliko su ljudi u našim krajevima zadovoljni sami sobom. Zanimljivo je da je nedavno istraživanje pokazalo da optimističniji ljudi žive u Srbiji, nego u Hrvatskoj, što se s obzirom na standard ne bi reklo.

Veljko Jovanović: Nivo blagostanja i kvaliteta života ljudi na prostoru bivše Jugoslavije, sa izuzetkom Slovenije, je godinama unazad među najnižima u Evropi, a u pojedinim aspektima je na nivou najsiromašnijih država subsaharske Afrike. Relativno nisko zadovoljstvo životom je zajednička odlika većine ljudi u Srbiji, Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Na primjer, velike međunarodne studije kvaliteta života pokazuju da je kvalitet života u Srbiji dosljedno među najnižima u Evropi, a povremeno Srbija bude i u grupi najnesrećnijih društava u takvim istraživanjima. Jedno veliko istraživanje koje je koristilo podatke iz 166 država, u periodu od 2005. do 2017. godine je pokazalo da je Srbija na samom začelju po psihosocijalnom funkcionisanju ljudi (koje obuhvata mjere kao što su doživljaj poštovanja od drugih, slobode, socijalne podrške, mogućnosti napredovanja ako se osoba trudi i slično). Među posljednjih 15 država u tom istraživanju su bile sve države bivše Jugoslavije, osim Slovenije. Naročito poražavajući podaci, a koji su brojni i dolaze iz različitih studija, su oni koji pokazuju da ljudi u Srbiji imaju naročito nizak doživljaj kvaliteta života koji se tiče odnosa sa drugim ljudima, doživljaja doprinosa društvu i sličnih socijalnih dimenzija blagostanja. Nema nekih velikih razlika u blagostanju prosječnog stanovnika Srbije ili Hrvatske, što je i razumljivo jer u obje države taj prosječni stanovnik jedva krpi kraj sa krajem i svakodnevno diše zrak društva koji je kontaminiran korupcijom, nejednakošću, siromaštвom, erozijom povjerenja i sličnim zagađivačima koji onemogućavaju razvoj sistema koji podržava i razvija kvalitet života ljudi.



Prošle godine nagrađeni ste prestižnim priznanjem „Dr Zoran Đindić“ za najboljeg mladog naučnika Srbije. Što vam znači ta nagrada?

Veljko Jovanović: Doživljaj koji sam imao kada sam saznao da sam dobio nagradu nije se mnogo promijenio ni danas, a to su pomiješana osjećanja radosti i doživljaja da ovakve nagrade u državi kao što je Srbija danas ne znače mnogo. Naime, u Srbiji se danas rijetko cijene i nagrađuju rad, posvećenost i trud, a mnogo češće se nagrađuju poslušnost i poltronstvo. Javna tajna je da se brojni naučni projekti dobijaju zbog poznanstava i podanosti, a ne zbog kvaliteta i potencijalnog doprinosa zajednici. Zbog toga su mi osjećanja pomiješana, jer ne mogu da se otmem utisku da ovakve nagrade često predstavljaju Potemkinovo selo, koje imaju ulogu da zamaskiraju probleme koji postoje u domenu podrške države mladim naučnicima i nauci generalno. Ulaganja države u nauku u Srbiji su nedovoljna i godinama unazad su manja od 1% BDP-a, što je tri do četiri puta manje od razvijenih država Evrope. To je jedan od važnih razloga zašto ogroman broj mlađih naučnika napušta Srbiju. Uslovi za bavljenje naukom u Srbiji su poražavajući i ne tiču se samo loših materijalnih resursa. Nauka danas predstavlja polje u kojem se vrti dosta novca i moći, a kombinacija novca i moći u društvu sa korumpiranim institucijama, vodi ka tome da se vrata nauke lakše otvaraju onima koji su podobni i koji će na nekom glasanju dati svoj glas nekome, nego onima koji su zaista najbolji u nekoj oblasti. Dodatno, posljednjih godina u Srbiji postoji inflacija doktora nauka, čije doktorske disertacije ne bi prošle recenziju ni u Mikijevom zabavniku, kao i preplavljenost plagiranim disertacijama, čiji autori neretko doguraju i do ministarske fotelje, kao što su primjeri ministra finansija Siniše Malog i ministra unutrašnjih poslova Nebojše Stefanovića. Akademска zajednica na ovakve pojave najčešće čuti, jer veliki dio članova te iste zajednice je i regrutovan da bi održavao nepromijenjeno stanje, a rijetki koji se usude da progovore bivaju učutkani, ucijenjeni ili izloženi mobingu. Nažalost, šapa partokratije danas sve jače stiže i akademsku zajednicu i nauku.

Nema velikih razlika u blagostanju prosječnog stanovnika Srbije ili Hrvatske, što je i razumljivo jer u obje države taj prosječni stanovnik jedva krpi kraj sa krajem i svakodnevno diše zrak društva koji je kontaminiran korupcijom, nejednakosću i siromaštvom

Komentirajući nagradu kazali ste da ljudi u Srbiji imaju vrlo nizak stupanj povjerenja u druge ljude i institucije. Otkuda taj sad već kroničan nedostatak empatije i solidarnosti, posebno prema svemu drugom i drugaćijem?

Veljko Jovanović: I međunarodna i istraživanja koja smo mi sprovodili pokazuju da je povjerenje u druge ljude i institucije u Srbiji vrlo nisko i da predstavlja jedan od ključnih činilaca lošeg kvaliteta života. Nisko povjerenje jeste odlika brojnih postkomunističkih društava, sa klimavom demokratijom, a naročito država u kojima je prisutna autokratska vlast i nakazni oblici neoliberalnog kapitalizma. Objasnjenje niskog povjerenja ljudi u Srbiji je prilično jednostavno i lako razumljivo kada se uzme u obzir nefunkcionisanje institucija, ogromna korupcija u svim temeljnim institucijama društva i doživljaj nepravde, nejednakosti i obespravljenosti koji imaju mnogi ljudi. Mislim da je jedan od ključnih izvora nepovjerenja ljudi i to što stvarnost koja je servirana kroz medije i od strane aktuelne vlasti nije u skladu sa stvarnošću sa kojom se ljudi susreću u svom svakodnevnom životu. Takođe, zaista je teško graditi poverenje između ljudi u atmosferi u kojoj vlast sve ljudе koji kritički razmišljaju i različito misle od onih koji imaju moć naziva neprijateljima, stranim plaćenicima, izdajnicima, fašistima i sličnim dehumanizujućim etiketama. Kad je neprijatelj iza svakog čoška, nije pametno vjerovati ljudima, čak i kada je takva slika fabrikovana propagandnom mašinerijom vlasti.

Posljednjih godina u Srbiji postoji inflacija doktora nauka, čije doktorske disertacije ne bi prošle recenziju ni u Mikijevom zabavniku, kao i preplavljenost plagiranim disertacijama

U cijelom svijetu raste korištenje različitih tableteta za psihološke probleme. S jedne strane čujemo stavove da je za to krivac farmaceutska industrija koja nastoji povećati prihode, a s druge da se psihološki poremećaji uopće ne bi trebali liječiti tabletama, koji su naročito popularni među onima sklonim populističkim pokretima. Gdje je istina?

Veljko Jovanović: Istину u slučaju ovog pitanja je teško dokučiti zbog brojnih problema koji postoje u istraživanjima efikasnosti psihofarmakoloških sredstava, odnosno lijekova koji se koriste za tretman problema psihološke prirode. Naime, ova oblast je krcata konfliktima interesa, korupcijom i istraživačkim praksama koje su najblaže rečeno

sumnjivog kvaliteta. U ovoj oblasti su finansijski i politički interesi često ispred naučnih i onih koji se tiču dobrobiti ljudi. Ključni problem je to što najveći broj istraživanja efikasnosti lijekova sprovode naučnici koji su finansirani od strane farmaceutskih kuća i koji su motivisani da pokažu da lijekovi jesu efikasni, čak i kada to nije slučaj. Pri tom, sada postoje već i brojni podaci koji pokazuju da najveći broj istraživanja koja pokažu slabu efikasnost lijekova nikada ne budu objavljeni, a da se pristrano objavljuju skoro isključivo nalazi koji pokažu da neki lijek jeste efikasan. Danas je ovo tema o kojoj se sve više priča i postoji sve veći broj hrabrih psihijatara i psihologa koji ukazuju na ove probleme i pokušavaju da otkriju laži koje se plasiraju iz ove oblasti. Koliko je ovo opasan teren i kakve sve negativne posljedice čekaju ljudi koji se uhvate u koštač sa ovim problemima odlično ilustruje i primjer hrvatskog psihijatra Roberta Torrea, koji se usudio pričati o ovoj temi, a naišao je uglavnom na osudu kolega i neprijateljski stav struke. Na kraju krajeva, ideja rješavanja životnih problema gutanjem tablete savršeno odgovara brojnim stranama – od farmaceutskih kuća koje zarađuju milijarde od toga, pa do države koja će uvijek da potkrepljuje ideju koja kaže da je za vaše probleme odgovoran neki biohemski proces koji je pošao naopako, a ne na primjer loši uslovi života koje vam je servirala ta ista država. Ruke mnogih u priči sa psihofarmakološkim sredstvima su prljave, a rekao bih i krvave, ali kada vam je na raspolaganju moć i novac koji ta industrija ima, onda se ruke lako operu.

Ključni problem je što najveći broj istraživanja efikasnosti lijekova sprovode naučnici koji su finansirani od strane farmaceutskih kuća i koji su motivisani da pokažu da lijekovi jesu efikasni, čak i kada to nije slučaj

U Hrvatskoj je nedavno psihijatar Herman Vukušić podnio prijavu protiv Ane Bučević koja se zalaže za liječenje putem pozitivnog stava i tzv. vorteksa. Kakvo je vaše mišljenje o sve većem broju self-helpera?

Veljko Jovanović: Self-help danas predstavlja industriju u kojoj se vrti mnogo novca i još više laži. Teško je procijeniti da li ima sve više self-helpera i životnih učitelja, ali je sigurno da su vidljiviji nego ikada i da stoga njihove ideje mogu da utiču na živote ogromnog broja ljudi. Zajednička odlika većine self-helpera je da njihove aktivnosti najčešće nemaju nikakve veze sa naukom i da su zasnovane na doktrinama koje zvanična nauka ne priznaje, ali da druge ubeđuju da njihove prakse

jesu zasnovane na nauci. Popularnost i sveprisutnost self-helpera nije baš teško razumjeti, kada ih posmatramo u kontekstu onoga šta nude ljudima i u kakvom svijetu danas živimo. Ljudi poput Ane Bučević i sličnih životnih gurua, od kojih se mnogi oslanjaju na učenja pokojne Ljuse Hej, ljudima nude jednostavna rješenja složenih životnih problema, daju im doživljaj smisla i nade za kojim većina ljudi čezne, pružaju im trenutno zadovoljenje potreba i nude obmanu da će se osjećati bolje samo ako prizovu neku pozitivnu energiju ili pozitivne misli, a ono što mislim da je ključno kod većine ljudi – daju im iluziju kontrole nad sopstvenim životom. Ovakve ideje se odlično uklapaju u vrijednosti današnjeg društva i ciljeve kojima većina ljudi teži, a to je da se osjećaju bolje i da budu srećni. Neoliberalno shvatanje čovjeka, koje svu odgovornost na uspjeh i blagostanje čovjeka prebacuje na pojedinca, dodatno doprinosi procvatu životnih gurua koji potpomažu da se održava začarani krug u kojem se odgovornost za nedaće čovjeka prebacuje sa društvenih problema na pojedinca. Pri tom, nauku i naučne činjenice nije lako razumjeti i usvojiti, tako da banalne i nedvosmislene pseudonaučne tvrdnje životnih gurua i self-helpera mnogim ljudima djeluju privlačno. Psihologija i druge nauke koje se bave čovjekom su kompleksne i zbog složene prirode ljudskog ponašanja ne mogu da pruže jednostavna rješenja ljudskih problema niti recepte kako ostvariti životne ciljeve. Zato ne čudi zašto se ogroman broj ljudi upeca na ideju da će biti zdrav, srećan i doći do novca samo ako pozitivno misli ili privuče neku pozitivnu energiju u svoj život.

Nedavno ste bili u Hrvatskoj, gdje ste i rođeni, pa ste posjetili rodni Kordun. Što vas veže za zavičaj? Što ste uopće zatekli u svom selu?

Veljko Jovanović: Rođen sam u Karlovcu, a djetinjstvo sam proveo u selu Čremušnica na Kordunu, iz kojeg sam izbjegao 1995. godine tokom „Oluje“, kao jedanaestogodišnjak. Za zavičaj me vežu samo sjećanja na odrastanje, i to na onaj dio odrastanja koji sam proveo u ratu, jer se predratnih godina skoro ni ne sjećam. Prvih nekoliko godina nakon rata sam imao snažnu potrebu da odem u Čremušnicu, ali je ta potreba brzo nestala kada sam prvi put nakon rata otišao i zatekao pusto selo, spaljenu kuću, dvorište, baštu i voćnjak zarasle u trnje i korov. To što sam tada video nije se uklapalo u sjećanje koje sam imao na djetinjstvo i godinama poslije toga nisam imao više želju da se izlažem takvoj stvarnosti zavičaja. Tek u odrasлом dobu sam ponovo počeo više i češće da mislim o Čremušnici i ta razmišljanja o rodnom selu su se uglavnom dešavala u sklopu promišljanja o identitetu i doživljaju da jedan dio mene nije potpun, a za koji sam vjerovao da nije izgrađen do kraja zbog prekinutog djetinjstva i naglog odrastanja u izbjegličkoj koloni. I danas kad razmišljam o Čremušnici, nju vidim kao važan dio svog identiteta, ali koji ostaje nekako neizgrađen i više kao neka fantazija djeteta kojem nedostaju korijeni za koje bi vezao jedan dio sebe. A danas je moje selo kao i većina sela na Kordunu pusto, i ja ga vidim kao jedno tragično mjesto, kao sva mjesta na planeti u kojima je priroda prelijepa i život buja, ali bez ljudi.

**PETNAEST SLIKA S JEDNOG
JANUARSKOG PUTOVANJA**

KO DA MI OTME IZ MOJE DUŠE KOSOVO

PIŠE: Muharem Bazdulj

**Nema pretjerane razlike u pejzažu
iz okoline Raške i Novog Pazara
na jednoj strani i prvih kosovskih
krajolika koje gledam, osim u
jednom detalju: ovdje je sve prepuno
srpskih trobojki. Na svakom koraku
vijore se zastave. Mnogo ih je, ali
ne prizivaju zapravo ni snagu ni
suverenitet. Liče na neku mantru za
samopomoć**

U pjesmi *Malena Banjska* Milene Marković prvi stih poručuje: „*krenula sam u mitrovicu ibarskom magistralom.*“ Pjesma je prvi put objavljena prije osam godina, odnosno 2011. Bane, Ana i ja smo krenuli u Mitrovicu u januaru 2019. Da li smo i mi krenuli Ibarskom magistralom? Definicija kaže da je Ibarska magistrala zapravo popularan naziv za nešto što se službeno zove „Državni put IB reda 22“, odnosno tristotinjak kilometara dugačka cesta koja preko Lazarevca, Lajkovca, Ljiga, Gornjeg Milanovca, Čačka, Kraljeva i Raške dolazi do Novog Pazara. Imajući u vidu da se rijeka Ibar uliva u Zapadnu Moravu kod Kraljeva dosta je upitna sama ideja da se cijela ova cesta uopšte naziva Ibarskom magistralom kad njen najveći dio, onaj od Kraljeva do Beograda Ibra nije ni vido. Mi smo se do Kraljeva spustili auto-putem, a onda smo vijugali dolinom Ibra. Bane i Ana su iz Leposavića i često putuju ovom uskom cestom. Kod mjesta Ušće, između Kraljeva i Raške, imaju, kažu, osjećaj da su već praktično stigli kući. Znam dobro te *random* tačke od kojih počinje zavičaj. One nemaju veze sa granicama i sa administrativnim linijama. Ušće se zove tako kako se zove jer se na tom mjestu Studenica uliva u Ibar. Pejažom dominira stara crkvica na brdu s lijeve strane ceste. Od Ušća i počinjem da isčekujem tačku od koje počinje Kosovo. Nikad nisam bio na Kosovu.

2.

Kosovo je jedini dio nekadašnje Jugoslavije gdje još uvijek nisam bio. To je slučajnost, mada ne toliko nelogična, imamo li u vidu istorijsko-geografski generacijski kontekst. Ono što me, međutim, iznenađuje u posljednjih nekoliko nedjelja, otkad je ovaj put već dogovoren i isplaniran, pa o njemu govorim priateljima i znancima, jeste dojam da se na Kosovo čak i iz centralne Srbije, čak i u mirno vrijeme, zapravo vrlo rijetko išlo. Susreo sam nekoliko ljudi, uglavnom pisaca i intelektualaca, rođenih od kraja pedesetih do početka sedamdesetih, Beograđana, ali i Čačana i Kraljevčana, recimo, koji nikad nisu bili na Kosovu. Isto tako, primjećujem da mnogi misle da mi baš i nije najpametnija odluka to da tamo putujem. Kad ih pitam zašto to misle, odgovaraju evazivno, ali u suštini, čini se, misle da nije najbezbjednije. Kad sam prije sedam-osam mjeseci putovao u Teheran, niko to nije smatrao rizičnim, mada je meni, i onda i danas, to putovanje mnogo više prizivalo opasnost negoli ovo. Iz takve reakcije inače objektivnih i racionalnih ljudi, može se, čini mi se, dobro iščitati dominantan stav o Kosovu u današnjoj Srbiji. Uz malo pretjerivanja, to je skoro kao ono što je Nevil Čembrellen rekao o Čehoslovačkoj u ono vrijeme dok je još izgledalo da je Drugi svjetski rat moguće izbjegći: „Daleka zemlja naseljena ljudima o kojima ne znamo ništa.“

3.

Prolazimo raskrsnicu na kojoj se desno skreće za Novi Pazar, a lijevo za Mitrovicu i praktično odmah smo na Jarinju. Na prvi pogled mjesto izgleda kao oni improvizirani „ček pointi“ na linijama razdvajanja za vrijeme rata u Bosni. S proljeća 1994. godine, odmah nakon potpisivanja Vašingtonskog sporazuma kojim je zaustavljen rat Armije BiH i Hrvatskog vijeća obrane, išao sam pješice iz Travnika u Vitez da polažem test da bih se zaposlio kao prevodilac u britanskom bataljonu UNPROFOR-a. Imao sam nepunih sedamnaest godina, pa su me negdje na pola puta najprije iz jednog bijelog metalnog kioska legitimisali „naši“, a odmah zatim i „njihovi“. Dok se sada približavamo prvoj kontroli, vadim ličnu kartu, a Bane, koji vozi, mi kaže: „Neka ti je spreman dokument, ali vjerovatno neće ni tražiti.“ I zaista, on pruža vozačku i saobraćajnu, uniformisano lice ih ovlaš preleti, vrati mu papire i odmahne rukom. Pomišljam kako je to izlaz, kako oni na ulazu moraju biti pažljiviji, međutim, na drugoj strani se sve odvija na isti način, ako ne i sekundu brže. I, evo, na Kosovo smo. I jedva da sam postao svjestan toga, a Bane mi pokazuje olupinu izgorjelog automobila s lijeve strane. To je, kaže mi, automobil Marije J, fotografkinje „Vremena“. Ta su se kola zapalila prije dvije-tri nedjelje, a ostalo je nejasno je li riječ o nesreći ili nekoj vrsti prijetnje odnosno upozorenja. Šta god da je bilo, kostur izgorjelog automobila sada stoji na ulazu na Kosovo kao lobanja nataknuta na tablu sa imenom saluna u nekom tarantinovski baroknom vesternu.

4.

Nema zapravo pretjerane razlike u pejzažu iz okoline Raške i Novog Pazara na jednoj strani i prvih kosovskih krajolika koje gledam, osim u jednom detalju: ovdje je sve prepuno srpskih trobojki. Na svakom koraku vijore se zastave. Mnogo ih je, ali ne prizivaju zapravo ni snagu ni suverenitet. Liče na neku mantru za samopomoć. Podsjećaju me na nešto, ali isprva ne mogu da se sjetim na šta. Sjetio sam se tek za nekoliko dana. Liče zapravo na za-



Crkva Sv. Dimitrija u Kosovskoj Mitrovici

stave Bosne i Hercegovine ili Islamske zajednice u povratničkim bošnjačkim selima u Republici Srpskoj. Za ljude koji se osjećaju ostavljeno i zapostavljeni, te su zastave dokaz da ih ima, da postoje. Moj drug pjesnik zapisao jedanput da za njega svaka zastava postoji tek kao „čista namjera vjetra“. Desetak godina kasnije, poslije katastrofalnih poplava u Nju Orleansu, Bruce Springsteen je otpjevao onu svoju himničnu stvar koja kaže, u blago kulturološki prilagođenom prepjevu: „Gdje god da se ova zastava vijori, mi brinemo za svoj narod.“

*Where're the eyes, the eyes with the will to see
Where're the hearts that run over with mercy
Where's the love that has not forsaken me
Where's the work that'll set my hands, my soul free
Where's the spirit that'll reign over me
Where's the promise from sea to shining sea
Where's the promise from sea to shining sea
Wherever this flag is flown
Wherever this flag is flown
Wherever this flag is flown*

Koja zastava? Daj neku takvu, da svi pod nju stanemo.

5.

Mrak se spušta, pred nama su svjetla Leposavića. Ima nečeg u prizoru grada na horizontu, ali to što je meni nešto, Banetu i Ani je zavičaj. Znam taj osjećaj kad prođeš okuku za Novi Travnik, pa Putićovo, Dolac i šibicaru, pa se ukaže sedam munara na kulisi iz Hiljadu i jedne noći kao sedam tornjeva

Prolazimo raskrsnicu na kojoj se desno skreće za Novi Pazar, a lijevo za Mitrovicu i praktično odmah smo na Jarinju. Na prvi pogled mjesto izgleda kao oni improvizovani „ček pointi“ na linijama razdvajanja za vrijeme rata u Bosni

iz pjesme *Running to Stand Still*. Ima gradova kojima su istorija i umjetnost dali više nego drugima, ali nema ničeg većeg i važnijeg od emocije koju grad izaziva u svojoj djeci koja se u njega vraćaju. Bane pominje leposavički kafić „Talični Tom“ i ne treba nam puno da odlučimo da ipak skrenemo u grad i popijemo pivo. U Zvečanu nas čekaju domaćini, ali ništa neće propasti ako zakasnimo pola sata. Ulazimo u centar grada. Klasika: zgrada opštine, banke, kladionice. Koliko god bio naviknut na veliku gustinu kladionica svuda na našim stranama, ovo je ipak drastičnije nego igdje što sam dosad vidi. Bane kaže da nigdje na Balkanu nema toliko kladionica po glavi stanovnika kao na sjeveru Kosova. I zaista, u idućih nekoliko dana ću čuti bezbrojne kladioničke anegdote. Jednu mi je ispričao konobar iz „Taličnog Toma“ čim smo

sjeli: Kao, neki tip je uložio dvadeset dinara i osvojio pola miliona. Kad su ga u kladiionici pitali je li okej da mu dobitak isplate u ratama, on je odgovorio: „Nije okej, nisam ni ja svoj ulog plaćao u ratama, nego sam vam sve odmah iskeširo.“ Inače, „Talični Tom“ je ona vrsta alternativno-rokerskog kafića koji čuva dušu urbanosti onih naših malih gradova u kojima su ljudi češće voljeli Džarmuša i Nika Kejava, nego po nekim američkim univerzitetskim centrima, onih naših malih gradova koji su (bili) američki od Amerike. Pijem kraft pivo, domaće, iz Gračanice. Iz zvučnika bije Tom Vejts: *Hoist That Rag*.

**Dok se približavamo prvoj
kontroli, vadim ličnu
kartu, a Bane, koji vozi, mi
kaže: „Neka ti je spremam
dokument, ali vjerovatno
neće ni tražiti.“ I zaista, on
pruža vozačku i saobraćajnu,
uniformisano lice ih ovlaš
preleti, vrati mu papire i
odmahne rukom**

6.

Formalno idem na Kosovo da održim književno veče u Mitrovici, štinski idem da odem i vidim. Domaćini su mi Miljana i Aleksandar, koji u Mitrovici drže Galeriju Akvarijus. Galerija je istovremeno i galerija i bioskop i malo pozorište, pravi kulturni centar zapravo, i to privatni, kako Miljana i Aleksandar vole reći, pola u šali, a pola sasvim ozbiljno. Oni su tamo formalno – ničiji, jer niti su miljenici lokalnih vlasti, niti međunarodnih NGO kombinacija. Ali za narod tamo su – so zemlje. Imaju i neku malu izdavačku djelatnost pa su objavili knjige dvoje mladih autora, gimnazijalaca. Listam dvije knjige, Vuk je momak koji piše prozu, a Darija djevojka koja piše poeziju. U bilješci uz knjigu piše da ih je uglavnom napisala kao četraestogodišnjakinja. Neki su joj stihovi neobično snažni i pamtljivi. Kaže, recimo, na početku jedne pjesme *Na kraju svega/jedino je bitno/da i dalje voliš isti cvet*, a dvije strane poslije, u istoj pjesmi: *Cvetovi pamte sve*. Ima i u Miljaninoj i Aleksandrovoj privatnoj priči nečeg skoro arhetipskog. Miljana je slikarka i trebalo bi o njenoj umjetnosti posebno pisati, ali ovdje tek da notiram da sam se pred njenim akrilicima na platnu kakvi su Kralj Milutin i Kraljica Simonida prisjećao Jejtsovih stihova o Vizantiji. Ona je zavičajno s Kosova, s Metohije zapravo, u Mitrovicu je došla 1999. ili poslije. Aleksandar je pak Novosađanin, književni kritičar i publicista koji je u Beogradu i Novom Sadu vodio neki dosta sređen i građanski uredan život, tako mi se barem čini. I onda su ga ljubav i ideali doveli ovamo. Zvuči možda i pretjerano sentimentalno, ali meni stvarno izgleda tako. On djeluje blago i smješka se strpljivo i jedva primjetno, ali kad ga bolje upoznaš i kad se raskravi osmijeh mu istovremeno širi usne i širi se po cijelom licu.

7.

Miljana i Aleksandar nas s nekim društvom čekaju u Zvečanu, u hotelu u kome će da spavam. Znam da je Zvečan zasebna opština i taj hotel zaista jeste udaljen od Mitrovice petnaestak minuta vožnje, ali tih će dana shvatiti da manje-više čitav sjever Kosova funkcioniše kao čudna jedinstvena cjelina. Jedan od ključnih infrastrukturnih elemenata te cjeline su taksisti. Dosta sam se vozio taksijem na Kosovu iako bih izvlačio najmanji zajednički sadržilac to izgleda ovako: Kola su mahom stara, ali su vozači mahom mlađi, uglavnom su šutljivi i prvi ne započinju razgovor, mada će spremno i pristojno da pričaju ako ti kreneš s pričom. Vožnja je jeftina, nema taksimetra i nema cjenkanja. Svi se znaju. Mene je jednog jutra taksista pitao da li mi smeta da pokupi majku s malim djetetom što su stajali ispred škole i da ih poveze jer mu je to do Mitrovice svakako usput. Kažem mu da mi, naravno, ne smeta, njih dvoje ulaze na zadnje sjedište, ona se zahvaljuje, ali ne izgleda kao da je taj njegov potez nešto pretjerano neuobičajeno. Iz razgovora vidim da se poznaju, ali ne nešto naročito dobro. Mali je taj cijeli prostor, malo je ljudi, oslonjeni su jedni na druge, moraju si pomagati. Svako svakog zna i svačija soubina se tiče svakoga. Kad prolaznik kaže prolazniku jesu čuo da taj-i-taj seli u Prokuplje, to stvarno skoro da rezonira malo u „niko nije ostrvo“ džondonovskom ključu, mada se nijedan od prolaznika s tim koji seli u Prokuplje i ne druži ništa posebno i poznaju ga samo iz viđenja, ali sa svakim odlaskom i dio njih odlazi i ionako nepostojeca izvjesnost da će ostati tu biva još manjom.

**Kostur izgorjelog
automobila stoji na ulazu
na Kosovo kao lobanja
nataknuta na tablu sa
imenom saluna u nekom
tarantinovski baroknom
vesternu**

8.

Hotel u kome nas čekaju Miljana i Aleksandar s društvom dio je kompleksa etno sela u čijoj velikoj restoranskoj sali upravo traje svadbeno veselje. Da bismo imali mir i atmosferu u kojoj možemo da razgovaramo, gazda nas smješta u malu salu na spratu. Tamo su već meza, vino i rakija, sve lokalno i domaće. Pitam što je najbolje da jedem, a gazda mi preporučuje pastrmke koje uzbaja u vlastitom ribnjaku na tom istom imanju. Za doručak će narednih dana uglavom jesti omlet, takođe od domaćih jaja sa imanja. Cijeli kompleks je savršen za koncept seoskog turizma, ali nisam siguran koliko u sadašnjim uslovima to može da funkcioniše. Dobro, i zima je, ali osim lokalaca gotovo da i nisam vido drugie goste. Te večeri upoznajem Rođu, koji drži kulturnu lokalnu kafanu Kovin i Miloša, istoričara i pobjednika kviza Slagalica. Negdje do pola deset sjedimo tu pijemo i večeramo, a onda se di-

jelimo u dva taksija i odvozimo do centra Mitrovice da se vidimo s nekim Banetovim ortacima. To, naravno, prerasta u žanrovsu noćnu sjedeljku gdje se gađamo vicevima, bizarnim podacima, anegdotama i podjebavanjima. Kao i uvijek u takvim situacijama, najbolje je kad potpuno zaboraviš gdje si. Konobari vide da nam je dobro, pa nas ne izbacuju na isteku radnog vremena, nego nas trpe još nekoliko sati. U neko nedoba mi zovu taksi, a taksi me vozi u moj hotel. Tamo imam sasvim dobru internet konekciju. Inače, i što se tiče signala mobilne telefonije, sjever Kosova je ničija zemlja. Čim se pređe Jarinje, upao sam u rouming, ali ne kosovski roumning, nego rouming telekom kompanije u vlasništvu Republike Srbije. Signala mog operatera dolje nema.

**Ovdje se danas živi onako
kako se nigdje više u Evropi
ne živi. Račune ne izdaje
niko, skraćenica PDV ne
znači ništa, sve se rješava
izvan sistema i usmenim
dogовором**

9.

Moj drug i ponajbolji savremeni poljski pisac Andrzej Stasjuk piše božanstvene putopise, ali njega zapadna Evropa uopšte ne zanima. Mislim da nikad nije bio u, recimo, Parizu. Zato u Rumuniji i Albaniji poznaće svako selo. Sjećam se kako je bio razočaran kad su u Albaniji prije petnaestak godina počeli masovno da uvode bankomate. Njemu se činilo da je starinski način života bliži ljudskoj suštini, ali u tome nije bilo onog kolonijalnog pokroviteljstva i osjećanja nadmoći kakvo često pokazuju zapadnjački ljuditelji egzotike. Uostalom, Stasjuk i u Poljskoj živi u svojevrsnoj divljini, uz tromeđu sa Ukrajinom i Slovačkom. Moram da ga pitam je li dolazio u posljednje vrijeme na sjever Kosova. U nekom smislu, ovdje se danas živi onako kako se nigdje više u Evropi ne živi. Račune ne izdaje niko, skraćenica PDV ne znači ništa, sve se rješava izvan sistema i usmenim dogовором. Ne znam kako je bilo prije nego su kosovske vlasti uvele takse na robu iz Srbije, ali trenutno i u trgovini postoje očito dva načina snabdjevanja. Cigaretе koje sam kupio na kiosku u Mitrovici imaju markicu Ministarstva finansija Kosova i dvojezični natpis o štetnosti pušenja, na albanskom i na srpskom. („Pirja e duhanit shkakton vdekje te parakohshme“ znači „Pušenje duvana prouzrokuje prevremenu smrt“); u kafanama, međutim, ako tražиш kiselu vodu, dobiješ Knjaza Miloša, a konobari se šale pa kažu: „Naš, prošvercovan.“

10.

Rođina kafana Kovin ima svoj slogan i zvanične instrukcije kako da dođeš odakle god da si pošao. Fora je duhovita: „Samo skreneš!“ Koliko sam shvatio, nekad ranije je takođe imao kafanu, možda i na istom mjestu, koja se zvala Laza Lazarević. U posljednje dvije-tri decenije kod nas na Balkanu su jako popularna koketiranja sa privlačnošću ideje ludila u ključu

onog bregovićevskog „Ko ne poludi, taj nije normalan“, ali ovdje to manje ima auru pomodarstva, a više nužnosti. Od jutra je u Kovinu ekipa koja udara po politarskim pivama. Na zidu je televizor, ton je smanjen, na Pinku ide neki film, oni pijaniji zure u ekran, ostali se podjebavaju međusobno. Jedan oniži cvikeraš kaže u nekom trenutku da je počeo da ganja „šiptarsku penziju“. Poslije sam čuo priču, ne znam koliko je tačna, da je Kosovo jedini dio Europe koji nema „njemački“ sistem penzija u zavisnosti od radnog staza, nego „američki“, odnosno da svaki državljanin stariji od šezdeset i pet godina prima sedamdeset evra penzije. Srbi sa sjevera su navodno isprva izbjegavali da na taj način legitimišu državu Kosovo, ali u posljednje vrijeme sve više pristaju na taj mehanizam. Mala para, štono kažu, veseli čovjeka. Inače, srpski nebiometrijski pasoši i oni kosovski su još uvijek jednako beskorisni, pa u tom smislu psihološkog pritiska nema.

11.

Jedno popodne se družim s lokalnim navijačima Partizana. Njihova grupa se zove Matorci. Pokazuju mi slike sa Duletom Vujoševićem, pričaju anegdote sa raznih gostovanja. Neke godine kad su gledali fudbal u Užicu, valjda, krenu minibusom da se vraćaju i kako su na stadionu pokisli, unutra se presvlače. Na televizoru u busu piči neki porniš. U nekom trenutku, usred presvlačenja, kad su uglavnom svi samo u gaćama, policija zaustavlja bus, uniformisani pajkan priča sa vozačem, dok drugi ulazi u vozilo, pa kad ugleda pornjavu na ekranu i gomilu sredovječnih golih muškaraca, u panici bježi iz autobra. Sjedimo u kladionici u kojoj se oni okupljaju, pa hoće da mi pokažu grad. Ima Mitrovica nešto tipično balkansko kao grad u dolini uske rijeke, čije se mahale penju u brda. Vrtime se po gradu, već nekoliko puta i sve se vraćamo do pred onaj najveći most na Ibru, kako god gledao, to ispada najveća turistička atrakcija. (Ima ona dosjetka koju sam čuo od Matije Bećkovića, pa im je pričam, a oni se kidaju od smijeha, kao u neku crnogorsku vukojebinu došao ko zna kakvim čudom neki Englez pa pita lokalce imali tu neka turistička atrakcija, a neki mu veli: Ma bila je jedna, ali se udala.) S druge strane mosta se vide neboderi i grad s južne strane djeluje daleko i strano, mada je Ibar i uzak i plitak. Mostar je skoro pa neizbjježna asocijacija, mada je Neretva šira, a Neretva isto tako i nije sama po sebi linija razdvajanja. Nevidljiva granica u Mostaru je nešto malo zapadno od same rijeke.

12.

Bane mi u sumrak kaže: Šta misliš da ručamo na južnoj strani? Hajde, kažem. On je s kolima, pa se parkira blizu mosta sa sjeverne strane, pa pješice prelazimo most. Pedesetak koraka, prepišaj hoda. Na prvi pogled, južni dio Mitrovice izgleda kao tranziciono uspješan neglavni grad, neka Bijeljina, recimo. Fasade su novije, izlozi blještaviji, restorani u fensi fazonu. Ulazimo u jedan, konobar donosi menje na engleskom, naručujemo po Pećko pivo, a kad stignu flašice s popularnom etiketom „Peja“ konobar već prelazi na srpski. Klopа je super, ceh u evrima je povelik, ali ne primaju kartice. Kao, inače može, ali aparat je u kvaru. Dobro, i keša imamo dovoljno, ali okrugla je cifra, nemamo kovanica za bakšiš. Hoćemo da mu ostavimo neke dinare, a on govori: Ništa, nemojte, drugi put. Ne izgleda zaista kao da mu se gade dinari, nego više kao da ne zna šta će s njima. Ono, mogao bi da ih potroši s druge strane mosta, ali očito nema baš običaj da ide gore. Kao što ni većina ljudi odozgo, po svemu što sam vidiо, nema baš običaj da ide dolje. A

nikakve kontrole nema i nema, čini mi se, nekog posebnog rizika. Razmišljam kako bi putnik na prištinskom aerodromu morao bez ikakve sumnje da čeka da mu pasoš naslone na ono digitalno sokočalo, a kako preko Jarinja i mosta na Ibru možeš da dođeš do Prištine, Peć i Prizrena, a da te niko ne pita ni kako se zoveš. Sve je to još uvijek, tek sada vidim, jedna velika ničja zemlja.

**Ima Mitrovica nešto tipično
balkansko kao grad u dolini uske
rijeke, čije se mahale penju u
brda. Vrtimo se po gradu, već
nekoliko puta i sve se vraćamo
do pred onaj najveći most na
Ibru, kako god gledao, to ispada
najveća turistička atrakcija**

13.

Poslije književne večeri, dugo sjedim u galeriji sa desetak čitalaca i posjetilaca. Ljudi su gladni razgovora i uglavnom ih nervira bilo koja ideja da bi njihov interes za kulturni život trebalo posmatrati imalo drukčije u odnosu na sličan interes u bilo kojem drugom gradu. Kako to u takvima situacijama biva, što se više piće, teme se polako sele ka teritoriji trača i anegdote. Mužiku slušamo s ploča, ali to nije ni čista nostalgija ni hipsteraj, jednostavno u galeriji je gramofon i ima puno ploča, pa svako lako nađe nešto što mu se sviđa. Didžejiše pomalo kako ko stigne. U nekom trenutku shvatam kako je za stolom nekoliko profesora i profesorki sa lokalnih fakulteta i razmišljam kako ta specifična atmosfera u Mitrovici potiče i od činjenice da je to jedan od onih gradova koje to što su univerzitetski centar čini većim nego što zista jesu, i simbolički i doslovno. Nije baš da je lako uspoređivati Mitrovicu i Grac, recimo, mnogo je lakše poređiti Ibar i Muru. Nema posljednjih godina odvratnije i češće zloupotrebljivane floskule od one o „obrazovanju kao najvažnijem resursu“, ali dobar dio odgovora na dilemu da li će na ovom dijelu Kosova biti života zavisi od opstanka visokoškolskih ustanova i njihovog napretka. Sutra je radni dan, a i ja sutra rano ujutro putujem, ali se ipak tek oko tri ujutro razilazimo.

14.

Zgrada autobuske stanice u (sjevernoj) Mitrovici je nova i lijepa. Na fasadi je tabla na kojoj стоји да je zgrada podignuta novcem Evropske unije. Ipak, autobusne karte se ne kupuju na stanicu, nego direktno u autobusu. Koliko sam shvatio, ni putnici ni prevoznici ni žele da se karte kupuju i prodaju na stanicu, pošto su blagajne valjda „uvezane“ sa kosovskim finansijskim institucijama. Miljana i Rođo su došli da me isprate. Imaju onu domaćinsku brigu naših ljudi koji bi htjeli da gostu i na kraju sve bude potaman, pa im je sada krivo što idem autobusom, kao mogli su oni možda da se raspitaju

da ne ide možda neko za Beograd kolima tog dana. Kažem im da ja nemam nikakav problem s putovanjem autobusom, da mi često zapravo i više prija od puta automobilom. U kolima skoro nužno moraš da pričaš s vozačem ili drugim putnicima, a čovjeku nekad nije do priče. Vedar je dan, a autobus će prije Jarinja da ulazi u praktično sva imalo veća naseljena mjesta, pa to na kraju dođe i kao zgodan oproštaj. I zaista, većina putnika su mladi ljudi, momci i cure, studenti i studentkinje. Kad od konduktora kupuju kartu s popustom, ne kažu „studentska“, nego kažu „na indeks“. Autobus je dosta luksuzan, u imenu firme je riječ Kolašin i ja sve mislim otkud Crnogorci da druže ovu liniju dok se ne sjetim Ibarskog Kolašina.

**Nije baš da je lako uspoređivati
Mitrovicu i Grac, recimo, mnogo je
lakše poređiti Ibar i Muru. Nema
posljednjih godina odvratnije i
češće zloupotrebljivane floskule
od one o „obrazovanju kao
najvažnijem resursu“, ali dobar
dio odgovora na dilemu da li će
na ovom dijelu Kosova biti života
zavisi od opstanka visokoškolskih
ustanova i njihovog napretka.**

15.

Iz ranca vadim knjigu: *Selected Lyrics Ire Geršvina*. Čovjek je čitav život više bio, ovdašnjom terminologijom rečeno, tekstopisac negoli pjesnik, ali ova knjiga je lijepa i stihovi pisani za pjevanje sugestivno dišu na papiru. Listam knjigu, pročitam jednu pjesmu, pa gledam kroz prozor, pa opet pročitam nešto. Čitam pjesmicu *They Can't Take That Away From Me*. Ona počinje ljubavnim raskidom, ali lirska subjekt kaže da neće biti tužan jer njemu nikao ne može da oduzme sjećanje na to kako njegovoj voljenoj stoji šešir i kako tačno ona piće čaj. Podseća me to na nešto, ali ne mogu da se sjetim na šta. Naravno, to je skoro pa arhetipski motiv, ali ima baš neka konkretna stvar s kojom mi se to rimuje i htio bih da se sjetim. Da, liči to malo na ono kad Ortega i Gaset objašnjava zašto je svaka ljubomora besmislena, jer ono što ti vidiš u voljenoj osobi niko drugi ne vidi baš tako, a ti svom suparniku zapravo zavidiš na svom vlastitom pogledu koji on po definiciji nema jer nema tvoje oči. Ne znam šta je nekom drugom Kosovo, ali za mene je ono što sam vidoio. I onda kao u lošem dokumentarnom filmu, sa autobuskih zvučnika kreće narodnjak:

*Gde god da krenem tebi se vraćam ponovo
Ko da mi otme iz moje duše Kosovo.*

Zima je. Nije Vidovdan.

РАСПРАВЕ О НОТОРНОМ (22)

ОРУЖЈЕ

пише: Горан Бабић

Иако су о несрећним и трагичним босанскохерцеговачким збивањима у протеклих двадесет - тридесет година објављени бројни аналитички текстови не би се могло рећи да су дати прави и ваљани одговори, такви који би дефинитивно спријечили бродолом и поновно јављање истог зла и исте невоље

Овај ће се наставак наше серије донекле (или баш у суштини) разликовати од претходних (наставака) јер се неће бавити искључиво, тј. претежно судбином и будућношћу Срба у Хрватској, али ће неминовно и о њиховој кожи бити ријеч будући да је овде (на Балкану) све до те мјере повезано и уvezано да границе међу државицама постоје и где их нема, а не постоје тамо где их има. Да томе није тако, никад илегални мигранти не би доприли чак до Словеније нити би у Мостару усред града постојала невидљива црта преко које мушкирци не иду јер их може сачекати метак.

Објављена је, наиме, ових дана ситна вијест да је прошле године у Босну и Херцеговину ушло око 250 тона оружја и муниције. Вијест је штура тако да не каже ништа више, али је за паметног и оволико довољно. Претпостављам да то није за своје потребе увезао неки простодушни колекционар оружја, али не знам је ли вијест истинита или је у питању лаж. Посљедњих година се у нашим животима, наиме, сваковрсна лаж до те мјере запатила и угњездила да више не постоји ништа чemu се без детаљне провјере може вјерovati.

Ако је вијест, дакле, неистинита, тешко је знати у какве би сврхе таква, лажна, служила. Не видим у каквим би пропагандним (или рекламирним) акцијама евентуално неком користила будући да од свих осјећања понајвише изазива страх, зебњу и нелагоду. Ако је, пак, истината, поставља се питање шта раде толики међународни контролори, дужни и надлежни и за најмању пуцаљку, а некомоли за 250 тона добrog челика. Додуше, ако они несрећници с Близког и Далеког

истока могу бити прокријумчарени чак до Дежеле, зашто дуге цијеви и остала козметика не би до Босне допрла? Уосталом, зар се деведесетих нису увозили калашњикови као наливпера? Да би из њих потом шикљала смрт уместо тинте и мастила.

Знамо да се поодавно (и у задње вријеме интензивно) наоружавају Србија и Хрватска, а ни НАТО, колико је познато, није без средстава за умирање. Свако мало (а посвуд) никне и понека војна база, а ракетама, које лете око читаве кугле земљане натоварене атомским главама, више се броја не зна. У дубинама оцеана гнијезде се циновске подморнице на атомски погон, а свемир постаје бојно поље. Заšто би онда она мала вијест с почетка овог текста била важна, зашто би таква никаква била разлог за забринутост поред толиких монструма?

Зато, рекао бих, што споменута погибељна гвожђурија не улази крадом на примјер у Шведску и Швајцарску (пелцоване стојећима против ратне тутњаве) већ у сироту Босну у којој су се само у прошломе вијеку неколика голема зла зачињала. Зато јер је Босна и Херцеговина да простиш (Мак Диздар, "Камени спавач") позорница трагичне представе у којој наступају чак три вјере и нације; зато што се на том релативно малом простору сударају (често слабо помирљиви) светови и цивилизације. И напокон зато што је сваком иоле инволвираном у проблем јасно да у могућу поновну катастрофу по логици ствари могу (рекао бих и морају) бити укључени и сусједи а то ће рећи Срби и Хрвати.

И још нешто. Мислим да је Грамши у својим дугим затворским данима писао о томе како је ратовима новијег доба у правилу претходила интензивна медијска припрема у што смо се и ми на властитом примјеру могли увјерити. Можда је понеко ратнохуашкачко новинарско перо, ангажирано у ратовима деведесетих, заслужило суд у Хагу прије и више него поједини приглупи агресивни генерали, тако да се и та и таква работа (без обзира на паролу о слободи медија) једнако може сврстати у ратна дејства. Чини се да бомбе нису могле падати без алергатне литературе. А зар се и данас на бројним порталима (друштвеним мрежама) на свим странама више-мање подједнако не јављају слични написи, злоћудно штиво што распираје мржњу и зазивље крв?

Иако су о несрећним и трагичним босанскохерцеговачким збивањима у протеклих двадесет - тридесет година објављени бројни аналитички текстови (и добри и лоши) не би се могло рећи да су дати прави и ваљани одговори, такви који би дефинитивно спријечили бродолом и поновно јављање истог зла и исте невоље. Јер да јесу, не би улазило кроз границу, као кроз паучину, оно оружје, оних циглих 250 тона. Уосталом, знано је (из театра, Станиславски) да пушка из првог чина до kraja представе мора опалити.

Кошуља је, учи стара мудрост, ближа од капута, а комшија од брата. Стога као видиш како сусједов кров тиња и дими, помози на вријеме да огањ не плане. Јер пламен, јер ватра, тај добар слуга а лош господар, нема друге намјере до да се прошири.



ДВИЈЕ ЦРТИЦЕ О РАДИЈАЦИЈИ НАТО БОМБАРДОВАЊА

МЕТЕ ИЛИ НАТО БОМБАРДОВАЊЕ

Милена Северовић

Већ је 47. ноћ како нас бомбардују. Тачно је 21.30 и сирена је одсвирала своју злокобну, ваздушну опасност. Сада Србија суспреже дах и престаје дисати, чекамо мирно када ће нас претворити у прах и пепео... Ова прва сирена зове се Шизела и од ње нас заболи стомак. Она што свира ујутро око 7.30 прозвана је Смирела. Моја зграда нема склониште и ми никадје не излазимо. Гледамо филм с Мериј Стрип. Ја сам на ноге навукла патике, осјећам се сигурније. Моја нећакиња Јелена иде у други разред гимназије, а школе сада не раде. Сутра одговара њемачки, па нас двије преводимо лекције, а професори их пропитују готово приватно. Дјеца из наше зграде завлаче се у шупе с батеријама у руци. Сви се боје. Сваку ноћ ткук Батајници, а од њихових детонација тресу се и наше зграде. Сад кад је разрушен Нови Сад, Београд, Ниш, Чачак, Ваљево... мостови, болнице, школе... чemu да се надамо?... Оближњи, прелијепи Нови Сад прозвали су Гарави сокак. Београдска породилишта пустила су кућама све породиље па их гинеколози обилазе појединачно, по кућама... Авиони лете у групама: 200, 500, 1000 одједном...

Као лекар имам појачана дежурства, радимо и ноћу, због ванредног, ратног стања. Наравно, не ради стоматологија. Нитко од нас не може бити на годишњем одмору, специјализацији или боловању. Најгоре је кад бомбардери пролазе на Нови Сад или Београд, њихов звук залеђује нам крв. Ипак, нема панике. Сви ђутимо и стојимо испред Дома здравља. Лекари, медицинске сестре и шофери, чекамо да нас згроме. Обавезно се ослањам за бисту Др Јована Јовановића Змаја, драгог ми пјесника. С нестрпљењем чекамо свитање, ето, преживјели смо још једну ноћ. На обзору гледамо како гори: Батајница, Сурчин, Рума, Фрушка гора. Српска противваздушна одбрана туче стално... Пацијенти као да знају зашто смо оваје, долазе ријетко и само у нужди. Најчешће труднице. Не плачу и не јаучу, трпе мирно. Наша кола хитне помоћи одвозе их за Земун и за Београд, у Народни фронт. Најтеже је пријећи Батајницу, њу ткук сваку ноћ. Кад одлазе, сви ми дежурни их испраћамо и кажемо само једну ријеч – сретно – као да је у ту једину ријеч стала сва будућност, свако свитање...

Плашимо се тзв. великих датума, за Хитлеров рођендан су нас страшно тукли, а томе смо се и надали. И сваки такав датум кад навали, они нам кожу одеру... Али, око мене нитко не плаче и не кука, па ни трудница коју вози наша Хитна на порођај. Доиста, сада до Београда треба стићи, није то више само 30 километара. Они опет лете и земља дрхти од њиховог проласка, сада је то читава вјечност. Сваки пут дежурни лекар зове с једног посебног телефона и зове дежурног официра и пита да ли наша трудница може на пут. Официр сваки пут савјетује да возач сачека да бомбардери заврше с Батајницом, а затим да с упаљеним свјетлима крене аутопутем за Београд, на порођај. У овом мрком мраку сада се не креће више нитко, само кола Хитне помоћи, потпуно освијетљена, како би их видјели НАТО пилоти, кад се буду враћали...

И тако путују сваке ноћи наши пациенти, најчешће труднице на свој посебан пут... Пазова је у мраку, срца нам убрзано ткук и плашимо се... и као за инат, пред зору, распјевали се сви славуји у парку испред Дома здравља.

Као да они једини поздрављају пролеће...

Стара Пазова, 10.5.1999. године

СЛИКА СВЕТЕ ПЕТКЕ

Милена Северовић

Што жену чини женом и када она доиста постаје жена? Да ли је то њено име, политичко увјерење, точка на анатомској и сексуалној географији?

Да ли се она рађа или својим животом то постаје, као што је тврдила Симон д' Бовоар... љубавница егзистенције.

Сартрова Симона, оробљена Марина Цветајева, забрањена Ана Ахматова што је држала у руци кошару с храном за свог мужа, у дуго, замрзнутој, петроградској колони жена чије су мужеве прогонили у Сибир или у смрт, или је то била Милена Јесенска, љубавница Франца Кафке, чешка књижевница, не Жидовка, што је након упада нациста у Праг ставила на ревер жуту звијезду и сама се пријавила за њемачки концентрациони логор... јер је у свом животу бескрајно вољела двојицу Жидова (Е. Полака и Ф. Кафку). Или су то оне жене што су стајале пред гасним коморама 20. вијека, или оне што су као избеглице кренуле из својих домова након распада Југославије 90-их?... Тако су постале: "докторица избеглица, адвокатица избеглица, фризерка избеглица, књижевница избеглица..." или као што су ме водитељи представљали на књижевним вечерима: пјесникиња из Павелићеве Хрватске, књижевница из Аустро-Угарске, наша српска поетеса из Хрватске...

И што нас је то тако точно и горко одређивало?...

Септембар 1999. Вријеме послије НАТО бомбардовања. Одјел за патологију трудноће Народног фронта у Београду. Три собе дупке пуне и препуне спонтаних побачаја, трудноћа од мјесец и по до шест и по мјесеци старости плода. Овде Србија плаче, блиједих и упалих образа, црвених подочњака, крвљу натопљених чаршава, разапетих на Прокуртурском постељи...

Све је крваво и свака личи на Франкештајна. Мршаве, блиједе, испране, попут младих тифусарки. Коса на глави потпуно објешена, као да никад није видјела фризуру. Као да ни једна од нас не носи ни један од женских атрибута. Прегазио нас брзи воз на брзину.

Пацијентице причају да на панчевачкој гинекологији виси натпис како због НАТО бомбардовања није ово најсрећнија година за рађање, па тако свака она која се одлучи на прекид трудноће, може то учинити без проблема... У Панчеву је азотара...

Овде леже оне друге, што су се стално бориле да издрже до краја, али је сама природа прекинула лошу трудноћу. Готово свака плаче: у кревету, пред лифтом, највише у пушиони пред WC-ом. Овај пушачки, прљави простор јавна је одјелна исповједаоница. Чак и доктори долазе овамо, кад прозову неку пацијентицу, а нема је у кревету, онда мора да је овде, у плакаоници...

Жене с времена на вријеме губе свијест од јаког и жестоког крварења. Овде је свака жена једна другој сестра, дијелимо исту кожу и бол. Нестају све границе и ограничења. Знанственице из Винче пуше и плачу заједно са дилерицама марака и сељанкама. Све смо овде на ти, све смо овде само жене. Ја најстарија...

Покаткад се дешава да жена прикрива спонтани и одлаже киретажу па на докторско питање:

– Да ли крварите?

одговара са

– Да, мало.

Тада доктор извлачи адут из рукава и мирно наставља:

– Покажите гаће!...

Сад, наравно, нема више двојбе... разлио се Дунав...

Жена у сусједној соби, из које је лило као из кабла, архитекта, градила је куће по Србији. Сад је час на инфузији, час на трансфузији, а кревет испод ње крвав, крвав... Све је успјела сазидати осим мало своје среће...

До ње лежи атомска физичарка из Винче, знанаственица, 36 година, ово јој је прва беба. Јако јој је лоше, стално је прикућена на трансфузију, сутра ће је киретирати.

Овде лежи и висока бринета, којој је дијете отишло са шест и по мјесеци. Али, сад је то иза ње, и Славица нас све наслијава, одлази да купује телефонске жетоне и чак покушава да се шминка. Она је још млада, има само 25 година и покушат ће поново с трудноћом. Можда догодине. Ту је и Снежа, ситни лопов са Коњарника, без запослења наравно, стара 35 година. И њој је ово прво дијете, а други брак. Први муж јој је био неки луди Црногорац који ју је ноћу терао да краде даске, а ако је приговарала, ударао јој шамаре. Умро је од карцинома, а сад има једног другог, шофера. Тај је стално на путу. Ту је и сазнао да је Снежи позлило те да лежи овде, чекајући киретажу. Она је крхка и плава, све нас обилази и тјеши редом, вјерује у Бога. Редовито одлази у цркву Св. Петке на Калемегдану па и нас подучава. Наше године нису важне, а ни радијација НАТО бомбардовања. Добар је Бог, свима ће нам помоћи, није то ништа. Потребно је само да постимо и молимо се. Наше високе године нису важне, све ћемо постати мајке. Или коначно жене. Снежа зна много вицева и сви је много волимо. Није уodata. Друге је савјетују како да смекша шофера па да је ожени. А послије ће све лако. Снежа није никада плакала. Каже да није плакала ни кад јој је Црногорац ударао шамаре, умјела је да издржи, а хвала Богу и лијепо га је покопала, како доликује. И дала му је помен на 40 дана, иако је ни он није оженио. Тај није желио дјецу, више је волио да гледа себе.

Крај мене лежи Мирјана, дипломирани инжењер електротехнике. Њој киретажа није успјела, има температуру, чаршав је опет потпуно крвав, морат ће јој радити ревизију. Има њежног мужа са југа Србије који је стално обилази. Зато га сви волимо... Свака од нас мора бити подвргнута свим врстама анализа, да нисмо случајно озрачане осиромашеним ураном. Тога се бојим као живе ватре... Мирјана цвили и плаче стално, без престанка. Још није јавила својима у Босну да је изгубила дијете, неће их одмах ожалостити. То им је требало бити прво унуче. Она живи овде, у Београду. Прича нам о НАТО бомбама и авионима. У неку руку, то јој испада и струка. Покадка одлази на телефонску говорницу и зове матер у Босну: каже како је код куће и како су она и беба добро. Одлаже тренутак истине... а већ је очишћена. Снежа је увијек прати, као тјелохранитељ, да јој не би путем позлило.

Овде су, наравно, и Крајишкиње. Оне су смјештене на другој страни ходника и гледају у Руски дом и улицу. Покадка долазе к нама на кафу и у госте. Обично увече, кад прође визита и сва подјела лијекова. Чим сам стигла, брзо су ме пронашле, нетко им је рекао да сам њихова. Оне су прошле најтеже и наше приче падају пред њима. Све их је тукло: артиљерија, авиони, сиромаштво, тјесноће колективног смјештaja, а и ове бомбе их, ето, нису мимоишле.

Обично су стигле у тракторској колони. Једној од њих, муж је рањен пропрјешачио 40 km и стигао их у Бања Луци. Та Марија, изгледа као осушени орао, црна и ружна, мршава и кошчата. Старица. А само је дviјe године старија од мене. Друга је Сања, стара 22 године, из околице Госпића. И она је стигла у Србију с „Олујом“. Сада вриштећи плаче. Данас су јој ултразвуком, на десном јајнику открили велику цисту, бит ће хитно оперирана за три дана. А тек се недавно удала, није ни трудна...

Све плачемо у соби са Сањом, лијепом и младом, већ скоро убогаљеном. Једино се још на њезином лицу не види болест, она је једина лијепа међу нама, недирнута крварењем. Чини од нас страшила, неке мртве и престрашене жене.

На столу леже новине с ликом чувене, свјетске политичарке. Наравно наслијане, и мајке троје дјеце.

На Снежином ноћном ормару стоји слика Свете Петке, да је чува.

И доиста, може ли нам нетко рећи, како се то и где, постаје жена?

**OSAMSTO GODINA AUTOKEFALNOSTI
SRPSKE PRAVOSLAVNE CRKVE**

„KRST ČASNI I SLOBODA ZLATNA“

PIŠE: Bojan Munjin

Zbog stalnih turbulentnih događaja koje su nadolazeći vjekovi podarili Srbiji, Srpska pravoslavna crkva je predstavljala do danas zapravo jedinu trajnu konstantu njene historije. Nakon pada srednjovjekovne države, u dugim periodima kada su Srbi bili podanici osmanske, habsburške i mletačke države, Srpska pravoslavna crkva je bila isključivi izvor njihovog identiteta

“Postavih ovoga kir Savu kao arhiepiskopa svim srpskim zemljama i pomorskim...” Ovim riječima, po zapisima Domentijana, biografa Svetog Save, svečanom skupu crkvenih velikodostojnika u Nikeji godine 1219. obratio se vaseljenski patrijarh Manojlo I, otvarajući velika vrata autokefalnosti Srpske pravoslavne crkve, ali i samostalnosti srpske države, postavljajući Rastka Nemanjića, kasnije Svetog Savu, za arhiepiskopa Srpske pravoslavne crkve. Bitni značaj ove crkvene samostalnosti bio je u tome što je novouspostavljena srpska crkva mogla samostalno, bez bilo čijeg blagoslova izvana, kreirati svoj interni ustroj, birati svoje velikodostojnike i uređivati život svoje zajednice. To se pokazalo presudno važnim, jer zbog stalnih turbulentnih događaja koje su nadolazeći vjekovi podarili Srbiji, Srpska pravoslavna crkva je predstavljala do danas zapravo jedinu trajnu konstantu njene historije. Nakon pada srednjovjekovne države, u dugim periodima kada su Srbi bili podanici osmanske, habsburške i mletačke države, Srpska pravoslavna crkva je bila isključivi izvor njihovog identiteta, pod čijim okriljem se razvijao i kompletan kulturni i politički život.

Osnivač Hilandara

Na rubu ovog, nesumnjivo velikog događaja u Nikeji, postoji ona stara dilema: da li je i koliko je važna uloga pojedinca u kreiranju zbivanja koji će biti presudni za jedan narod i koji će obilježiti mnoge buduće vjekove?



Sveti Sava, Kraljeva crkva u Studenici, 1314.

Slučaj Rastka Nemanjića, odnosno Svetog Save, ne samo da potvrđno odgovara na ovo pitanje, nego i afirmira tu važnu misao o mogućnosti svakog ljudskog bića, da se nošeno svještu o neizostavnoj važnosti vlastitog djelovanja kao etičkog naloga prvoga reda, bez obzira na cijenu i žrtve, uzdigne od ograničenosti zemaljskog života do nebeskih visina. I u malim i u velikim stvarima, u iskušenjima, u siromaštvu i sreći, svaki pojedinac bira da li će svojim djelima, makar i najsitnijim, dati priliku istinskom životu ili će zaboravom, rutinom ili naopakim djelom, omogućiti prostor za ništavilo i smrt. To vjerujemo vrijedi za svakog čovjeka – bio on pekar ili vladar. Ili kako je kasnije govorio Sveti Sava: „Na svim svojim životnim stazama znajte da pravi budu putevi vaši i noge vaše neće se spoticati.“

Rastku Nemanjiću, rođenom 1169. godine u Raškoj, sudska je dodijelila da bude sin vladara, velikog župana Stefana Nemanje, ali on je još kao mladić vrlo brzo shvatio da u životu koji mu je ponudio blagodati i obilje mora razmisliti o smislu, kako toga života, tako i svog djelovanja u njemu. „Još kao mali više su ga zanimale kršćanske legende o starim svecima i mučenicima, nego ono šta se dešavalo oko njega. Više je volio da posti, čita Sveti pismo i vjerske knjige i da se predaje molitvi, nego veselju i zabavi“, pišu njegovi biografi. Umjesto da bude upravnik velikog vladarskog posjeda u Zahumlju, Rastko Nemanjić se povukao u manastir Sv. Pantelejmona na Svetoj gori ispod Soluna i tamo proveo šesnaest godina. Ono što je također vrlo važno za Srpsku pravoslavnu crkvu jest da je Sveti Sava, zajedno sa ocem, 1198. godine osnovao manastir Hilandar, o kojem su kasnije brinuli mnogi kraljevi iz loze Nemanjića i koji je kroz vjekove do danas ostao središte srpskog duhovnog života i prosvjećenosti. Naravno, u podnebesiju ispod Svetе Gore hujao je zemaljski život svom silinom i Sveti Sava je toga bio svjestan: nakon smrti oca Stefana Nemanje, njegova braća Vukan i Stefan, gložeci se oko vlasti, bacila su Srbiju u užas građanskog rata, razaranja i pustoši. Zemljom su harale razne vojske; ugarske, bugarske i plaćeničke, od gladi je umrlo naroda tušta i tma, a mnoga su područja, sa kojih su stanovnici tadašnje Srbije pobjegli neznano куд, ostala pusta. I međunarodne prilike između Istoka i Zapada bile su krajnje opasne i zamršene. Veliki raskol 1054. godine na katoličku i pravoslavnu crkvu kulminirao je u vrijeme

Svetog Save; u Četvrtom križarskom ratu križari su 1204. godine osvojili, spalili i opljačkali glavni grad Bizanta, Carigrad, i od tada je antagonizam između Istoka i Zapada bio zapečaćen. Ne izgledaju li i danas prilike u Srbiji i u svijetu slično i jednako opasno?

Opasna vremena

Bizantsko carstvo je tada zamiralo, podijelivši se u nekoliko državica koje su pretendirale na vrhovni autoritet, dok su Zapad i tzv. *Latini* bili u usponu. Srbija se tada našla, kako kaže Vladan Kostadinović, profesor bogoslovije u Kragujevcu, „nasred autoputa“ suprotstavljenih sila, baš kao i danas. U centar takve domovine vraća se Sveti Sava da izmiri zavađenu braću i da spasi zemlju, da se ne utopi u invaziji nekog od osvajača, naročito sa Zapada, ali i da se ne prikloni utjecajima sa Istoka. Tadašnji svijet nije poznavao podjelu između svjetovne i vjerske vlasti i u 13. vijeku biti građanin značilo je automatski biti kršćanin ili hrišćanin, odnosno pripadnik nekoga od tadašnjih velikih ili malih carstava. Sveti Sava je to jako dobro znao i ako se želio boriti za „krst časni i slobodu zlatnu“ morao je Srbiji priskrbiti u isto vrijeme i državnu nezavisnost i autokefalnost srpske crkve. Vremena su bila opasna i konfuzna i tu kompleksnu situaciju u kojoj se našla Srbija toga vremena na razmeđu suprotstavljenih svjetova dobro objašnjava teolog Jovan Blagojević: „Vizantija je tada poznavala nezavisne crkve, ali nije poznavala nezavisnu državu. Sve države koje su nastale na području Vizantije su makar nominalno bile njeni vazali. S druge strane, Rim kao državno i versko središte je poznavao ideju nezavisne države, ali nije poznavao ideju nezavisne crkve. Od Carigrada, odnosno od Nikeje, Sveti Sava zato nije mogao da dobije nezavisnu državu, ali je mogao da dobije nezavisnu crkvu. A od Rima nije mogao da dobije nezavisnu crkvu, ali zato je mogao da dobije nezavisnu državu.“

**Uspjeh Svetog Save prvorazredan
je politički projekt i strateška
pobjeda u nadmetanju među
velikim silama, ali to balansiranje
među moćnim silama najveće je
iskušenje Srbije i danas**

Da bi izborio nezavisnost srpske države i crkve Sveti Sava se morao obratiti i jednima i drugima. Danas će se pokazati da je to bio ključan trenutak jednog čovjeka za herojski podvig, težak 800 godina. Svoga brata Stefana Sveti Sava je poslao 1217. u Rim da blagoslov za srpsku krunu zatraži od Pape Inočentija III a sam je otisao u Nikeju dvije godine kasnije da od vaseljenskog patrijarha Manojla I dobije dozvolu za autokefalnost Srpske pravoslavne crkve. Konstantnim balansiranjem između Istoka i Zapada, smatra Blagojević, Srbija je tada dobila ono što u to vreme gotovo nitko nije uspio: nezavisnu crkvu i državu. Uspjeh Svetog Save bez sumnje je prvorazredan politički projekt i strateška pobjeda u nadmetanju među velikim

silama toga doba, ali to balansiranje među moćnim silama najveće je iskušenje Srbije i današnjeg vremena.

Postoji li, međutim, i dublji smisao autokefalnosti srpske crkve, iza pozornice ove nesumnjive političke pobjede, ostvarene bez borbe i krvi?

Tko je zapravo bio Sveti Sava? Sveti Sava je na fundamentalan način smatrao čovjeka duhovnom kategorijom a ljudski život božjim darom. Čovjek za njega nije bio tek slučajna materija bačena u vremenu nego jedinstvena osoba u kozmosu, čiji je prvi i zadnji zadatak na zemlji da opravda tu nevjerojatnu misiju kreiranu i zapisanu na nebnu. U ovo doba, za takvu ideju o čovjeku teško je naći sugovornika na ulici, u kaficu ili u medijima i svaki takav pokušaj smatra se u pravilu čudnim i nazadnjim. U vremenu invazije tehničkih čuda, prosječna ljudska misao, koja jedino vjeruje u „vječno danas“, potpuno je u toj pustosi svoje memorije odbaciла čovjekovu historijsku vertikalnu i metafizičku smisao. I to jest drama našeg doba. Sveti Sava svakako nije zatekao pustoš srpske duhovnosti u doba kada je započinjao. Da ne spominjemo pretkršćanska vremena, ta duhovnost započinje u 9. vijeku sa misionarima Ćirilom i Metodom, sa Biblijom napisanom na cirilici i sa prvim crkvama u kojima se bogoslužilo na narodnom jeziku. Manastiri Studenica, Đurđevi stupovi, Prohor Pčinjski i drugi bili su vrela sa kojih je Sveti Sava mogao učiti. S obzirom da je čovjeka primarno smatrao duhovnim bićem uronjenim na bitan način u stvarnost, najdublje poslanje i čitavo djelo Svetoga Save bilo je prožeto idejom harmonije, odnosno, kako je to formulirao historičar Marko Marković, „između božanskog i ljudskog, kontemplacije i akcije, rodoljublja i ljubavi prema čovječanstvu, Istoka i Zapada, autokefalije i univerzalnosti, u ravnoteži i simfoniji između crkve i države, duhovnog autoriteta i slobodnog stvaralaštva.“ Sve proishodi jedno iz drugoga i ništa se međusobno ne potire već čini cjelinu. „Jer, sve i u svemu je Hristos, kako je rekao apostol Pavle i u što je verovao i Sveti Sava“, kaže Marković.

Učenje Svetog Save zaista predstavlja osobeni vid pravoslavlja kod Srba. U njegovom središtu je bogočovječnost, što bi značilo, kako je govorio Justin Popović, da božansko veličanstvo i božanska neprikosnovenost čovječe ličnosti jeste najskupocijena istina u našem čovječanskom svijetu. „Stoga je svaki čovek naš brat, naš besmrtni brat, jer svaki čovek ima lik Božjeg u duši svojoj“, govorio je otac Justin. Tu dolazimo do ključne kategorije vjerovanja Svetog Save o „carstvu nebeskom“, kao jedinog istinskog staništa čovjekovog, za koji se on mora svojski založiti na zemlji. Kako historija pokazuje, Sveti Sava je ovu misao sa uspjehom utkao u srce i dušu svojih sunarodnjaka. U tom smislu dinastija Nemanjića, koja je carstvo nebesko smatrala razlogom svoje vlasti i čovjekove egzistencije uopće, nije nam ostavila velebne dvorce i gradove kao svjedočanstvo svoje moći i bogatstva, kako je zapisaо književnik Slobodan Rakitić, već manastire i crkve, poeziju i slikarstvo – danas ikone srpske duhovnosti i samosvijesti. Sveti Sava je i sam gradio sva ta duhovna i kulturna vrela, formirao je nove eparhije i otvarao bolnice, poučavao je i opismenjavao narod, „prošao je istok i zapad, jug i sever, da bi kao pčela svom otečestvu sabrao med blagorazumnosti“, kako kaže njegov biograf Domentijan.

Iako je bio utemeljivač srpskog nacionalnog identiteta, Sveti Sava je patriotska osjećanja iskazivao skromno i nenametljivo, izgovorivši važnu rečenicu za koju moderna lokalna i globalna politika naročito ne haje: „Neka se ne unese ova zla i prokleta reč: moje i tvoje, veće i manje.“

Savino Zakonopravilo

Na posljednjem povratku iz Svetе Zemље, umro je 1236. godine izvan svoje otadžbine, u Trnovu u Bugarskoj, koja ga je smatrala svojim duhovnim ocem. Sveti Sava je evidentno bio čovjek ogromnog utjecaja na tadašnji duhovni, kulturni, politički i svjetovni život, a jedno od njegovih velikih djela koje se mora spomenuti i koje je ostavio u amanet svom narodu bio je tzv. *Nomocanon* ili Zakonopravilo – prvi poznati srpski zakonik. Nastalo 1219. godine, za Zakonopravilo se može reći da je u historijskom smislu najvažniji državni, pravni, crkveni i književni rukopis srpske postojbine. Ovim kodeksom ne samo da je u velikoj mjeri ustrojena Srpska pravoslavna crkva, već on predstavlja i prvi ustav srpske srednjovjekovne države. Poseban značaj ovog pravnog akta u tome je što je bio pisan na razumljivom narodnom jeziku i po njemu je bio uređen, kako pravni položaj pojedinaca, tako i odnosi u svim oblastima društvenog života. „Koji kupuje ili prodaje postavljenje čak i crkvenog ključara od svog stepena da otpadne. Koji su ovima posređovali neka otpadnu od dostojanstva, ako su klirici, svetovnjaci i monasi, neka su prokleti.“, piše između ostalog u Zakonopravilu.

**Iako je bio utemeljivač srpskog
nacionalnog identiteta, Sveti
Sava je patriotska osjećanja
iskazivao skromno i nemetljivo**

Treba reći još i to da kao prvi srpski građanski zakonik, Zakonopravilo se oslanjalo na Rimsko pravo i izvode iz Justinijanovih Novela i Zakonodavstva i *Prohironia* iz 879. godine, koji predstavlja zbornik bizantijskog građanskog, krivičnog i procesnog prava. Savino Zakonopravilo, napisano samo četiri godine poslije engleske Magna karte, odnosno Velike povelje o slobodama, dokaz je da je Srbija recepcijom rimskog prava već u Savino vrijeme postala prepoznatljivi dio evropske i kršćanske kulture.

Da li bi sve to bilo moguće bez dobivanja autokefalnosti Srpske pravoslavne crkve i nezavisnosti srpske države? Pitanje međutim i dalje glasi: koliko je „carstvo nebesko“ u koje je vjerovao Sveti Sava i koje je kasnije utvrđeno u obliku Svetosavskog zavjeta, bilo ključno za tadašnje i kasnije stanovnike Srbije? Iskušenje takvog vjerovanja pojavilo se vrlo brzo i ono je imalo takvu razornu snagu koju osjeća i današnja Srbija: bitka na Kosovu polju postavila je pred legendarnog i opjevanog kneza Lazara i njegove borce dilemu – borimo li se samo za komad zemlje i političku prevlast ili za viši smisao ljudskog postojanja? Krajnji cilj za ovog vladara nije bila samo jaka država: njena organiziranost jest bila bitna, ali nije bila fundamentalna i odlučujuća za realizaciju ljudi i društva. Presudni detalj jest da krajnji cilj kod Svetosavljiva i pravoslavlja uopće je proces preobražaja pojedinca i naroda i put k vječnosti s jedne strane, odnosno duhovnom izvorištu (Izrailju) s druge. Opredjeljenje za nadvremeno i sagledavanje stvarnosti iz perspektive vječnosti, izgradilo je u svetosavskom zavjetu karakter, moral, etiku i sistem vrijednosti i pravila ponašanja srpskog naroda i duboko se urezalo u njegovu psihu i dušu onoga vremena. „Zemaljsko je za malena carstvo a

nebesko je uvek i doveča“, rekao je knez Lazar borcima noć prije bitke. Zato, kako piše Radovan Samardžić, „bliski izvesnom blaženstvu, Srbi su dočekali Turke očiju ispunjenih onom svetlošću kojom su bezbrojne crkve i manastiri činili njihovu zemlju u celini ozarenom“. Moderni historičari stoga smatraju da svetosavski i kosovski zavjet predstavlja otpor, ne samo prema imperiji, nego i prema svim izrazima i oblicima kolonijalne ideje; umjetničkim, metafizičkim i teološkim. Smisao „države“ nije da ona bude oruđe ideje nacije ili neke ideološke ili čak vjerske zajednice. „Svetosavska autokefalija Srpske Pravoslavne Crkve nema u sebi ni traga nekog ‘etnofiletizma’, jer je misija Crkve da naciju, običajno-jezičku zajednicu udruženih plemena, opština – komuna onog vremena, Crkvom oplemeni, smiri i preobradi u zavetnu zajednicu.“, smatra historičar Žarko Vidović.

Sveti Sava i knez Lazar s razlogom su postali duhovni, kulturni i nacionalni putokazi Srba, kao što ih imaju i drugi narodi; stanovnici Amerike svoje Očeve osnivače, Britanci svoju kraljicu Elizabetu, koja je spasila Englesku od španjolske najezde i ropstva, Židovi svoje sjećanje na rušenje hrama u Jeruzalemu i progona. Kako kaže publicist Srđan Ercegan, jedan od autora nedavne monografije „Srpska pravoslavna crkva – osam vekova u slici i reči“, Sveti Sava je doslovno pokretač te velike historije, a knez Lazar simbol kraha srednjovjekovne države i propasti društva koje je stvorila dinastija Nemanjića, ali i simbol herojskog otpora, žudnje za slobodom i podnošenja najviše žrtve. Pobjeda Svetog Save i poraz kneza Lazara, orijaške su epopeje srpskog historijskog pamćenja, koji u vjernicima bude asocijacije na eandeosko svjedočenje spasonosnog utjelovljenja (Sveti Sava) i golgotskog stradanja (knez Lazar), nakon kojih neizostavno dolazi uskrsnuće. Čuvena Žička beseda Svetog Save, kojom je u manastiru Žiča 1221. godine započeo život autokefalnosti Srpske pravoslavne crkve i nezavisnost srpske države, kao i govor kneza Lazara pred bitku na Kosovu polju, čine historijsku sudbinu jednog naroda jedinstvenom. „Spasava vera, koja kroz ljubav dela“, rekao je Sveti Sava u Žiči okupljenom narodu i državnim velikodostojnicima. „Neka nemamo ništa do jedno zrno soli, ali neka sve bude njime osoljeno“, rekao je knez Lazar svojim vojnicima prije bitke.

Što će biti dalje? Što će biti „nakon groznog i mutnog bezdana naše prošlosti“, kako je srpsku historiju definirao Miloš Crnjanski. Danas se i Srpska pravoslavna crkva i Srbija u cjelini nalaze na udaru sa svih strana, od raznoraznih političkih optužbi, upiranja prsom u djelovanje pojedinih crkvenih velikodostojnika, nametanja rješenja za status Kosova, do negiranja početaka autokefalnosti srpske crkve. Ipak, sva ta hujlenja predstavljaju na određeni način „prigovore s đavoljim repom“, jer veliko djelo staro 800 godina, učinjeno za duhovnost, kulturu i opstojnost jednog naroda nikakvi napadi ne mogu pomutiti. Historija se naprsto ne može izbrisati. Kuda bi srpsko društvo i njegova crkva trebali ići u ovim po svemu nesigurnim vremenima? Kako je netko od suvremenih promatrača rekao, od svih oblaka koji se nad Srbijom nadnose, ovaj nije ni prvi, ni posljednji ni najcrnji. Možda je dobar odgovor na sadašnje dileme o dalnjem putu crkve i društva, baš u povodu obilježavanja 800 godina autokefalnosti Srpske pravoslavne crkve, dao episkop dr Irinej Bulović: „U tom cilju odgovorni predstavnici Crkve, države i kulture treba da zakucaju na svaka vrata, a nijedna ne smeju da zalupe za sobom.“ Zar takvu blagorodnu i miroljubivu misao nije gajio i Sveti Sava kada se prije 800 godina borio za autokefalnost Srpske pravoslavne crkve i slobodu srpske države?

**ŠTO VEŽE SRBE S AMERIČKIM
GRADOM VJETRA**

RAZGLEDNICA IZ ČIKAGA

PIŠE: Siniša Tatalović

**U Čikagu je 12 crkava i tri manastira
SPC-a sa oko 60.000 vjernika, a
prepostavlja se da na području Čikaga
živi između 300.000 i 400.000 pripadnika
srpske zajednice od kojih se dobar dio
njih bavi kamionskim prijevozom**

Putovanja iz Evrope u Ameriku obično započinju u rano jutro, kada se uputite na neki od regionalnih aerodroma, koji kao izvori potoka, sakupljaju vodu i šalju je prema ušću u velike rijeke. Tako i zagrebački aerodrom sakuplja putnike, šaljući ih s nekoliko letova prema velikim evropskim aerodromima. Za svoje novo putovanje u Ameriku, za presjedanje sam odabrao frankfurtski, veliki i meni dobro poznati aerodrom. Poučen prijašnjim iskustvima, između dvaleta ostavio sam dovoljno vremena, tako da rizik kašnjenja leta iz Zagreba, skoro da nije postojao. Užurbanost na velikim aerodromima, kontrole koje prolazite, šarenilo trgovina i restorani, utječu da čekanje, od nekoliko sati, ne osjetite previše.

Dok čekam ukravanje u avion za prekoceanski let, razmišljam koji je već ovo put da idem preko Atlantika? Što me sve čeka na ovom desetodnevnom putovanju? Jesam li ponio sve što mi treba? Još jednom provjeravam dokumente, lijekove i papire koji će mi trebati. I konačno ukravanje u veliki Boeing kojim ću letjeti do Toronto i dalje lokalnim letom do Čikaga. Ovaj put je cijena karte presudila da imam dva presjedanja i da putovanje traje nešto duže. Stješnjen u avionu između dvije gospođe, koje nisu bile raspoložene za razgovor, vrijeme sam iskoristio za gledanje filmova.

Leteći Bobi

Nakon slijetanja u Toronto, kraće zadržavanje i nastavak malim propelercem prema Čikagu. Ovo mi je peti dolazak u grad vjetra, kako ga često zovu. Smješten na obalama jezera Mičigen, Čikago ima bogatu i burnu historiju. Kao naselje nastao je 1833. godine kada je brojio samo 350 stanovnika, dok



Crkva Sv. Simeona Mirotočivog, SPC, Čikago

je status grada dobio je 1837. godine. Danas Čikago ima nekoliko miliona stanovnika i treći je američki grad po veličini. Zbog svog geoprometnog položaja te cestovnih, željezničkih, vodenih i kasnije zračnih veza, danas je transportno središte Sjedinjenih Američkih Država. Čikago je također poznat i po svojoj historiji. Mnoge ulice i zgrade u starom dijelu grada, izgrađene nakon velikog požara 1871. godine, ostale su nepromijenjene, a ispod njih i danas postoje tuneli izgrađeni u vrijeme prohibicije. To je bilo vrijeme čikaške mafije i Al Caponea. Danas na njega i vrijeme u kojem je živio, podsjećaju suveniri koji se mogu kupiti, kao i turistički obilasci grada, gdje se o tome može puno saznati.

Kao i u nekim drugim američkim gradovima, ulice su građene pod pravim kutom i sve je dobro obilježeno, što je posebno korisno ako grad obilazite pješice. Zbog te pogodnosti, smjestio sam se u Mičigen aveniji, koja je čikaški pandan njujorskoj Petoj aveniji. Na njoj su hoteli, kongresni centar, šoping zone i mnoge znamenitosti, kao što su Meštrovićevi Indijanci na ulazu u Congress Plazu. U ovoj ulici se nalazi i jedna od rijetkih zgrada koja je preživjela u zoni velikog požara – Voden toranj, vjerovatno zbog toga što nije bio izgrađen od drveta. Kako s kćerima svake godine ponovo gledam najpoznatiji Božićni film *Sam u kući* pokušao sam pronaći i mjesto Winettka, udaljeno 30 min vožnje od Čikaga, ali sam odustao. U tome me onemogućio pljusak koji me zatekao na obali jezera Mičigen i smočio do gole kože. Povratak u hotel i sušenje, bila mi je jedina opcija. Za utjehu sam otiašao na utakmicu NBA u United Centru, između *Chicago Bullsa* i *Philadelphia*. Već sam ulazak u "hram košarke" je bio uzbudljiv, zbog fotografiranja s navijačicama i ispred spomenika Michaelu Jordanu, „Letećeg Majkla“ koji je dominirao u svoje vrijeme i *Bulls*-ma donio 6 šampionskih naslova. Ovaj put *Philadelphia* je nadigrala *Bulls*, a Boban Marjanović je bio jedan od boljih igrača u pobjedničkom timu.

Ljubitelji muzeja u Čikagu imaju veliki izbor i trebalo bi puno vremena da se obiđu samo oni najpoznatiji. Preporuka vodiča sa kojima se organizirano, turističkim autobusom, obilazi grad je da se obavezno posjeti *Museum Campus* gdje se na velikom prostoru nalaze čak tri muzeja, *Adler Planetarium*, *Field Museum of Natural History* i *Shedd Aquarium*, a svaki je doživljaj za sebe. Uvijek u nedostatku vremena, prilikom prethodnih dolazaka posjetio bih po jedan muzej. Ovaj put je to bio Muzej *Science and Industry*, gdje postoji i dio posvećen Nikoli Tesli.



Saborna crkva Svetog Vaskrsenja, SPC, Čikago



Manastirska crkva Svetog Save, SPC, Libertvil

Bogata ponuda

Čikago je grad koji nema samo kulturne i historijske znamenitosti, već i dobru gastronomsku ponudu. Ako izbjegnete hrvatske, srpske i jugoslavenske restorane, a ima i takvih, nećete ostati gladni. Restorana ima na svakom koraku, a najpoznatija je naravno autentična Deep Dish Pizza, koja je nastala u Čikagu. *Pizzeria Giordanos* je vrlo popularna i nezaobilazna za turiste. Iako hrana i piće za nas nisu tako jeftini, odjeća i obuća jesu, posebno ako naiđete na velika srušenja. Čikago ima i vrlo zanimljivu arhitekturu. *Willis tower* je jedna od najvećih zgrada koja ima i stakleni dio, pružajući nezaboravan pogled na panoramu Čikaga. Nedaleko od toga mjesta, nalazi se i poznati *Millenium Park* gdje se održavaju razni koncerti i kulturne manifestacije. U parku je poznata skulptura *The Bean* ili *Cloud Gate* koja je zaštitni znak Čikaga. Ispred nje je uvijek mnoštvo turista, iz različitih dijelova svijeta, koji se obavezno fotografiraju za uspomenu. Jedno od popularnih mjesta je i most ispod kojeg prolazi rijeka Čikago na čijoj obali je i Trampov toranj, ogromna staklena zgrada ispred koje kreću turistički brodovi. Ako želite brže obići grad, na raspolaganju vam je i metro koji saobraća iznad zemlje i raspoređen je po bojama u zavisnosti u koji dio grada trebate ići. Oni koji žele za nekoliko dolara razgledati centar grada, metro je dobar izbor.

Neposredno prije moga dolaska u Čikago, izabrana je nova gradonačelnica Lori Lajtfut. Ona nije zanimljiva po tome što je bivša savezna tužiteljica Sjedinjenih Američkih Država, već kao prva Afroamerikanka i gej na čelu Čikaga. Iako je u izbornoj utrci bila autsajder, prilično uvjerljivu pobjedu od 74 posto, nad trinaest protukandidata, proslavila je sa suprugom i kćerkom. Kampanju je zasnovala na borbi protiv političke korupcije i obećanju da će pružiti pomoć porodicama sa niskim primanjima, a dio programa bio je i borba protiv kriminala, kao i sigurnost građana. Čikago je zadnjih godina obilježen visokom stopom kriminala, bandama i njihovim oružanim obračunima uz dosta žrtava.

Čikago je više od sto godina važno odredište za mnoge useljenike s Balkana. Srpski doseljenici prvi su put došli u Čikago zajedno s hiljadama drugih imigranata iz južne i istočne Evrope od 1880-ih do 1910-ih u potrazi za poslom. Zamah industrijalizacije ovog dijela Sjedinjenih Američkih Država uzrokovao je potrebu za velikim brojem nekvalificiranih radnika koji su zapošljavani u rudnicima i čeličanama. Većina srpskih, kao i hrvatskih imi-

granata, dolazila je s područja Austro-Ugarske, najviše iz krajeva nekadašnje Vojne krajine. Dosejenici iz Gomirskog kraja, ali i Like te Korduna, po dolasku su formirali zajednicu i izgradili malu crkvu koja i danas postoji u jednom predgrađu i na čijem pročelju se nalaze imena njezinih osnivača. Za jednog od prethodnih posjeta Čikagu, tamo su me vodili braća Stivens (Stipanović) porijeklom iz Rabatić poljane pored Gomirja. Kako mi je ispričao jedan od njih, međusobna povezanost i solidarnost bili su važni za preživljavanje u novoj državi. U prvom valu uglavnom su dolazili muškarci, a žene i djeca su dolazili kasnije.

Već formiranoj zajednici, priključivali su se i Srbi koji su dolazili u drugim migracijskim valovima, posebno nakon Drugog svjetskog rata, te nakon raspada SFRJ. Trebalо je proći dosta vremena da se pripadnici srpske zajednice integriraju u američko društvo i postanu profesori, novinari, advokati, političari, inženjeri i sveštenici. Neke od njih sam upoznao i iz razgovora shvatio da su za srpski identitet još vezana druga, rijetko treća generacija. Na primjer, Martinu Tataloviću, kojega sam upoznao jednom prilikom, a čiji je otac porijeklom iz Drežnice, iako ne govori dobro jezik, srpski identitet je jako važan. Za razliku od njega, jedan drugi moj prezimenjak Raymond Tatalovich, profesor na Sveučilištu Layola, koji je potomak prve generacije useljenika, ne razumije naš jezik, a pojmovi Srbi i Hrvatska mu ne znače mnogo. Ipak, kada smo se upoznali na konferenciji *Midwest Political Science Association* i kada je video moje prezime, pobudio sam kod njega interes i želju da mu kažem nešto o kraju njegovih predaka. Prema navodima mojih sagovornika u Čikagu je 12 crkava i tri manastira SPC-a sa oko 60.000 vjernika, a pretpostavljaju da na području Čikaga živi između 300.000 i 400.000 pripadnika srpske zajednice. Posebno su značajni manastiri Sv. Sava i Nova Gračanica u obližnjem Libertvilu. Razgovarajući o tome, čime se bavi većina naših ljudi u Čikagu, poznanik Ljubo mi je rekao da je to kamionski prijevoz. Našao se da se time ne bave samo oni Srbi koji nisu mogli dobiti vozačku dozvolu, jer to pored intelektualnih profesija donosi najveće prihode. Oni koji su došli u Čikago, najprije kreću kao vozači, ali vrlo brzo dođu i do svojih kamiona. U pravilu, naši ljudi su vrijedni i snalažljivi i žive bolje nego prosječni Amerikanici. Ispunjeno zadovoljstvom zbog uspješnog puta, povratak kući me veselio. Ostavljam Ameriku do nekog novog puta, na ovo ili neko drugo odredište.

VARIJACIJA UZ GODIŠNJCU**NI OVDJE NI TAMO**

PIŠE: Đorđe Matić

Nekoliko najuspjelijih pjesama Radeta Drainca – "Jesen", "Nirvana", iznad svega "Naša ljubav", pa bolna i lomna "Kišna ptica" i "Bandit ili pesnik", prenose se, šire i novim medijima i između čitalaca, između nove energije, prenose kao neusiljena i nemametnuta vrijednost, kao nešto važno, istinsko

Nedavno je otisao, tragično naravno, Šaban Šaulić. Prošle godine jednako tako i Predrag Lacić. Između ta dva čovjeka i dvije pojave kao da nema sličnosti. Ali nije tako. Obojica su bili povezani ljubavlju prema jednom imenu – oba su voljela stihove Radeta Drainca. Štoviše, Šaban je u svom "Kralju boema" i citirao i parafrazirao pjesmu "Pismo majci" nesretnog srpskog pjesnika kome se ove godine broji 120 godina od rođenja.

Na nedavnom leipziškom Sajmu knjiga štand Srbije bio je ukrašen velikim fotografijama pisaca kojima su se obilježavale različite godišnjice: Crnjanskog, Ace Popovića, Pavića, Kiša i Drainca. Od svih njih, Drainac je najtragičnija pojava, u svemu. Pjesnik, u srpskoj kulturi trajno prisutan po možda najfektnijoj autopoetičkoj jukstapoziciji, naslovu pjesme "Bandit ili pesnik", figura je puna kontradiktornosti, nedosljednosti i nedovršenosti, jedan od početka nesretan spoj, "krivo srastanje" uvjetovano kulturom koliko i vlastitim unutarnjim ustrojstvom.

Pao u vrijeme ogromnih, milenijalnih kulturno-civilizacijskih i historijskih skokova Kraljevine Srbije, Drainac, rođen kao Radojko Jovanović na samom kraju 19. stoljeća, u najdubljoj srpskoj provinciji i blatu (u Trbunju kod sela Blace uostalom), formiran je, direktno, kao i čitava strašna generacija u neshvatljivom užasu i iskušenju Velikog rata, a ličnost njegova profila nikada zapravo nije imala šanse da se izbori s takvim vanjskim kontradikcijama. Gotovo nikakvog formalnog obrazovanja, bez pripreme, nužne, civilizacijske i kulturnog razvitka osobnog, Drainac je u osjetljivim godinama "ugrizen" virusom modernizma, a da apsolutno, kao dijete svoje okoline i kao neformiran karakter nije bio spremna na takvu radikalnu promjenu i izbor. On se profilira u tome kao autor, naime, u jednom širem kontekstu – naroda koji se tek izvlačio iz gubitaka i hvatao preveliki zalet u modernost,

pokušavajući preskočiti provaliju koju je za sobom nakon četiri stoljeća ostavio tiranski tuđin, udaljivši evropsku zemlju od glavnih tokova civilizacije za duga vremena. U Srbiji samoj, zemlji krajnjih i frapantnih suprotnosti tada, između kala i evropeizacije, između opaska i knjižara, između, kako historičarka Dubravka Stojanović kaže, "asfalta i kaldrme", Drainac nikada nije nadoknadio taj fundamentalni zaostatak na koji ga je vlastita kultura neprestano podsjećala – hvatajući modernitet brže od ličnosti i autora samog, dok su najobrazovaniji i najkreativniji predstavnici kulture, što okolnostima što talentom, bili spremniji, kapacitiraniji od ukletog, poluobrazovanog provincialca zagledanog u zvjezde iznad velegradova. On je, izrečenom gnomom i frazom naslova recentnijeg filma bio i ostao "ni ovdje ni tamo".

Zato, kad se po biografijama redovito piše kako se Drainac, kad se nakon mladalačkog lutanja, fizičkog i poetičkog, i nakon, za većinu pisaca obveznog novinarenja, javio kao pjesnik između dva svjetska rata, kao "predstavnik kozmopolitizma" u nacionalnoj književnosti – kakav je mogao biti taj "kozmopolitizam" nego jalov. Oponašajući modu stvaranja pokreta i novih pojmova u umjetnosti stvorio je vlastiti termin – "hipnizam", što je dobro zvučalo, sasvim u stilu vremena, ali šta je značilo? "Malo pa ništa", Matošem rečeno. Drainac, k tome buntovnik, no buntovnik iz jada, uzimao je svoje kovanice, "pokrete" i smjerove da se dodatno zakači s nerazumijevajućom okolinom. Ali iz bijesa bunta, nedovoljno jak i nerazvijene intelektualne i lične čvrstine odlazio je u suprotnost – u onu točku kad buntovništvo prelazi u pozu, a poza u cirkusiranje, u šaradu. To su prepoznali njegovi obrazovaniji, rafinirani i – u nekim, mada ne brojnim slučajevima! – talentiraniji suvremenici i umjesto s razumijevanjem, zlobno i neumjereni okrenuli na Drainca njegovu glavnu manu. Pjesniku se dogodila stvar strašnija od neshvaćenosti – postao je predmet izrugivanja, prokazivan kao jeftin egzibicionist, uopće netko koga se ne shvaća ozbiljno, ni kao ličnost a onda ni kao autora. U tome nije bio jedino odnos okoline uvijek spremne da se ujedini ka subjektu i ismije ga, nego i istina, tragična i sakrivena dublje – u svojim podijeljenostima i nesigurnostima, u stalnoj raspetosti da se uzvisi do emotivnih nebesa dok su slabe noge i dalje u blatnoj i sirotinjskoj cipeli, Drainac je nažalost u sebi samom imao i sadržavao nešto od te neozbiljnosti, a kao izraza frustracije nad vlastitom neostvarenosti. Tu je bio zatvoren krug – društvo i okolina ka subjektu, i natrag. Ali ako se to odnosi na ličnost i karakter, strašna je nepravda što se unatoč pjesnikovim stilskim lutnjima, imitativnosti, napinjanju da se bude "moderniji" (neprekidno je u njega do neprijatnosti i tuge prisutna opsija) i veći od svojih sposobnosti, dogodilo se i da mu se odričao i talent. Eto ne može više, sad s vremenske i kulturistorijske distance. Na stranu njegovo novinarstvo, kritika i proza, Drainac je bez sumnje jedan od najtalentiranijih pjesnika generacije. Problem je u tome što nije postao i jedan od *najboljih*. Talent nikad do kraja nije ostvario u kontinuitetu, u djelu koje bi bilo zaokruženo, u dovršenom cikluslu ili nečemu bar blizu tome, nego je ostao rasparen, s mnogo pokušaja i promašaja. Drainac je unekoliko – a rečeno bez i primisli pejorativnosti – "derivativni" pjesnik. Njegov se stih razvijao pod vidljivim utjecajima, do pretjeranosti – malo je htio biti Dis (svatko je htio biti Dis uostalom!, osim Crnjanskog koji mu se pak najviše približio svojim genijem), malo Rakić i Dučić, malo sâm Crnjanski i tako dalje.

Strašna je ironija naročito u jednome tu: Drainčeva poetika, pogled na svijet, motivi, "filozofija", ključne suprotstavljenosti – unutarnji sukob između pripadanja domovini i "svjetskosti", želja za domom i bježanje u svijet



Rade Drainac

**Pjesniku se dogodila stvar strašnija
od neshvaćenosti – postao je
predmet izrugivanja, prokazivan
kao jeftin egzibicionist, uopće
netko koga se ne shvaća ozbiljno,
ni kao ličnost a onda ni kao autora**

(poput većine te generacije i "obavezni" staž u Parizu odnosno Francuskoj), osjećanje sirotinje, sramote i vlastite malenosti pred Vasionom, i stvarima besmrtnim i veličanstvenim, želja da se iz slabosti tijela uznesе do zvijezda, pjesnički i Duhom (što je isto), boemija i žal za neposrednim zavičajem i tako dalje... sve nam je to odnogde poznato, sve nas vraća u samo jedno i do samo jedne pojave. Sačuvana je fotografija na kojoj pored Drainca (i Gustava Krkleca) uspravno stoji – Tin Ujević. Gorostas jugoslavenske poezije, uz Crnjanskog, on je bio taj vladar svim gornjim motivima i on je ostvario, do ekspresivnog i formalnog savršenstva (da, odgovorno kažemo) zapravo sve ove teme, i mnogo bolje, veće, a pjesnički nedostizno izvajane, nego što je uspio Drainac.

Ipak, divovi svojom natkriljujućom sjenkom, u umjetničkoj ali i kulturno-historijskoj dijalektici pa i čisto psihološkoj smršenoj logici, ponekad umiju početi odbijati. Otud, iako se to u zemlji gdje ovo objavljujemo ne vidi, kao što se ne vidi ni mnogo drugoga suštinskog, počelo se događati nešto neobično i interesantno. U određenim periodama mnogo priznatiji, kanonski i institucionalizirani pjesnici, danas i u prošlih nekoliko decenija padali su na jedinom testu pjesnicima važnom – prestali su biti čitani. Nasuprot tome, neke od Drainčevih pjesama zaživjele su ponovo. I to najfascinantnije – među mlađom i srednjom generacijom – kao neka zagonetna javka, kao mali komadi nebrušenih dijamanata koji se prenose uporno i voljeno. Možda je nešto do surovosti vremena koje teško podnosi rafinman i ruši klasične, jer ih nesvesno smatra nastavkom autoritarnosti koja je davila surovo i prefrigano, i netom prošle i trajuće godine, a možda je do ne sasvim autentične, no ne manje destruktivne boemije Drainčevih pjesama. Kako god bilo, nekoliko najuspjelijih – "Jesen", "Nirvana", iznad svega "Naša ljubav", pa bolna i lomna "Kišna ptica" i spomenuta "Bandit ili pesnik", prenose se, šire i novim medijima i između čitalaca, između nove energije, pronose kao neusiljena i nemametnuta vrijednost, kao nešto važno, istinsko, i čovjeku osjetljivom nužno u ovo i ovakvo vrijeme – i svima što su, ponovo, kao i pjesnik, *ni ovdje ni tam*.

Ima li, ili je li bilo, uostalom, boljeg i ljudskijeg dokaza za to od one neprežaljene dvojice s početka teksta?

POVIJESNI IZVORI O RUŠENJU GLINSKE BOGORODIČINE CRKVE

1941. U GLINI

PIŠE: Igor Mrkalj

U proljeće Glina postaje poprište masovnih ustaških zločina nad srpskim stanovništvom koji će traumatizirati ovaj banjiski gradić sve do današnjih dana. Premda je masovno ubijanje Srba u glinskoj pravoslavnoj crkvi u ljeto 1941. dobro dokumentirano, još uvijek nisu poznate sve okolnosti oko rušenja crkve. Stoga ovaj prilog ima za cilj da pruži uvid u manje poznate i dosad nekorištene povijesne izvore



Bogorodičina crkva u Glini krajem 1930-ih godina (izvor: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Grafička zbirka, Foto-materijal tvrtke Griesbach i Knaus, Zagreb, razglednica inv. br. 177/1973)



Ruševine glinske Bogorodičine crkve iz 1947. godine (izvor: Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Fototeka, inv. br. 8362; snimila Andela Horvat)

Drugi svjetski rat i splet povijesnih okolnosti doveli su do sloma Kraljevine Jugoslavije i stvaranja ustaške Nezavisne Države Hrvatske, koja je ideološki i politički bila dio "Novog evropskog poretka" pod dominacijom nacističke Njemačke.¹ Ustaška država ubrzo počinje sa provođenjem politike uništenja nepoželjnih nacionalnih, vjerskih i "rasnih" dijelova stanovništva, odnosno Srba, Židova i Roma (npr. donošenjem Zakonske odredbe za obranu naroda i države od 17. travnja 1941., kojom je ozakonjen teror i određene državne institucije koje će teror provoditi), a sve u cilju stvaranja "etnički čistog hrvatskog prostora".² Tako u proljeće i ljeto 1941. Glina postaje poprište masovnih ustaških zločina nad srpskim stanovništvom,³ koji će traumatizirati ovaj banjiski gradić sve do današnjih dana.⁴ Premda je masovno ubijanje Srba u glinskoj pravoslavnoj crkvi u ljeto 1941. dobro dokumentirano, još uvijek nisu poznate sve okolnosti oko rušenja crkve.⁵

Stoga ovaj prilog ima za cilj da pruži uvid u manje poznate i dosad nekorištene povijesne izvore, eventualno ukaže na važnost dalnjih znanstvenih istraživanja ovog masovnog zločina, koji je postao jedan od najvećih simbola stradanja Srba u NDH.

"Sada se ruši grčko-istočna crkva u Glini. Na njoj se nalaze tri zvona u vrlo dobrom stanju", pisao je 18. kolovoza 1941. Božo Pavlov⁶, upravitelj rimokatoličke župe Gora kod Petrinje u dopisu kojeg je naslovio Državnom ravnateljstvu za Ponovu u Zagrebu.⁷ Potom se osvrnuo i na svoju župnu crkvu u selu Gora: "Sa zvonika ove crkve digla je Austrija dva velika zvona. Župljeni su više puta bili odlučili nabaviti nova, ali zbog loših materijalnih prilika su morali odustati. Župa ne bi mogla dati nikakovu odštetu, jer je jako siromašna, k tome je u derutnom stanju. Toplo se moli ugledni naslov

¹ Milan D. Ristović, *Nemački "Novi poredak" i Jugoistočna Evropa 1940/41-1944/45. : planovi o budućnosti i praksi*, Beograd 2005.

² Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945.*, Zagreb 1977; Ivo Goldstein, "Nezavisna Država Hrvatska 1941. godine : put u katastrofu", u: *Nezavisna Država Hrvatska 1941.-1945.*, Zagreb 2009, str. 29–41; Milan Kočanin, "Ideologija i politika uništavanja Srbija u NDH", *Vojnoistorijski glasnik*, Beograd, br. 1, 2011, str. 66–91.

³ Za masovna ubojstva glinskih Srba (u proljeće 1941.) i masovna ubojstva Srba s Kordunom u glinskoj pravoslavnoj crkvi (u ljeto 1941.), vidi: Đuro Roksanidić, "Ustaški zločini u glinskom kotaru od

1941. do 1945. godine", u: *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, Glina-Zagreb 1988, str. 283–303.

⁴ Slavko Goldstein, "Otvoreno pismo Predsjednici Vlade Republike Hrvatske Jadranki Kosor : Done-site odluku ... potpis koji će ispraviti sramotu iz Gline važan je kao i onaj za ulaz u EU", *Jutarnji list*, Zagreb, god. XIV, br. 4666, 9. 7. 2011, prilog Magazin, str. 34–35; Predrag Matvejević, "Glinska crkva, mjesto strašnog pokolja, zasluzuje da bude zajedničko mjesto memorije", *Jutarnji list*, Zagreb, god. XV, br. 5038, 28. 7. 2012, prilog Magazin, str. 31–32.

⁵ Marko Miljanović, "Bogorodičina crkva", u: *Glina. Glinski kraj kroz stoljeća*, str. 504–511.

⁶ HR-HDA-1076, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 471, 10078/41.



Temelji glinske Bogorodičine crkve iz 1961. godine (izvor: HR-HDA-1422/R-311/42, Agencija za fotodokumentaciju, snimio Drago Rendulić)

da izađe ususret poniznoj molbi naroda i da opredjeli dva zvona za crkvu u Gori. Crkva je vrlo ugledna i znamenita i po položaju i povijesnoj starini, pa bi joj i odgovarala zvona za koja se moli. Upućujući molbu u ime svih vjernika, vjerujemo da će te nas uslišati, te iskreno ističemo da smo – Za Dom Spremni". U potpisu: Božo Pavlov, upravitelj župe. Pečat: Podarcidjakonalni ured u Gorama.

Masovna ustaška ubijanja Srba u glinskoj pravoslavnoj crkvi u ljetu 1941., koja su praćena uništavanjem svih tragova srpskog postojanja u Glini, njihove duhovne i materijalne kulture, a iznad svega, njihovog vjerskog identiteta, očito nisu bila prepreka da Božo Pavlov, sekularizirani franjevac porijeklom s otoka Brača, napiše dopis ustaškim vlastima i moli za dva zvona s Bogorodičine crkve u Glini.⁸ Štoviše, on je tog 18. kolovoza 1941. napisao još jedan dopis, i to Velikoj župi Gora sa sjedištem u Petrinji: u njemu prilaže dopis kojeg šalje u Zagreb te ljubazno moli za preporuku. Ujedno moli da se njegov predmet "što prije riješi, jer će zvona biti uložena, pa bi ih mogao neko i otstetiti".

Potaknut ovim dopisom, podžupan Velike župe Gora u Petrinji, Joso Rožanković, 27. kolovoza 1941. piše Državnom ravnateljstvu za Ponovu u Zagrebu i predlaže da se molba rimokatoličkog župnog ureda u selu Gora uvaži ("Predlažem prednju molbu rkt. župnog ureda u Gorama s preporukom na uvaženje"). Dopis je zaprimljen 1. rujna 1941. u Vjerskom odjelu

Ponove, koji je bio nadležan za imovinu Srpske pravoslavne crkve. Već sutradan, 2. rujna 1941., Kotarska oblast u Glini izvještava Veliku župu Gora u Petrinji o stanju otpreme "crkvenih slika i zvona oduzetih u pravoslavnoj crkvi u Glini".⁹ U kratkom dopisu "izvješće se da je u predmetu navedenoj crkvi oduzeto i to: 24 komada velikih crkvenih slika, jedan luster, jedan drveni manji broncirani križ, četiri velike crkvene zastave, jedno nebo, tri komada litija, tri slike od oltarnika, jedan okvir od oltarskih vrata, jedna vrata od oltarnika, četrdeset komada manjih plehnatih slika, dva prazna velika drvena pobrončana kastla, isto tako dva mala drvena kastla, zatim tri velika crkvena zvona i to: Veliko u težini od po prilici 20 mtc. srednje 15 mtc. te manje zvono od po prilici 10 mtc. težine, zatim bakra u težini 190 klg. Moli se naslov da bi za prevoz ovih stvari poslao jedan kamion budući da ova oblast nema prevoznih sredstava, a niti mesta gdje bi odnosne stvari duže smještene bile", piše kotarski predstojnik u Glini, Dragutin Imper.¹⁰

Ovaj dopis zaprimljen je u Petrinji još istog dana, 2. rujna 1941. Nakon izvjesnih konzultacija, Kotarska oblast u Glini dobila je uputu da po pitanju crkvenih slika i zvona oduzetih u glinskoj pravoslavnoj crkvi "izvjesti Državno Ravnateljstvo za Ponovu u svrhu daljnje raspoložbe, a isto tako glede potrebnih novčanih sredstava u koliko su takova potrebna za daljnji rad oko rušenja crkve", stoji u odgovoru kojeg je 6. rujna 1941. potpisao podžupan Rožanković. Kakva je bila daljnja sudbina otetih i opljačkanih predmeta iz porušene pravoslavne crkve u Glini pokazat će daljnja istraživanja, premda se na jednom od ovih dokumenata nalazi rukom pisana bilješka službenika Ponove da je predmet riješen u Zagrebu, 14. listopada 1941. ("Zgb 14. X. 41. Rješeno 14. X. 41." /potpis nečitak/). Pored bilješke stoje i dva pečata: prvi, Državnog Ravnateljstva za Ponovu; i drugi, s natpisom "Iznešeno", čije je značenje nejasno, ali može upućivati na crkvene slike i zvona s pravoslavne crkve u Glini.

Ove povijesne izvore o glinskoj Bogorodičinoj crkvi, koji dosad nisu bili u historiografskom optičaju, a koji se nalaze u Hrvatskom državnom arhivu, nadopunjaju novinski izvori tog vremena. Tako sisačke *Hrvatske novine*, koje su bile službeno glasilo Hrvatskog ustaškog pokreta za Veliku župu Gora, u broju od 11. listopada 1941. javljaju da je "zauzetošću župnika don Bože Pavlova uredjen konačno vanjski izgled župskog stana u Gorama. Sada se misli prijeći i na popravak zvonika župske crkve, kao i popravak crkvene ograde".¹¹ No, čini se da je crkveni inventar iz porušene pravoslavne crkve u Glini tada već bio u Zagrebu, zajedno s brojnim predmetima iz porušene pravoslavne crkve Svetog Spiridona u Petrinji i porušene pravoslavne crkve Svetih Arhanđela Mihaila i Gavrila u Kostajnici. Istraživanja govore da je Petrinja tih mjeseci služila kao sabirni centar za kulturno blago srpskog naroda čitave Banije, odakle je transportirano u Zagreb, gdje mu se gubi svaki trag.¹² No, ne treba zaboraviti ni činjenicu da je tih dana Veliki župan

⁷ Ponova je kratica za Ured za podržavljeni imetak Odjela za novčarstvo, državnu imovinu i dugove Ministarstva državne riznice NDH, koji je djelovao na području cijelokupne NDH od 1941. do 1945. godine, sa osnovnom zadaćom iseljavanja nehrvatskih elemenata iz NDH kroz narodnu ponovu (Državno ravnateljstvo za ponovu tzv. Srpska ponova) odnosno isključivanje Židova iz gospodarstva NDH kroz gospodarsku ponovu (Državno ravnateljstvo za gospodarsku ponovu tzv. Židovska ponova); Živana Heđbeli, "Ponova : Arhivsko gradivo Ureda za podržavljeni imetak Nezavisne Države Hrvatske", *Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta*, svezak VI, 2001, str. 511–521.

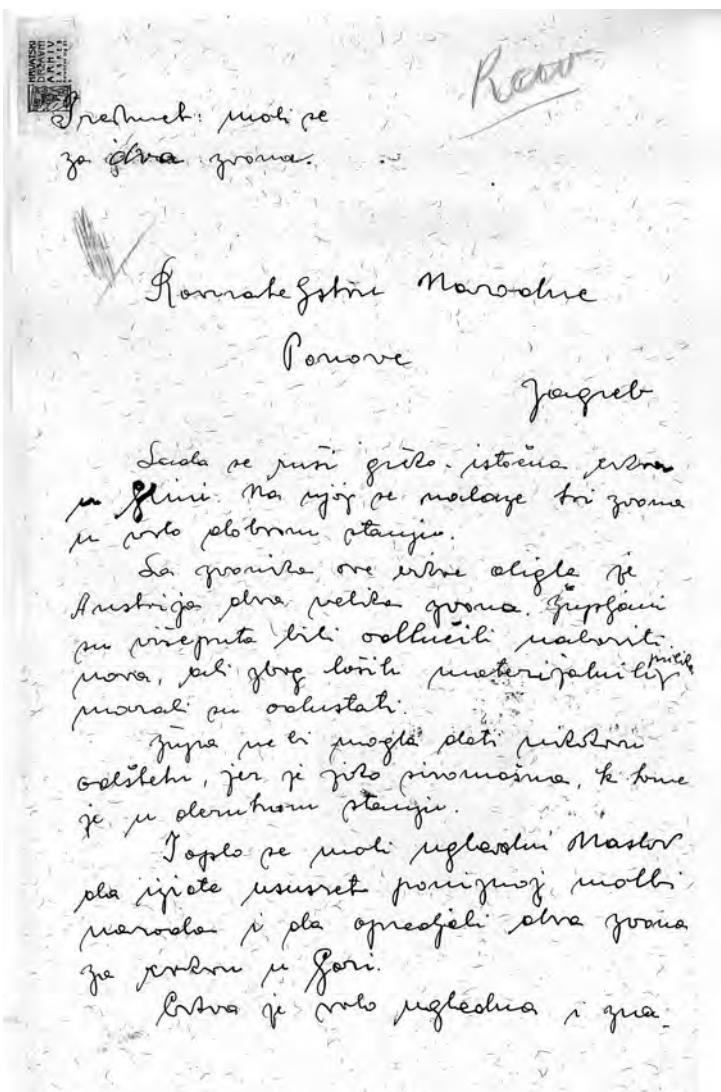
⁸ Za biografiju Božo Pavlova, upravitelja župe Gora od 1941.–1944., vidi: Lojzo Buturac, *Osam sto ljeća župe Gora*, Petrinja 2004, str. 85.

⁹ HR-HDA-1076, Državno ravnateljstvo za ponovu, Srpski odsjek, kutija 481, 14090/41.

¹⁰ Dragutin Imper, kotarski predstojnik u Glini, koji je nakon 1945. pobegao u Argentinu, Buenos Aires; vidi posthumno objavljena sjećanja jednog od vodećih ustaša u Glini, dr. Juraja Reboka, "Sjećanja na neke ljudе i događaje iz NDH", priredila i bilješkama popratila Benedikta Zelić-Bučan, Marulić: *hrvatska književna revija*, Zagreb, god. 33, br. 2, 2000, str. 294.

¹¹ "Gora", *Hrvatske novine*, Sisak, god. XVII, br. 37, subota, 11. listopada 1941, str. 5.

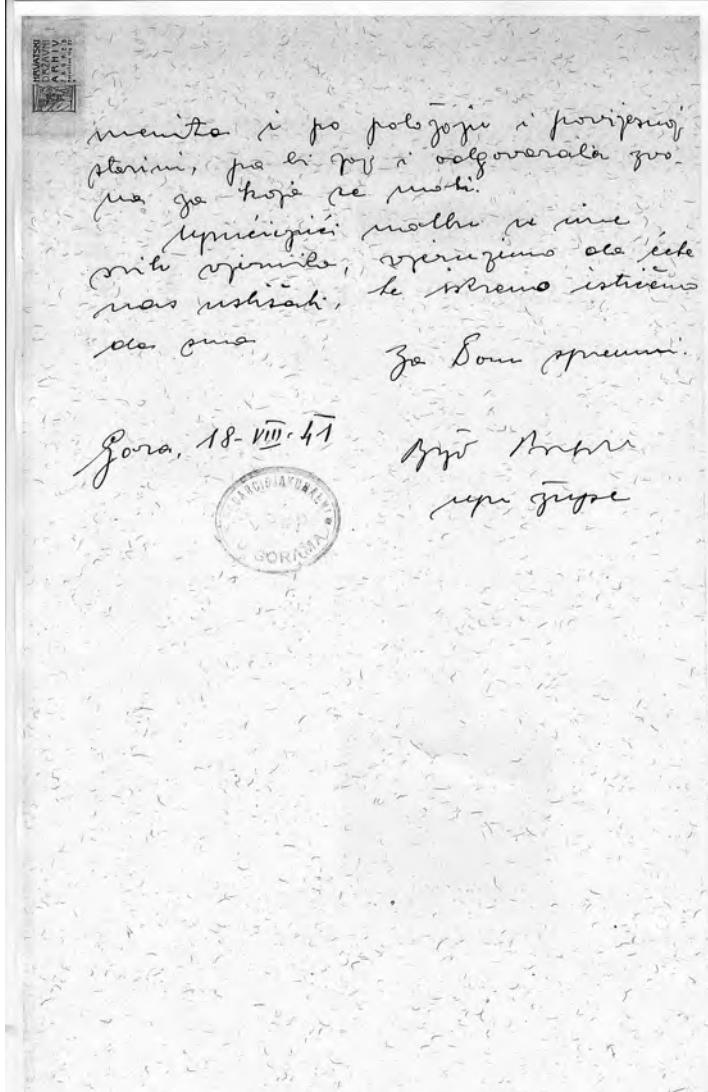
¹² Marko Mišanović, "Djevaštacija pravoslavnih crkava u Hrvatskoj – gorњокарловачka Eparkija", *Crpski glas*, Topusko, god. 2, br. 15, juli 1991, str. 13.



Dopis upravitelja rimokatoličke župe Gora Bože Pavlova Državnom ravnateljstvu za Ponovu u Zagrebu od 18. kolovoza 1941.

Velike župe Gora, dr. Mirko Jerec,¹³ potaknuo pitanje nove lokacije Hrvatskog doma u Petrinji, na mjestu porušene pravoslavne crkve Svetog Spiridona.¹⁴ Međutim, ova nakana Velikog župana je otklonjena, kaže postojeća literatura.

Važan zapis o rušenju glinske Bogorodičine crkve ostavio je Slovenac Ivan Rojs, do 1941. policijski službenik u Ormožu, kojeg su njemačke okupacijske vlasti deportirale u Slavonsku Požegu, odakle je stigao u Vrginmost, 27. srpnja 1941.¹⁵ U svom *Dnevniku*, koji se danas čuva u Zgodovinskem arhivu u Ptuju, Rojs je zapisao kako je početkom kolovoza 1941. video pravoslavne muškarce, mladiće i ljude, koji su u povorci došli na "pokrst" u Vrginmost.¹⁶ Također je bio vidio kako ih ustaše kamionima otpremaju za Glinu, dok je o rušenju glinske pravoslavne crkve zapisao sljedeće: "Kad smo se



¹³ "Jerec, Mirko, veliki župan", u: *Tko je tko u NDH : Hrvatska 1941.–1945.*, Zagreb 1997, str. 171–172; "Jerec, Mirko, veliki župan Velike župe Gora", u: *Petrinjski biografski leksikon*, Petrinja 1999, str. 192–193.

¹⁴ Ivica Golec, *Povijest grada Petrinje (1240–1592–1992)*, Zagreb 1993, str. 426.

¹⁵ Za biografiju Ivana Rojsa, vidi: Rade Bulat, *Svjedočanstva iz Petrove gore*, Zagreb 1981, 2. izd., str. 116.

¹⁶ O "pokrstu" i ustaškoj politici prisilnog pokatoličavanja, vidi: Mark Biondich, "Religion and Nation in Wartime Croatia: Reflections on the Ustaša Policy of Forced Religious Conversions,

u septembru 1941. mi i vozila vraćali pokraj Gline, neki zidarski majstor s radnicima rušio je pravoslavnu crkvu u Glini i za nagradu dobio je njezinu građu. O tome nam je pričao suputnik koji je u Glini ušao u vlak."¹⁷

Povjesni izvori tog vremena malo govore o masovnom rušenju pravoslavnih crkava, a još manje o masovnom ubijanju srpskog stanovništva u glinskoj pravoslavnoj crkvi u ljetu 1941. Izuzetak je službeni izvještaj Velike župe Pokupje u Karlovcu, koji je dostavljen Ministarstvu unutarnjih poslova NDH i proslijeđen Glavnom stožeru Ministarstva domobranstva NDH, 16. studenog 1942.¹⁸ U tom izvještaju dan je osvrta na brojne događaje iz ove i prethodne godine. Konstatira se da "partizani gospodare celim područjem vojničkog kotara" i "topuskog kotara", a za širenje ustanka da odgovornost snose glinske ustaše i njihove "previše drastične mjere" protiv civilnog sta-

1941–1942", *The Slavonic and East European Review*, London, Vol. 83, No. 1, 2005, str. 71–116; Igor Mrkalj, "Mamac za smrt : kako je učiteljica Kordunaše umjesto na pokrštanjanje odvela na pokolj", Prosvjeta, Zagreb, br. 132–133, septembar 2016, str. 50–52.

¹⁷ Rade Bulat, *Svjedočanstva iz Petrose gore*, str. 117.

¹⁸ *Zbornik dokumenata i podataka o Narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*, Beograd 1964, Tom V, Knjiga 32, Borbe u Hrvatskoj 1941–1942. godine, Ustaško-domobrani dokumenti, Dokument br. 184, str. 509.



Dopis podžupana Velike župe Gora u Petrinji Jose Rožankovića Državnom ravnateljstvu za Ponovu u Zagrebu od 27. kolovoza 1941.

novništva. Navodi se primjer kada su krajem srpnja 1941. u okolini Vojnića, na izazov remećenja javnog reda i mira, odgovorili masovnim ubijanjem "oko 400 žena i ljudi kotara vojničkog". Posljedica toga je da se u šumu odmetnuo "prilično velik broj pravoslavnog pučanstva", kao i spoznaja da "u to vrieme padaju prvi napadi na oružničke ili domobranske ophodnje" i posade. U istom izvještaju dalje se navodi kako je "u susjednom kotaru Vrginmost sredinom ljeta 1941. zabilježen nezgodan izpad baš tih istih Glinskih ustaša". Tada je učitelj iz Vojničice Nikica Generalović sakupio "u svome mjestu službovanja i okolnim selima oko 2.000 Srba i poveo ih je pod hrvatskom zastavom u Vrginmost u namjeri, da pređu na katoličku vjeru. Došavši u Vrginmost bili su ti ljudi tovareni u kamion i odvedeni u Glinu. U Glinu su ih po grupama uvodili u crkvu tobože radi prielaza, a u stvari su ti ljudi bili u samoj crkvi svi poklani". Premda je procjena broja ubijenih previsoka, jer

nisu svi ubijeni u crkvi, podaci Velike župe Pokupje jasno pokazuju da je pokolj Srba u glinskoj pravoslavnoj crkvi presudno utjecao na još veće širenje masovnog ustanka na Kordunu i Baniji, pod vodstvom partizana.

Osim ovih izvora, o rušenju glinske Bogorodičine crkve govori još jedan povijesni izvor, koji je nastao te iste godine, ali u Srbiji pod njemačkom okupacijom. Riječ je o Zapisniku koji je sastavljen pred "Komesarijatom za izbeglice i preseljenike" u Beogradu 27. veljače 1942., kada su Zorka Radojević, Danica Sužnjević, Katica Babić, Anđa Radovanović i Eva Eremić dale zajedničku izjavu o ustaškom teroru u Glini u proljeće i ljeto 1941. Riječ je o udovicama glinskih Srba, čiji su muževi ubijeni u masovnoj ustaškoj likvidaciji u noći s 12. na 13. svibnja 1941. u selu Prekopa nedaleko Gline, njih oko 400 (među njima i glinski paroh i proto, Bogdan Opačić).¹⁹ Nakon što je ovim ženama početkom kolovoza 1941. oduzeta sva imovina, protjerane su u Srbiju, bez prava na povratak. Njihova opširna izjava pred "Komesarijatom za izbeglice" važna je u onom dijelu gdje se po prvi put iznose detalji o rušenju crkve, koji glase: "Početkom avgusta 1941. godine počeli su ustaše rušiti srpsko-pravoslavnu crkvu u Glini. Rušenje crkve preuzeo je Fajfer Stjepan, mlinar i ustaša iz Jukinca kraj Gline. Šubarić Stjepan, limar iz Gline, prvi se je popeo na crkveni toranj i srušio krst".²⁰

Istraživanja govore da je Petrinja tih mjeseci služila kao sabirni centar za kulturno blago srpskog naroda čitave Banije, odakle je transportirano u Zagreb, gdje mu se gubi svaki trag

Naše spoznaje produbljuje i filmski žurnal Hrvatskog slikopisa *Hrvatska u riječi i slici*, broj 64, kojim je zabilježen posjet Ante Paveliću Glini, 5. ožujka 1943. U njegovoj pratnji nalazio se i dr. Mirko Puk, član Državnog vijeća, predratni glinski odvjetnik i organizator ustaškog pokreta u Glini te prvi ministar pravosuđa u Vladi NDH, koji se općenito smatra nalogodavcem masovnih ustaških zločina u Glini.²¹ Filmska kamera snimila je njihovu šetnju glavnom gradskom ulicom, pored porušene glinske pravoslavne crkve. Oduševljen Pavelićevom posjetom, književnik Kerubin Šegvić napisat će u svom *Dnevniku* da je "Poglavljak jučer bio u Glini, carevini Dra Puka, da hrabri ovo pučanstvo na uztrajnost".²²

Međutim, nakon teških bitaka na Neretvi i Sutjesci, Sedma banijska divizija vratila se u rujnu 1943. na oslobođeni teritorij Banije i početkom siječnja 1944. oslobođila Glinu,²³ koja će uz susjedno Topusko imati važnu

¹⁹ Spasio se samo postolar Nikica Samardžija, koji je nakon rata svjedočio o svom hapšenju, zatvaranju i bijegu sa stratišta; Igor Mrkalj, "Mislio sam samo kako da se spasim : sjećanje na pokolj u Glini", Prosvjeta, Zagreb, br. 134, novembar 2016, str. 52–55.

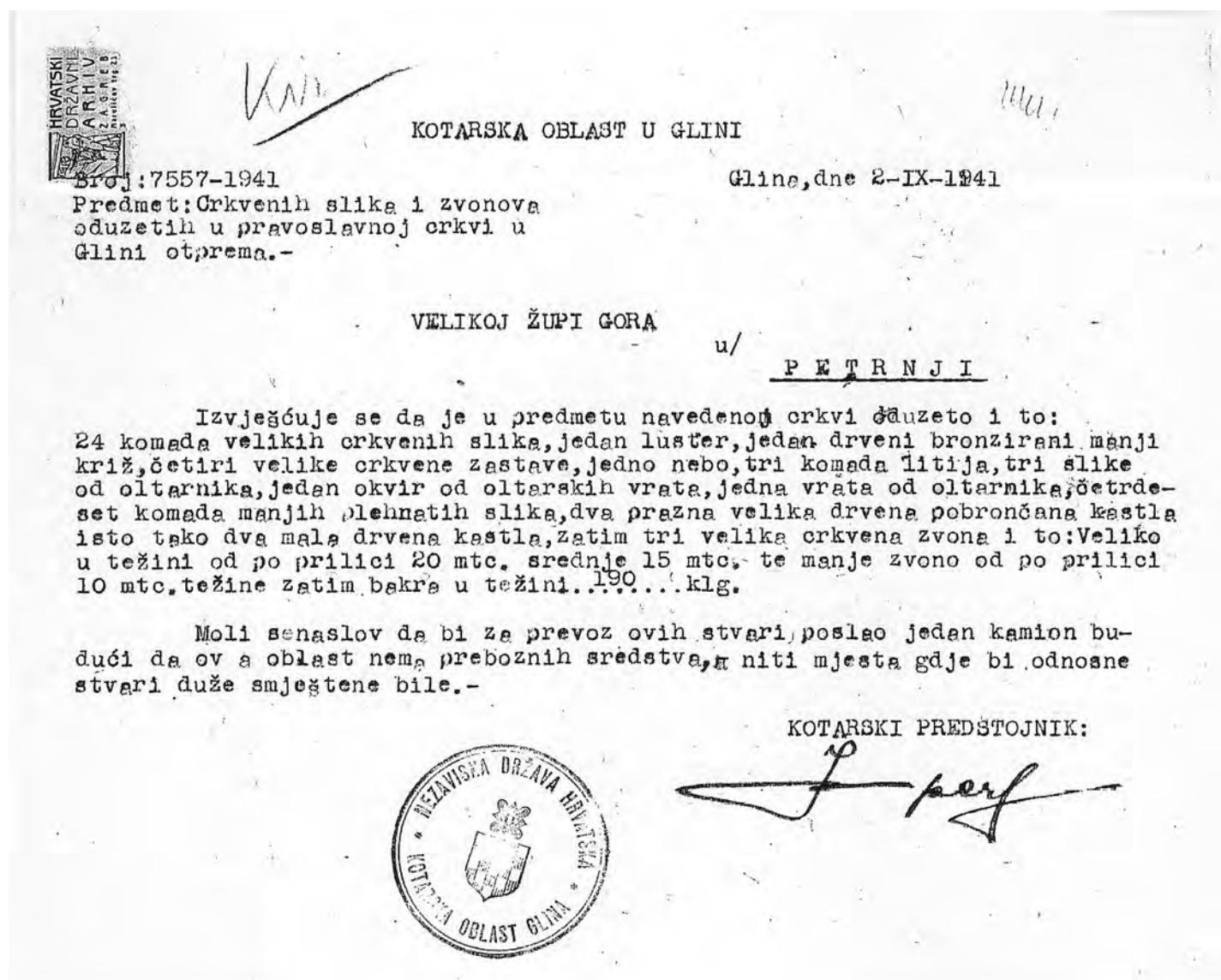
²⁰ Arhiv Jugoslavije, fond 110, inv. br. 249, Izjava Zorke Radojević, Danice Sužnjević, Katice Babić, Anđe Radovanović i Eve Eremić, Beograd, 27. februara 1942.

²¹ Igor Mrkalj, "Tko je bio dr. Mirko Puk, odvjetnik i organizator ustaškog pokreta u Glini", Prosvje-

ta, Zagreb, br. 135, decembar 2016, str. 35–42 i br. 136, mart 2017, str. 42–48.

²² Stjepan Matković i Tomislav Jonjić, "Dnevnik Kerubina Šegvića 1943.–1945.", *Croatica Christiana Periodica*, Zagreb, vol. 40, br. 77, lipanj 2016, str. 215.

²³ "Gлина u rukama naše proslavljene divizije", *Banjske vesti*, Izdaje Okružni NOO za Baniju, Varenđno saopštenje, 12. I. 1944, str. 1.



Dopis kotarskog predstojnika u Glini Dragutina Impera Velikoj župi Gora u Petrinji od 2. rujna 1941.

ulogu u stvaranju zavnohovske Hrvatske. Nakon što je u kolovozu te iste godine u Glini održan prvi Kongres pravnika antifašista Hrvatske²⁴, u listopadu 1944. s radom je počela Okružna komisija za ratne zločine Banije, koja će narednih mjeseci pozivati svjedoči i prikupljati dokaze (u većini slučajeva izjave) o brojnim zločinima, koji su počinjeni na području Gline i glinskog kotara, kako bi nadležni sudovi mogli pokrenuti sudske postupke.²⁵ No, ove izjave važne su i za našu rekonstrukciju povijesnih okolnosti pod kojima se dogodilo rušenje glinske pravoslavne crkve.

Dana 10. listopada 1944., u prisustvu sekretara Komisije dr. Aleksandra Goldštajna,²⁶ iskaz je dao Ante Šešerin, star 32 godine, električar iz Gline, koji je izjavio: "Pred crkvom sam vido tog jutra Stevu Prajdici, opančara iz Jukinca, ustašu, koji je naredjivao čišćenje i sam je prao pločnik pred crkvom

kao i u crkvi. Njemu su pomagali ustaše u civilu, noseći vodu u crkvu, koja se je čistila. ... Poslije mjesec dana Nikola Vidaković (op. a. – ustaški tabornik u Glini) tražio je u gradu ljude, koji bi preuzeли rušenje crkve, te su taj posao primili Ante Gregurić, graditelj iz Jukinca, sada na radu kod Okružnog NOO Banije i Stjepan Pfajfer, mlinar iz Prekope, sada u Zagrebu. Oni su dobili finansijsku pomoć od NDH u tu svrhu pa su ciglu, crijev i građevni materijal rasprodali seljacima, dok su zvono i lim sa krova predali državi. Ogradu od crkve si je uzeo Nikola Vidaković, a teški kamen oko crkve upotrebo je Pfajfer za branu svoje vodenice (op. a. – na rijeci Glini). Drugo meni ništa nije poznato, a na iskazano možem se zakleti", rekao je Šešerin.²⁷

Sutradan, 11. listopada 1944., pozvan je Antun Gregurić iz Jukinca, graditelj i član tehničkog odjela Okružnog NOO Banije, 38 godina star, ri-

²⁴ "Održan je prvi Kongres pravnika Hrvatske", Srpska piјec : organ Srpskog kluba vijećnika ZABHOX-a, god. II, br. 20, 21. avgusta 1944, str. 3; Spomenica Prvog kongresa pravnika antifašista Hrvatske, Glina 12-14. kolovoza 1944., Zagreb 1974.

²⁵ Igor Mrkalj, "Pred Zemaljskom komisijom", Ljetopis Srpskog kulturnog društva Prosvjeta, Zagreb, svezak XXI, 2016, str. 163-313.

²⁶ "Aleksandar Goldštajn, sveučilišni profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu, pravni znanstvenik i pisac", u: Hrvatski biografski leksikon, svezak 5, Zagreb 2002, str. 25-26; Jaša Romano, Jevreji Jugoslavije 1941-1945. Žrtve genocida i učesnici Narodnooslobodilačkog rata, Beograd 1980, str. 376.

²⁷ HR-HDA-306, ZKRZ-ZH, kutija 150, br. 890, Izjava Šešerin Ante, Glina 10. X. 1944.

mokatolik, koji je izjavio: "Kratko vrijeme – nekoliko dana – poslije pokolja došli su u Glinu veliki župan Dr. Mirko Jerec, šef tehničkog odjela Openheim iz Siska, pa su sa tadašnjim kot. Predstojnikom Imperom riješili srušiti crkvu, odnosno, Openheim je predlagao da se pretvori u kino ili kakvu drugu javnu ustanovu".²⁸ Gregurić je Komisiji rekao da je tadašnji glinski župnik, Slovenac Franc Žužek²⁹, bio protiv rušenja crkve, ali je "odlučeno da se crkva sruši, pa je prema mojim pribilješkama, koje spisu prilažem, crkva rušena od 12. 8. 1941. i narednih dana. Materijal je prodavan, pa su iz utrška podmirivani radnici i plaće namještenika. Taj su posao po uputi kot. Predstojnika vršili glinski obrtnici, pa sam ja kao graditelj vodio nadzor", rekao je Gregurić, i dodao: "Ja sam bio u crkvi prije rušenja, pa sam video po stubištu u lađi na stubištu ulaza u toranj velike mlazove krvi, i ako je crkva bila prana drugo jutro po klanju, te sam tom zgodom video, kako ustaše ljevaju vodu na sva četvora vrata. Zidovi su bili poprskani krvljom a u crkvi bili su razbacani odjevni predmeti žrtava i crkveni uređaj".

**"Kad smo se u septembru 1941. mi
i vozila vraćali pokraj Gline, neki
zidarski majstor s radnicima rušio
je pravoslavnu crkvu u Glini i za
nagradu dobio je njezinu građu. O
tome nam je pričao suputnik koji
je u Glini ušao u vlak"; zapisao je
Slovenac Ivan Rojs**

Novi arhivski izvori otkrivaju nove činjenice o rušenju glinske pravoslavne crkve. Danas znamo da je 8. prosinca 1945. u Istražnom zatvoru OZN-za Baniju osumnjičeni Stjepan Palijan, 36 godina star, rimokatolik, po zanimanju zidar iz sela Skele, kotar glinski, dao izjavu koja potvrđuje dosadašnje spoznaje, ali donosi i neke nove. Zapisnik o njegovom saslušanju sadržio u kojem je Palijan izjavio da je nakon polaganja ustaške zakletve pred logornikom Matom Tiljkom iz Gline, "počeo raditi na rušenju pravoslavne crkve, koji posao je bio preuzeo Ante Gregurić iz Jukinca a ja sam radio uz ostale kao radnik. Na tom poslu poznato mi je točno da je u glavnom minao pri rušenju crkve Mato Štajduhar i Ante Gregurić kao preuzetnik donosio

je mine i lično prisustvovao minanju iste, koji nas je za posao i isplaćivao. Na tome poslu u glavnom radili su ljudi iz sela Jukinca i Skele".³⁰ Ovu izjavu nadopunjuje neobjavljeni rukopis Dragana Štefančića, dugogodišnjeg učitelja u Glini, koji je u svojim sjećanjima na ratnu Glinu 1942.–1943. zapisao: "Crkva je otkrivena stajala više od godinu dana. ... Građevina je bila jača nego što su predmevali. Zidovi su bili urušeni napola i tako je ostalo. Poslije dvostrukog pada Staljingrada javila se ideja graditi bunkere u gradu i okolo", koji bi branili prilaz partizanima u Glinu, nakon čega je domobranski pukovnik Lalić dao Glinu opasati nizom bunkera od cigle s pravoslavne crkve, nakon čega je crkva, po svemu sudeći, porušena do temelja.³¹

**"Poslije dvostrukog pada Staljingrada
javila se ideja graditi bunkere u
gradu i okolo", koji bi branili prilaz
partizanima u Glinu, nakon čega
je domobranski pukovnik Lalić dao
Glinu opasati nizom bunkera od cigle
s pravoslavne crkve, nakon čega je
crkva, po svemu sudeći, porušena do
temelja"**

* * *

Od svega što je srpska pravoslavna crkva u Glini posjedovala sačuvana su samo dva mјedena svjećnjaka, koja se danas nalaze u pravoslavnoj crkvi u Majskim Poljanama nedaleko Gline.³² Na mjestu gdje se nalazila glinska Bogorodičina crkva, a čiji su temelji stajali i poslije rata, izgrađen je 1969. godine Spomen dom žrtvama fašizma.³³ Međutim, poslije tragičnog i traumatičnog iskustva s početka 1990-ih, glinska lokalna vlast donijela je dvije potpuno nerazumne odluke: prvu, od 23. rujna 1995., da se Spomen dom, koji je izgrađen na mjestu masovnog ustaškog zločina nad srpskim stanovništvom i porušene srpske pravoslavne crkve, preimenuje u Hrvatski dom,³⁴ i drugu, od 21. listopada 2014., kojom se zabranjuje okupljanje, polaganja vijenaca i paljenja svijeća na tom mjestu.³⁵ Stoga, ako prva odluka glinske lokalne vlasti već pokazuje nedostatak političke inteligencije, onda druga, kojom se zabranjuje komemoriranje nevinih žrtava, predstavlja civilizacijski pad, čiju dubinu je sve teže izmjeriti.

28 HR-HDA-306, ZKRZ-ZH, kutija 150, br. 890, Izjava Gregurić Antuna, Glini 11. X. 1944.

29 Igor Mrkalj, "Slovenac među Hrvatima i Srbinima: Franc Žužek, župnik u Glini, 1927.–1955.", *Tragovci: časopis za srpske i hrvatske teme*, Zagreb, god. 1, br. 1, 2018, str. 124–165.

30 HR-DASK-765-1, kutija 11, KZP 46/46, Zapisnik o preslušanju osumnjičenog Palijan Stjepana, 8. XII 1945.

31 Dragan Štefančić, Glini 1942. - 43. - 44., neobjavljeni rukopis, Glini 1986, str. 62. Radi se o pukovniku Karlu Laliću, zapovjedniku V. gorskog zdruga, koji je zarobljen 29. svibnja 1943; vidi: "U Baniji su zarobljena dva domobrantska pukovnika", *Naprijed: organ Komunističke partije Hrvatske*, god. I, br. 9, 16. VI. 1943, str. 3.

32 Milan Radeka, *Gorњa krajina ili Karlovачko владичанство: Lika, Krbava, Gaćka, Kapelsko, Kordun i Banija*, Zagreb 1975, str. 250.

33 "Spomen-dom zavjet bratstvu i jedinstvu. Na velikom zboru naroda Korduna i Banije u Glini govorio M. Tripalo", *Vjesnik*, Zagreb, god. XXX, br. 8038, subota, 5. srpnja 1969., str. 1-2; "Zavjet bratstva i jedinstva Srbija i Hrvata. Prilikom otvaranja Spomen-doma u Glini govorio Miko Tripalo", *Borda*, Beograd, god. XXXIV, br. 182, subota, 5. jul 1969., str. 4.

34 "Općinsko vijeće Općine Gline održalo prvu sjednicu u slobodnoj Glini. Preimenovane ulice, trgovci i ustanova", *Glinski glasnik*, Glini, god. I, br. 3, 26. rujna 1995, str. 2–3; za odluku o preimenovanju Spomen doma u Hrvatski dom, vidi: *Službeni glasnik Županije Sisačko-moslavačke*, Sisak, br. 8, 19. listopad 1995, str. 74.

35 "Odluka o utvrđivanju mjesto polaganja vijenaca, svijeća i paljenju svijeća na području naselja Gline", *Službeni vjesnik*, Sisak, god. LX, br. 47, subota, 25. listopada 2014, str. 1831.

РУШЕЊЕМ СПОМЕНИКА ИСТИНА НЕ НЕСТАЈЕ

У СТРОЈУ ИСТОРИЈЕ

пише: **Милутин Дедић**

Постоје ситуације у којима је неки споменик више пута рушен, а увек се налазило решење да поново оживи. То је случај са Спомеником ослободиоцима Врања од Турака. Чика Мита је Врањанце толико подсећао на лик војника којег је Роксандић извајао на споменику да су убрзо цео споменик назвали Чика Мита. И тако се Чика Мита, и не слутећи, нашао у строју историје. А тај строј био је препун тешких збивања, која осликају нашу прошлост

У сукобима било које врсте, независно од тога ко се с ким и где сукобљава, победник увек настоји да уништи, сакрије или на неки други начин избрише трагове побеђеног. У тој трагичној делатности страдају и споменици који представљају очигледну уметничку вредност. Ова појава може да се прати од најстаријих времена до данас. Илустровашо ћу неколико примера.

У старом Египту, жена – фараон Хачетпсут, да би задржала власт, потенцијалног наследника, свог посинка Тутмеса III послала је у рат са опасним Хетитима, иако као младић није имао никакво ратничко искуство. Надала се да се жив неће вратити. Није предвидела да је он био војни геније. Кад се вратио као победник прво је њу сменио, а онда наредио да се сва њена обележја униште. Слично је прошао и Хадријанов љубимац Антиној. Цар га је узлигао на ниво божанства и полига му безброј споменика. Чак је и код нас, у долини Ибра, био један храм посвећен њему. После цареве смрти све то је масовно уништавано. Од савремених примера вреди споменуту уништавање царског и хришћанског наслеђа у Русији за време Стаљина, али и уклањање његових обележја после распада ССРБ-а. И на просторима где живе Јужни Словени било је сличних ситуација. На пример,

Аустроугари су по освајању Београда 1915. срушили, поред осталог, и споменик Карађорђу на Кalemegдану, рад сплитског уметника Пашка Вучетића. А 1945. године Владимир Назор, као председник ЗАВНОХ-а наредио је да се сруши споменик Николи Томазеу у Шибенику. У новије време масовно су уништавани споменици НОБ-а. Према неким проценама само у Хрватској их је уништено око 3.000.

Међутим, постоје ситуације у којима је неки споменик више пута рушен, а увек се налазило решење да поново оживи. То је случај са Спомеником ослободиоцима Врања од Турака. Аутор овог дела је наш велики вајар Симеон Роксандић (1874- 1943). Избор овог уметника није био случајан, јер он је своју креативност већ показао склуптурама *Дечак са разбијеним крчагом* на Чукур чесми у Београду, *Злосрећни рибар* на Кalemegдану у Београду и Гричу у Загребу...Кад је реч о споменику у Врању треба рећи да је дошло до чудесног, али делотворног споја уметности и живота. Ово се огледа у најмање две чињенице: називу споменика и његовом оживљавању.

Тешко ће силници да схвате да је Чика Мита и тако кљаст, без руке и пушке, једнако опасан и кад их је имао. Он остаје у строју историје и кад ње више не буде

Симеон Роксандић био је инспирисан борбом за ослобођење Врања од турске окупације која је трајала 423 године. Српски ратници, под командом генерала Јована Белимарковића, после жестоких окршаја донели су Врањанцима слободу 31. јануара 1878. године. Погинула су 122 српска војника и 115 добровољаца. Врањанци су генерала Белимарковића прогласили за првог почасног грађанина свога града. Роксандић је дошао на идеју да драматичне дogaђаје везане за ослобођење Врања прикаже кроз лик војника који у једно руци држи заставу, а у другој пушку. Откривање споменика обављено је 7. маја 1903. године. У то време у Врању је служио војску извесни Мита, који је имао карактеристичне бркове, па су га другови звали Чика Мита. Чика Мита је Врањанце толико подсећао на лик војника којег је Роксандић извајао на споменику да су убрзо цео споменик назвали Чика Мита. И тако се Чика Мита, и не слутећи, нашао у строју историје. А тај строј био је препун тешких збивања, која осликају нашу прошлост, а у овом случају, и судбину споменика Чика Мита. Три пута је страдао, што, такође, има одређену симболику.

Прва незгода десила се у самом атељеу уметника. Већ завршена глинена макета се из непознатих разлога срушила, па је Роксандић морао урадити нову. Много тежа ситуација настала је када су Бугари у октобру 1915. године оборили склуптуру. Хтели су је негде однети, али јој се на путу за Ниш, у Грделичкој клисури, губи сваки траг. Ни



Чика Мита, Споменик ослободиоцима Врања од Турака (1903.), Врање

данданас се не зна шта је с њом. Врањанци су се ослободили бугарске окупације 4. октобра 1918. године. Нису могли да се помире са чињеницом да нема Чика Мите. Почело је сакупљање прилога за израду новог споменика. Није то ишло баш лако, али ипак се скupilo око 100.000 динара. За тај новац се могло купити 5.000 златника. Чини се да то није било довољно, па се посао отегао све до Видовдана, 28. јуна 1929. године, када је споменик свечано откривен на задовољство Врањанаца, али и самог Симеона Роксандића. У другом светском рату Чика Мита се поново нашао на удару. Бугари су окупирали Врање и прво што су научили било је склањање Чика Мите. Није то баш ишло лако, па су у ноћи 20. октобра 1941. Чика Миту свезали ланцима и

закачили за тенк. Пошто им је за руком да га оборе, али не и да га униште. Група Врањанаца успела је да Чика Миту склони на безбедно место, где је дочекао ослобођење Врања 7. септембра 1944. године. Међутим, десило се нешто непредвиђено. Чика Мита је остао без руке у којој је држao пушку. Независно од тога он је враћен на постамент 1946. године, где и сада стоји. Докле ће не знам. А ако се поново деси да неким злоторијим буде трн у оку и склоне га, Чика Мита остаје у свести Врањанаца, и не само њих, симбол непоколебљиве борбе за слободу. Тешко ће силници да схвate да је Чика Мита и тако кљаст, без руке и пушке, једнако опасан и кад их је имао. Он остаје у строју историје и кад ње више не буде.

О ЉУДИМА КОЈИ СУ БИЛИ НА ИСТОМ ПОСЛУ

ЈУГОСЛАВЕНСТВО ЗАГРЕБАЧКОГ „СРБОБРАНА“

пише: Чедомир Вишњић

**Између Прибићевића – Светозара,
шефа странке и главног уредника;
Милана, официра и дописника
из Србије; и Адама, уредника
гласила за село – било је важних
ауторских, па и политичко-
акценатских разлика, али
доминира снажно унутрашње
јединство произведено
заједничким националним
програмом и осећајем**

(Излагање на скупу у Загребу, 1. децембра 2018.)

Наслов овог текста, који је дан случајно и мишљен технички и којем би већ на први поглед поднаслов могао бити; оксиморон или не; заслужује кратак прелиминарни осврт. Укратко, генитив још једном спашава ствар и ослобађа нас обавезе да у овом кратком прилогу улазимо у расправу о појму „југославенства“. Сложићемо се оквирно, да је озбиљних политичких концепата ове врсте колико и реалних политичких снага и интереса да се јужнославенском питању приступи кроз заједништво, а на политичко-идеолошкој скали, од једног дијела старчевићанаца, преко српских самосталалаца, до равногораца и комуниста у сљедећој генерацији. А наш избор „Србобрана“ не само да је логичан, јер смо ти који смо, њихови не тако далеки потомци и наследници колико то вјерујемо, већ и због њихове улоге у 1918. години, при чему, дакако, у првом плану имамо проводецембарски акт.

Овде није прилика ни да препричавамо и рашчлањујемо детективско – политички заплет те године и избаџивање из игре женевских договора, полазимо од претпоставке да је то познато, само ћемо нагласити да је у чину уједињења први пут практично истакнута улога Срба из Хрватске у заједничком послу, која је осјетно надилазила њихову реалну снагу и удио у том пројекту. Већ зато морамо видjetи ко су они и којим су путем стigli до куће Крсмановића.

**У чину уједињења први пут
практично је истакнута улога
Срба из Хрватске у заједничком
послу, која је осјетно надилазила
њихову реалну снагу и удио у
том пројекту**

Можемо се запитати и то, зашто је анализа писања једног листа и важна и довољна у покушају одговора на постављено питање. При том морамо поћи од темељне истине, да је ова група аутора и политичара важна прије свега зато што представља својеврсну закашњелу „патриотску групу“ (по Хроховом моделу) у изградњи националног ентитета – идентитета Срба у Хрватској и Славонији, у ситуацији у којој су три теоријски домишљене фазе тог процеса биле помијешане, али са предоминацијом треће, дакле, уношењем националног осећаја у широке, у нашем случају, сељачке масе. Био је то и теоријски занимљив случај бројне заједнице физички и политички одвојене од матице, чији су „патриоти“ примарно настојали, хисторијски логично, на идентификацији са Србијом, након „мајског преврата“ таква расположења иду до праве егзалтације, а уједно, због неизбежног уважавања сложених политичких околности, заправо градили један субидентитет, српски и хрватски. У послу којег су тада радили, новине су биле кључни фактор успеха, а они су направили два добра гласила; „Србобран“, централни политички дневни лист, и

СРБОРАН* ИЗЛАЗИ СВАКИ ДАН ОСИМ НЕДЕЉЕ И ПРАЗНИКА, — ЦИЛДА МУ ЈЕ ЗА УСТРО-УГАРСКУ: НА ГОДИНУ К 22., НА ПОДИНЕ К 16, НА ЧЕТВРТ ГОДИНЕ К 8. — А МЈЕСЕЦ К 280. — ЗА ДРУГЕ ЗЕМЉЕ: НА ГОДИНУ К 58. ЗА ПО ГОДИНЕ, ЧЕТВРТ И ЈЕСЕЦ ДАНА РАЗМЈЕРНО, — ПРЕТИПЛАТА Е ШАЉЕ УНАПРИЈЕД НА УПРАВУ „СРБОРАН“ — ПЛАТИВО И УТУЖИВО У ЗАГРЕВУ. — ПОЛЕДИНИ БРОЈЕВИ 12 ФИЛИРА.

БРОЈ 132.

СРБОРАН

ГЛАСНИК СРПСКЕ НАРОДНЕ САМОСТАЛНЕ СТРАНКЕ

ЗАГРЕВ, УТОРАК 17. (30) ЈУНА 1914.

„СРБОРАН“ ПРВОДАК ЈАВНЕ ЗАХОДНИЦЕ ТИВИЈАК — ОДМАСА ВРАНА И АРБИЋИЋ ШЕФО И АДМИНИСТРАТОР КОЛНЯЕРОВ УЛИЦА 4. И. БАТ — ТЕЛЕФОН 118 — ТЕЛЕФОН АДРЕСА СЕ НАЈДЕ ВЕВИЋА, ГАЛЕВА — ПИСАР С.

ГОД. XXXI.

АТЕНТАТ У САРАЈЕВУ

Политички мародери.

Харанга франковача.

Позната нам је добро несавјесност оне клике, што је увијек спремна, да у свакој народној несрћи тражи користи за себе. Али ипак њена држкосост, љен одури цинизам у садашњем тешком моменту превазилази чак и оно, што смо били спремни од тих нељуди да очекујемо. И садашњу несрћу хоће да искористе за себе! На прве вијести о ужасу у Сарајеву одговорише — јуришем на политичку пљачку. У том им је водио рачун, да је наша јавност под текином момента клонула, да ће остати за час збуњена и не опазити њихову радбу, или да ће пред људским несхватаљивом несавјесноћу пренеражена устукнути. И тај њихов рачун изискује, да несрћа бива већа, да дође народна катастрофа. То им је циљ.

Тешко је морално схватити, да је тако, али на жалост тако је.

То је одмах, послиje првог потреса, схватила и наша јавност, и у толико је рачун гадних политичких мародера био погрешан: свој циљ мародери неће постићи.

браности, и енергије, да се неће дати сломити тежином дрогаја, нити ќе са дати завести од законитог пута, који му указују његови интереси и његова част, и којим га воде и данас странке и људи, с којима је до данас изишao спретно из толиких искушења.

О томе не сумњамо, нити нико, ко наши народ зна, пријатељ, као ни противник. — Морална снага и здрава памет народа је гаранција, да неће допустити, да његова политика постане плачка политичких мародера. Већ и до сада, и у појмљивим трзајима, којим је реагирала на болне вијести из Сарајева, наша јавност је у тим моментима бола, мирно, али с презиром гледала на инфамије мародера. Тај презир ће прећи у гњев, ако се инфамије наставе, како су почеле. Мародери то треба да знају, и кад већ не могу бити људи, и кад им душа допушта, да вљејти свој народ из прљавих својих рачуна гурају у несрћу, нека бар буду паметни. Наш народ није љешина; мародерске пљачке неће трпјети ни сада, у овом историјски судбоносном часу.

у престолонасљедника, чија је трајност достигла кулминацију тиме што је иста зла која постигла и војводу Хајенберг, те је тако на државив начин завршен роман, који је узвишеночку мотиву у своје време освојио симпатије целог европског просвјетног друштва — „Самоуправа“ изјављује најтопље саучешће узвишеночкој личности седога владара суседне монархије ради удара који га је задесио после тешких удара погађајуки и његове народе, који у оданој љубави деле сваку тугу и бол свога владаљачког дома.

„Одјек“, орган самосталне странке, говори о тешком утиску, који је атентат учинио у Србији — пише „Одјек“ — тај чин је у толико нелогичнији што смо искрено желели и желимо мир нашим нападеним једноименицима са свима крајевима, што желимо што дужу периоду спокојства, повремења у односима с монархијом, који су нам данас, из тешких ратних дана, потребни, а толико исто и монархији.

„Политика“ у чланку вели: Утисак је у толико дубљи, што ми сви из искуства знајмо да ће, као правило, на

менту од ове хазардне игре прес тражи да масе, носе бој „лику“ царе и краља, иметак мириш грабња, приватне домове и раније и хуманитарне институције и има у монархији преко два коме може да користи ако даје утисак као да је дјело рачуњива млада човјека дјела лога тога народа? Је ли се за оно што тражи најбољи интерес сасвим изгубио у менту? Изгледа, по оном ш годило у Сарајеву, као да догађај доиста сасвим збунило да су, под његовим утишком равнотежу и мјеру, која баш моментима даје представници свједоцу бу талента.

Један пуковник, који је већ да уведу ред и на акламацији страната одговорио: „Ако војска се одмах мирно размири је најизразитије израза оном оном моментима велике несрће државни интерес.

Наћашће вијести из Сарајеве

Србобран, уторак 17. (30) јуна 1914., Загреб

“Сељачко коло” посебну политичко-просветитељску новину за село и сељаке. Без других архивираних ослонаца; а свједочанства кажу да је добар дио писаних трагова и материјалних добара јаких и разведенних српских институција оног времена завршио на улици у погрому у љето 1914.; морамо се ослонити на ова два јединствена гласила. Томе снажно доприноси једна важна карактеристика ондашње политичке културе Загреба и Хрватске, у друштву снажно ограничених права гласа; готово збуњујућа слобода аутора у политичком размишљању и закључцима. Осјетиће се то у изабраним њиховим мислима на нашу тему и биће лако доказати да је то била једна изразито велеиздајничка редакција.

Од претходних напомена још само једна. Листове су уређивале и кључним текстовима попуњавала три, заправо четири брата Прибићевић, с тим, да је Васин — Валеријанов допринос, био важан, иако ауторски неутврдив. Једини из ужег екипе који се од њих одвојио баш на линији досљеднијег поштовања заједничке, југославенске идеје, Јован Бањанин, исто тако, због тадашње праксе непотписивања текстова, има важан, али нама данас непознат удио у политици „Србобрана“. Између Светозара, шефа странке и главног уредника и уводничара тог листа; Милана, официра и дописника из Србије; и Адама, уредника гласила за село и повременог сарадника у централном органу, било је важних ауторских, стилских, па

и политичко-акценатских разлика, али доминира ипак снажно унутрашње јединство произведено заједничким националним програмом и осјећајем, без потребе ваљског ауторитета и његовог наметања идеја и ставова. Били су то људи на истом послу.

За обраду наше теме, макар онако летимичан, постоји још један јак разлог. Наиме, екипа око „Србобрана“ је корјенито заборављена у обје националне историографије, ишчупана, нико од њих се не спомиње, нико нема ни улици ни мјесто у уџбенику, ни историје ни повијести, ни овде ни тамо. Једини је изузетак Светозар Прибићевић, којег се у Хрватској проклиње због политике у првој половини 20-их година прошлог вијека, али га се по потреби дјеломично рехабилитује због задњих 10 година живота и преокрета којег је доживио и дијелом сам осмислио у том периоду. Притом се обично правим коријеном тог смјера сматра младаљачко заједништво оличено у текстовима из алманаха „Народна мисао“ и омладинских гласила тог времена, заједништво са Лорковићем, Радићем, а потпуно се прескаче и заobilazi, централни период Светозаровог политичког рада, онај 12-годишњи посао вођења „Србобрана“. У овом ћемо прилогу открити зашто је то тако.

Данашње пажљиво читање тих младаљачких текстова, наиме, у вријеме излaska алманаха „Народна мисао“ Светозар има 22 године, наводи нас на закључак о пуном континуитету његове политичке-

националне мисли. Идеја са којом је ушао на јавну сцену, како су „Срби и Хрвати један народ”, мора бити читана у контексту његових тадашњих знања и потребе радикалног одговора на несносно стање захукталих сукоба. Он је увјерен како ће национална идеја „ослободити народе”; како начело подударности нације и државе обећава „идеално стање” у смислу и правцу развоја цивилизације; а о споменутом јединству Срба и Хрвата позитивно свједочи једино тешко ухватљива категорија тзв. „јединствене народне душе”. Било је зарана јасно да је стари национални осјећај родно мјесто новог, којег тек треба створити, и то, пише будући југославенски унитаристички министар, путем „напретка у просвјети”. Неовисно о томе какве је имао изгледе у будућности, цијели је појект у том тренутку био далеко од реалне политике. Међутим, већ тада Светозар зна да је судбина Босне и Херцеговине оно питање које ће одлучити „куда ће пасти тежиште нашег народног положаја”.

У једном од својих раних текстова у „Србобрану” отићи ће на овом трагу и важан корак даље, написавши како је окупацијом БиХ, „тежиште народне српске снаге, пренесено у круг њемачког интереса”. Била је то једна од најпродорнијих и најдалекосежнијих теза његовог политичког мишљења и они су из ње извлачили битне консеквенце, импостирајући југославенски пројект као темељно антигермански, прецизније, антињемачки. Све вријеме ће остати увјерен у централни значај Босне и Херцеговине, иако ће се њоме практично политички бавити само маргинално. Слободно би се могло рећи да је његов политички развој углавном довршен већ 1900. године, кад 25 – годишњак у омладинском гласилу објављује текст „Хрватска и српска опозиција према нашим народним аспирацијама”. Он јасно види три препреке потребној новој политици утемељеној на хрватско – српском заједништву. То су:

- Хрватско државно право које је директно у служби њемачке освајачке политike
- Служење „мађаронима” тадашње српске елите у Хрватској и Славонији
- Вањска и унутрашња политика Србије под Обреновићима – аутократска и прогерманска

Већ је на први поглед видљиво да то нису препреке једнаке историјско – политичке тежине и дубине, да су једино другу они сами рјешавали, уосталом најлакшу, у првој ће им требати помоћ људи какви су били Трумбић, Супило и Лорковић, а трећа ће им се отворити након мајског преврата у Србији, убрзо након његовог изласка на сцену.

Први Светозареви текстови у „Србобрану” одишу једним важним протуречјем, они су мјешавина младалачког оптимизма и вјере у своју мисију, и на другој страни, увида у тежак положај народа и житеља Хрватске и Славоније. Као прави национал револуционари они су из те биједе извлачили пројекцију свијетле будућности. Својеврсни њихов генерацијски портрет дао је њемачки књижевник Херман Бар, који је као новински дописник пратио „велеиздајничку парницу” у Загребу, 1908. године. Гледао их је на оптуженичкој клупи и помало с висока, али тачно записао: „А ови изгледају као ликови из којег комада Горког или Андрејева. То су интелектуалци руске врсте,

са огромним душевним тежњама: да завладају логиком свијета и просвјетом да савладају биједу људску. То може бити неисправно, али по моме знају још није код нас било забрањено. У осталом, њихова националност је заиста само израз њихових економских потреба. Великосрпство или великохрватство: обоје окупља Јужне Славене, јер расцјепкани остају неспособни за модерну привреду, која нам је нужна...“ Даље и боље се и није могло видjeti у том тренутку и то у једном пријатељском и полуироничном тексту. Херман Бар је могао и није морао знати да је политичко просвјетитељство био њихов изврни хисторијски задатак. Чинили су све, као и Стјепан Радић на хрватској страни у сложенијој ситуацији, да сиромашно краишко село увку у модерну политику, настојали су „развити у српском народу смисао за лична, грађанска права и за уставни живот“, развити код њега вјеру у властиту вриједност, чега сељацима у правилу недостаје на уласку у грађанско друштво. Те су грађанске врлине требале трасирати нови политички пут између традиционалне граничарске послушности и револуционарних пасија, како су то они звали, имајући на уму жакерије њиховог времена, попут Сјеничака и Дубрава, које су скоро платили управо сиромашни сељаци. Све вријеме свог политичког живота они ће одлучно стајати и говорити против таквих политичких пречица.

**У изолованим њиховим
мислима на нашу тему
биће лако дохватити
да је то била једна
изразито велеиздајничка
редакција**

Постојало је ипак већ тада једно врело њихове самоувјerenosti, које су често спомињали. И по објективним подацима; унatoч катастрофалној здравственој ситуацији и огромном помору дојенчади, поред великог исељавања у прекоморске земље, једине олакшице драматичној аграрној пренасељености; они, Срби, су тада чинили четвртину становништва Хрватске и Славоније, односно трећину у односу на Хрвate. Сви су остали културни и економски параметри били негативни по њих, али и та се чињеница претварала у политички вјетар у једра. Са снажном вјерском дистанцом на краишком простору, и од претходника утемељеним националним институцијама, Српском банком, Савезом српских земљорадничких задруга и Српским привредним друштвом, они су имали релативно чист и ограђен терен за послове које су сами себи задали.

Основну формулу њихове нове политике они су често износили у јавност; „Слободна Хрватска и у њој слободан и равноправан српски народ. То је мисао српског самосталства...“. При том наравно, из

много унутрашњих и вањских разлога, нису улазили у прецизније дефинисање ниједног члана ове формуле. У једној полемици са Франком варираће тему и за домовину рећи како мора бити „слободна куба која једнако штити обадва своја сина“; или на трећем мјесту „Слобода отаџбине и српског народа у њој...“. Формула је објективно омогућавала барем два акцента и дио хрватских политичара који ће повести политику „новог курса“, свој ће нагласак саморазумљиво ставити на њен први дио, онај о слободној домовини. Прије свих Франо Супило који се одазвао у свом „Новом листу“ на овај зов, што „Србобран“ у џелини преноси. Он каже сасвим реал-политички „да смо један на другога упућени“ без празних прича о јединству, па домеће класичну реченицу која ће се након тога често понављати: „ко неће брата за брата, хоће туђина за господара“. Унаточ појачаном патосу ова позната дефиниција претпоставља изразито прагматичан доживљај заједништва, важан корак испред самосталског, чекајућег.

Ова група аутора и политичара важна је прије свега зато што представља својеврсну закашњелу „патриотску групу“ у изградњи националног ентитета – идентитета Срба у Хрватској и Славонији

А повремено нам уредници и уводничари нашег гласила омогућавају да завиримо и у политичку интиму њихових недоумица и недоречености са основном двочланом формулом. Тако, пар дана пред мајски преврат у Србији, Светозар објављује уводник у којем каже како њима нико не може замјерити што правац своје политике удешивају према битним интересима Српства, а који по њему, баш траже да српски народ узме у заштиту самосталност Хрватске и Славоније према факторима којима је она на путу, па додаје опет занимљиву формулу, један проблематичан у сваком погледу сilogизам, који гласи „Пошто се у Хрватској и Славонији не може трајно без Срба и против Срба владати, има српски народ овдје све изгледе за љепшу и поузданiju будућност“. Дакле, више манифестација оптимизма, надолазеће снаге, наде у светло на крају тунела, и све претворено у пропагандни поклик; Троједница, српска узданица. О овој би се његовој прогнози могло надugo причати, чак и данас, али сада нам је забиљежити само то, да су они уобличили као полазну позицију своје политике, однос хрватско-српског сувласништва над том Троједницом.

Више прикривеног реализма има у формулатијама које је дао осам година касније на главној скупштини своје Српске народне самосталне странке, одржаној у великој дворани Српског сокола у Загребу, маја 1911. Вrijeme је то пред склапање споразума са Томашићем и избијање сукоба са Супилом. Он прича страначким делегатима како Срби осјећају за Хрватску исту љубав као и Хрвати и да је она њихова ужа отаџбина, јер, каже он, сав наш народ има ширу отаџбину, то је простор на којем се говори српски или хрватски, и ужи, а то је Хрватска. За то је по оданом извјештачу награђен бурним одобравањем, па наставља, мало завојити: „Ако се поставимо на становиште два народа, не можемо се онда поставити на становиште потпуне равноправности са Хрватима. Нас је Срба у Хрватској једна трећина, морали би онда дакле тражити однос какав је између Чеха и Немаца у Чешкој. Али, јер смо један народ, са два народна имена, која обадва у народу живе, онда с потпуним правом тражимо потпуну равноправност за обадва имена на читавом простору, где наш народ живи...“ Ово би се већ могло прогласити кључем за улазак у радни простор њиховог југославенства, али материјала има још. Из овога је видљиво да је претходно проглашена равноправност, потпuna, на чemu упорно инсистирају, заправо њихов главни оперативни циљ. Циљ који као ни један други јасно говори да су били политички представници једне мањине, оне српске у Хрватској.

Вратимо се сад главном питању наше теме, на нешто што би, уз мало хумора, могли назвати „три извора и три саставна дијела“ Србобрановог југославенства. Први, кључни елемент и свакако цемент тог бетона јесте супротстављање политици коју су они доживљавали кроз синтагму Drang nach osten, ујверени да је таква њемачка политика животна опасност за све Славене, а нарочито за јужне. Класичну формулату такво је расположење добило у чувеном говору Анте Трумбића, 7. новембра 1903. : „Видим Велику Германију како ступа на балканске пољане, да оствари своје похлепне тежње...“, и тако онемогући Хрватима жељковану слободу. Важно је овде истакнути једног од водећих хрватских националних политичара, јер без хрватског учешћа овог темеља надолазећег југославенства, не би ни било.

Србобрановци су често вјежбали оштрину пера на овој теми. Издајићемо Светозара који пише да су планови бечке камариле, ово је био технички термин којег је редовно користио овај поданик државе Хабсбурга, који иду за освајањем европског југоистока, „наперени против најинтимнијих снови о нашој лијепо будућности“, опет не прецизирајући какви су то снови и која је то лијепа будућност, али упућени су већ слутили. Богдан Медаковић је против њемачке политике говорио у Бечу, отворено и жестоко, а најоштрији је био Милан Прибићевић, додуше из сигурности Србије. Али и његов је текст објављен у Загребу 27. фебруара 1908., на најаву вијести о градњи аустријске жељезнице преко Санџака. Данас је потребна значајна мјера хисторијског уживљавања да се схвати колики је био друштвени па и политички значај ондашње, радно интензивне жељезнице, са много радних мјesta за технички образоване, али и оних за неписмене и приучене. Самосталци су за један од својих најкрупнијих резултата сматрали почетак изградње личке пруге, па

је лако разумјети узбуну коју је Милан дизао. Преко Косова српског, пише он у свом стилу, протуриће змија своју главу, средином нашег народног тијела, „од севера на југ збиља ће да проведе аустријска црна капа свој гвоздени пут и њиме да разори њиву нашу по средсреде“. Борећи се против њемачке политike свим средствима која су им била при руци, преносили су и текстове из њемачке штампе који су им одговарали, па тако и текст барона Хлумецког из „Остерајхише Рундшах“ под насловом „Интерес за јаку Албанију“ из 1913. године. Овај отворено пише како је та нова држава врло важна за аустријску и њемачку политику и то из три разлога: а) она је бедем против продирања панславизма на Јадран, б) она је протутежа увећаној Србији и ц) она је „последњи мост по ком Средња Европа може да прилично несметано преноси свој утјеџај на западни Балкан“. Самосталци су безрезервно дијелили свесрпски однос према албанском питању и лако је разумјети зашто је текст преузела и превела редакција из Гајеве 4.

И тако даље, без колебања, они су на сваки начин настојали потврдити да је за њих југославенство примарно антигермански пројекат и политика.

Али је зато на другом полу чврсто и недвосмислено стајала вјера и ослонац у Србију. Најприје је то била критика прилика под режимом задњег Обреновића, а већ два дана послије његове смрти Светозар пише похвално слово српској војсци, каже да се не може довољно нагвалити „несебичност“ српске војске која је одмах предала власт коалицији свих странака и тиме јасно пред цијелим свијетом „документирала“, да се осјећа као саставни дио цјелине народа српског...“. Па одатле јасно произлази да је и то што се догодило морало бити, односно, да је ствар воље „цјелине народа српског“. А тај народ, по чврстом увјерењу ове редакције, још није имао коначно утврђену државну границу, односно, Србију су разумијевали као дио слободног територија, ослободилачко језгро за остале.

Све вријеме ови ће листови свим срцем подржавати овај преврат и превратнике, сматрати их спасиоцима народа и нације. Светозар пише да је српски народ, дакле он, народ, „извео једну операцију, која је била тешка и мучна, но без које није могао, све да је хтио оздравити.“ Нарочито ће Адам у „Српском колу“ на небо дизати Краља Петра, зато је та новина и покренута, представљајући га као народу близког, правог српског домаћина, неизговорено га супротстављајући Фрањи Јосипу. Такав однос према Србији није био чисто идејно питање, историчари данас о томе већ доста знају, ни питање чисте оданости, него су они имали и отворено препоручавали своје рецепте за општу политику Срба и Србије. Тако, све вријеме отворено заговарају наоружавање Србије у склопу припрема за будуће задатке, Милан пише опширне извјештаје о маневрима српске војске, то су једини текстови које не потписује својим псевдонимом „Милић“, и отворено критички анализира њене показане оfenзивне способности, што је важно, његовим ријечима, „с обзиром на задатке због којих је српска војска и створена, због којих живи, које треба данас сутра да решава.“ У стилу ове редакције, за све иоле упућене више него довољно и никад изговорено до kraja. Светозар је ствар усмјеравао политички, у љето 1906. нешто неутралније пише да је Србија

„најважнији политички фактор“ на Балкану и ко њу држи сигуран је за превласт на полуотоку, а 1907. је записао реченицу, у полемици са радикалима што ће се заборавити, која ће изазвати бурне реакције и коју ће морати много пута објашњавати: „Србија је најмјеродавнији фактор у српском народу за просуђивање српских интереса...“. Та га је реченица пратила цијeli живот, као оптужба или као опомена, и преписује се и данас у све хисторије оног времена. Без обзира на конкретне околности у којима је то написано то је за њих тада била непорецива истина. Присјетимо се опет да су у исто вријеме Босну сматрали кључним утегом на ваги српске политике.

**Екипа око „Србобрана“ је
корјенито заборављена
у обје националне
хисториографије,
ишчупана, нико од њих се
не спомиње, нико нема ни
улицу ни мјесто у уџбенику,
ни историје ни повијести,
ни овде ни тамо. Једини
је изузетак Светозар
Прибићевић**

Мјере вјере Прибићевића у Србију јесте и мјера Светозаровог разочарања 1925. године, а онда и мјера његове хисторијске одговорности, јер политичари за своја разочарања немају коме испоставити рачун. (Срби, као и сви губитници у неком хисторијском периоду, воле приче типа „што би било да је било“. Можемо за вјежбу препоручити верзију која се рјеђе спомиње; што би било да је Александар одлучио издржати још неко вријеме и задржати Светозара и друштво на власти? Чији би он јунак данас био и коме би првом пала на ум идеја о одцјепљењу непоправљивих сепаратиста?)

Вјера у Србију је ипак имала једну границу, један предуслов, којег је лако наслутити. Класично је то изнио Милан својим приступом упућеног и одушевљеног поборника и националисте: „Друштво наше у Србији још увек гледа Косово тамо где га више нема, а не види га онамо, где у истини јест: Друштво наше не види да је Босна на западу, да су кости Лазареве у Врднику, патријархова круна у Карловцима, Скопље у Сарајеву, Милош Обилић у Бањој Луци, Краљевић Марко у Кореници, Југовићи по Банији и Славонији, луда деца Старине Новака по целој Босни се растрчала...“. Укратко, они желе поглед Србије уперен на Запад, на њих, у будућност како је они виде. Милан је ово записао 1908. године, која је била тешка за њих, али ће у Балканским ратовима часно извршити задаћу официра и на kraju, својом вољом, завршити ипак на оном старом Косову.

Светозар је и овде био политички директнији. Врло је похвално приказао ток „адресне дебате“ у београдској Народној скупштини крајем новембра 1904., истичући у први план карактеристичну вриједност: „Први пут послије дужег времена прескочили су представници слободне краљевине Србије ограде шумадинске скучености, да својим погледима дохвата читаво Српство...“. Каже да су до сад погледи били уперени искључиво према Старој Србији и Мађедонији, док су о „здравом и културном дијелу српског народа са сјевера и запада имали врло магловите представе...“ Самосталци Србију разумију и воле као Пијемонт, који мора извршавати своје задаће, а које су то, управо они најбоље знају. Најдубље их је узнемирао сваки дипломатски покушај Србије према онима које су они видјели као непријатеље, добар примјер је била размјена трговинских делегација између Београда и Будимпеште, уобичајена међу градовима. Кај је том приликом, у тзв. доброј намјери, један мађарски лист предложио Србији погодбу, на коју је пристајао и дио праваша, па чак и франковаца; да се она одрекне угарских Срба, а заузврат да добије мађарску помоћ за своје циљеве на Балкану, неко из редакције, вјероватно Буде Будисављевић, је завапио и не размишљајући уопће колико је таква комбинација реална: „Срби у овим странама су природна, жива устава ширењу других елемената на југ. И никакве материјалне користи не би могле Србима на Балкану надокнадити онај големи народни губитак, који би за њих настао, кај би се ми однародили. Послије нашег однарођења постала би и њихова коначна пропаст само питање кратког времена...“ Дакако, један Пијемонт, и то је њихово изричito очекивање од државе краља Петра, већ 1903. године, мора бити против „слијепе и безусловне послушности према захтјевима европске међународне политике“: отворено су заговарали економско осамостаљење Србије од Аустро-Угарске у вријеме тзв. Царинског рата. Чврсто су тада вјеровали да су на врху вала времена и да путују у жељеном правцу.

Преостаје нам још да кажемо нешто о томе како су сами себе видјели у том проглашавању југославенском политичком заједништву. И као политичку снагу и као народ. Укратко и упријеко речено, трагови које су оставили иза себе у програмском смислу, говоре да је Супило донекле био у праву кад је писао о њиховом националном ексклузивизму. Он је одбијао да их разумије, одбијао да размишља о њиховим изговореним и неизговореним аргументима, самог себе је, правашки, преозбиљно схватао, али неке је ствари запажао, а за то је било довољно пажљиво читати „Србобран“. Светозар је већ у првим данима свог вођења листа био јасан; ако и дође до жељене еволуције политичке сцене у Хрватској на боље, па нико важан не буде зазирао од српског имена, они ће ипак остати код svojih посебних захтјева, да испуне, како каже „своју лијепу и свету дужност према Српству“, јер нема гаранције да ће побољшање бити трајно. Толико су знали политичку повијест земље, а скupili и нешто искуства, да устврде како „ниједан наш (хрватски, оп.ч.в.) политички успех није израђен без српске сарадње.“

Нарочити проблем су им представљале, условно говорећи, лијеве политичке групације које су се појављивале на хрватској сцени, од почетка су били јасно резервисани према оном што је хтио и радио

Стјепан Радић, а нарочито кад се са те стране чуо класични демагошки аргумент, како су српско питање измислила српска и хрватска господа и како српска застава и Ћирилица неће спасити српског сељака, који да има пречих брига од те политичке багателе. Светозар је одговорио како је то опет стара пјесма на нов глас: „Тек онда кај нам господа око „Хрватског народа“ покажу да су и сви други народи, а заједно с њима и Хрвати, прогласили спољне знакове својег народног живота, народе свијести и снаге као име, заставу, писменицу итд. што каквим ситницама и којештаријама, могу са својом учитељском наметњивошћу доћи и до нас.“

**„Србија је најмјеродавнији
фактор у српском народу
за просуђивање српских
интереса...“, написао је
Светозар Прибићевић и та га
је реченица пратила цијели
живот, као оптужба или као
опомена, и преписује се и данас
у све хисторије оног времена**

Са младим Радићем им је било лако, тада још нису могли претпоставити да ће он бити највећи корисник реформи гласачког система које ће они увести. Нешто теже и тада важније им је било пречишћавање позиција са Хрватима напредњацима из и око „Покрета“. Те 1905. године загребачко је градско заступство одбило тражену помоћ за изградњу зграде српске вјероисповједне школе у граду и истовремено је одобрило Нијемцима и Јеврејима. Против српске школе као вјероисповједне, изјаснили су се и „Покрет“ и „Нови лист“ Супило. То је огорчило Светозара. Пише: „Лијепо је што „Покрет“ ради на том да се хрватско друштво „расклерикује“. Али то још не може бити разлог да Срби напусте своју аутономну школску организацију, јер многи јачи фактори од „Покрета“ настоје, да се то друштво све више клерикалizuје...“ Чак и да напредњаци успију у свом науму, не би то Србима било довољно, јер њихов проблем није само католички клерикалizam у државним школама, него и национални шовинизам, они ће се са државним школама измирити само под једним условом, а тај је „у равноправности српског и хрватског народа на подручју културном уопће, а школског живота напосе...“ То је била једна од ријетких прилика да баци поглед у жељену будућност, да овај наставник српских учитељских школа у Пакрацу и Карловцу на тренутак остави по страни стални опрез и проговори о теми о којој је изнутра највише знао. Тако ипак сазнајemo нешто о томе како је он видио много спомињану и жућену равноправност на школском терену. Водећи рачуна о помијешаности Срба и Хрвата на добром дијелу терена, он се залаже за двојни систем:

„У том погледу морали бисмо разликовати школе са већином српском и са већином хрватском, прве школе морале би добити српски тип, а друге хрватски, што би се осигуравало наставном основом, а загарантовало земаљским школским законом, који се у односном дијелу не би могао мијењати простом већином гласова у сабору. Према томе постала би Ћирилица главном писменицом у српским школама, у њима би се углавном учила хисторија српског народа, у географији би се дјеца поред своје отаџбине упознавала са српским крајевима и жељама, код српске дјеце морао би се у таквим школама утврђивати и развијати осећај јединства хрватско-славонских Срба с осталим дијеловима српског народа...“ Исто тако, али обратно, било би у хрватским школама. А сви би у овој педагошкој идли морали развијати осећаје братства и солидарности између Срба и Хрвата и љубави према заједничкој отаџбини.

**Те 1905. године загребачко
је градско заступство одбило
тражену помоћ за изградњу
зграде српске вјериоисповједне
школе у граду и истовремено је
одобрило Нијемцима и Јеврејима**

Сличан проблем и истовjetне реакције појавиле су се на још два подручја. 1914. године, пред сам крај овог поглавља заједничке повијести, појавила се чувена Скерлићева иницијатива за избор екавице и латиничког писма, као заједничке, ујединитељске опције за Србе и Хрвate. Добро је познато што је тада у југословенским круговима, нарочито омладинским, значио Скерлићев глас. Један од млађих чланова редакције, нећак браће Прибићевић, Милан Грчић, прихватио је омладински револуционарни ауторитет из Српског књижевног гласника и подржао Скерлићеву опцију. Који дан касније ујак му је очитao лекцију. Најприје каже да би покушај екавизирања хрватске књижевности врло лако могао створити дојам њеног србизирања, а то би могло изазвати јаке отпоре. Потом додаје и оно што је њима важно, значај Ћирилице посебно за Србе у Монархији: „Где год је један народ извргнут опасностима однарођавања а ми у монархији нисмо ван ње – он имају само оружје за одржавање у свим моментима који га одликују од других. Зато за нас српско писмо, застава, обичаји и србизирана вјера имају своју нарочиту важност, које или колике не могу имати у Србији...“ Каже да је могућ добар образовани Србин и ако је слободан од свих вањских манифестација националног осећаја, али су зато оне потребне Србину сељаку. Те тако Ћирилица има дубље значење за Србина пречанина, „но за Нишлију или за предсједника Академије наука у Београду...“

Негде пред сам рат Радић је још једном потегнуо омиљену тему њихових критичара – инсистирање на економској одвојености

– аутономији, на одржавању национално чистих економских институција. Светозар ни ту није имао дилеме; зна се што је у Хрватској српски капитал, а не зна се што је хрватски, осим тога, све што је заједничко лако сутра може пасти у руке франковцима, као што се већ догађало, и Срби остали без свега. Дакле, одвојеност је нужна, макар као мјера опреза.

* * *

За сам крај овог скицирања полазних позиција оних који су појурили, да то сликовито представимо, у кућу Крсмановића, оставили смо Адама Прибићевића, који није знао тактизирати ни колико Светозар. Био је тактичар на перу колико и брат официр, Милан. Ови његови редови су из 1912. године и слободно можемо рећи да представљају њихову завршну ријеч о овој нашој теми у периоду прије Великог рата. Помало на рачун радикала, али и свих осталих, он пише: „Многи наш противник, особити ини забринuti страхом од похраћења, биће изненађени ако кажемо, да сам успех мисли народног јединства претпоставља што упорнији рад на јачању Српства... Хрватске шовинисте неће привести разбору никакав аргуменат, никакво ни најзаносније увјеравање, осим једино аргумент наше српске унутарње снаге...“ Па се залаже за више претплатника на српску штампу, раст броја земљорадничких задруга, новчаних завода, јачи српски капитал, да све српске опћине донесу закључак о службеном кориштењу Ћирилице. Укратко, да се народ пробуди и сврста у њихове редове. А завршава ријечима које добро илуструју његов готово религијски однос према Српству: „Сазнање о том, да Српство имаде разлога опстанку, и онда, ако се сви наши сусједи прометну у јагња, не имајући никаквих освајачких тежња, јер у њему, као у елементу најсрднијем и најпознатијем сваки српски појединачник може развити најлакше своје способности и уложити их у стварање бољег живота, јер кроз Српство води за нас најлакши пут до људства, јер је његово одржавање служба и већији идеји људства...“ Док вулгарни национализам тежиште ставља на негативну страну.

И на крају, да закључимо. Након овакве велике и грчевите политичке борбе на домаћем политичком терену (Загреб-Пешта-Беч), услиједиће Велики рат у којем је и њима као и образованим и у јавности истакнутим људима, играла глава на рамену. Не треба заборавити да је ова фаза Светозаревог политичког рада омеђена са два погромашка напада на Србе у Загребу и Хрватској; најприје онај из септембра 1902., а онда и онај послијетатски из 1914. године. Све су политичке и психолошке околности за њих једнозначно биле склопљене да 1. децембар 1918. схвате као праведан тријумф, нешто на чему су радили и што су заслужили. Побјedu над домаћим и регионалним непријатељима, извлачење из оног „круга њемачких интереса“, и ликвидацију франковачке пријетње. Томе ће и прилагодити свој политички рад у првим годинама постојања нове државе.

Њихов одушевљени, а суздржани национализам, што му је давало велику кинетичку енергију, резултирао је тиме да „српско питање“ више није било само питање државне политike Србије. Пречани су ушли на српску политичку сцену.

DESET FEST-ovih DANA

LOŠIJI, A OPET DOBAR

PIŠE: Milan Zaviša

Lepota FEST-a ogleda se i u neočekivanim odlukama da se na određeni film ode, a na drugi možda i ne, da se preskoči bilo kakav opis filma, kojima se odavno ne veruje, već da se iz (na)prostog gledanja kratkog isečka dopusti da vas neko delo privuče makar ne zadovoljio vaša očekivanja u konačnici

Još jedan FEST je završen, još jedanput je deset dana bilo malo za sve filmove, još jedanput su se kopila ukrštala oko izbora koji je ove godine sigurno bio lošiji od prethodnih, i još jedanput se i politika umešala oko umetničkih stvari. Nema ničega novog pod kapom nebeskih rolni.

Ali, i dalje ništa ne može zameniti osećaj pred početak filma, četvrtog tog dana, recimo, kada se svetla ugase, i kada se reklame završe, i kada krene prva scena. Sve je vredno toga.

*

Očekivalo se, očekivalo se mnogo od novog Kusturičinog, ovoga puta dokumentarnog filma. O Pepeu Mujici, o čoveku neiscrpne energije i snage, inspirativnom na nekoliko nivoa i načina koji ne može biti loš sagovornik i/ili tema za film.

Osnovni problem sa filmom *Pepe, jedan uzvišeni život* (*El Pepe, Una Vida Suprema*, 2018) leži u njegovoj bolnoj neinventivnosti. O Joseu Mujici već postoji jedan vrlo dobar film nemačke režiserke Heide Specogene koji se nadovezivao na njenu raniju filmsku priču o gerilskom pokretu u Urugvaju, *Tupamarosima*. Kusturičin film umnogome liči na njen – po strukturi, priči koju želi da prenese, detaljima o kojima priča, čak i bukvalnim ponavljanjima koja se javljaju u njemu. Pristup snimanju je donekle drugačiji – Kusturica nastoji da se vidljivije nametne kao ravnopravan sagovornik, i to znade da dobrano zasmeta, njegovo pojavljivanje u filmu istome odmaže, a Pepeu smanjuje *polje delovanja*, i to je vidljivo. Zapravo, stiče se utisak o izvesnoj nadopuni Specogninog filma, o osvetljavanju nekih delova Mujicine ličnosti koji su tamo tek načeti, a ovde dobijaju svoje šire objašnjenje. No, sporost



kojom se film odvija čini da se ti elementi novog gube u svojoj faktičnosti, i da ne uspevaju da na pravi način prodišu kroz strukturu filma dok se kao centralno mesto oko kojeg se razgranavaju niti filma javlja poslednji dan predsedničkih dužnosti Josea Mujice, njegovo oprštanje od funkcije, i način na koji se to manifestuje kod građana koji ga iz blizine ili daljine okružuju.

**Zanimljivo koncipiranog
sižeа, bez otežavajućih
rubnih priča, *Vaspitačica*
se dobro fokusira na
jedan lik te uspeva da
kroz snažnu glumicu na
vrlo svedenom terenu
prikaže jednu sudbinu bez
sentimentalnih iskoraka**

Suštinski, vrednost ovog ostvarenja se ogleda u određenim minijaturama koje Kusturica uspeva da dobije od Mujice i drugih sagovornika, a tiču se pojedinih duboko ličnih momenata, vremena gerilskih akcija i onoga provedenog u zatvoru, kao i suživota sa partnerkom, Luciom Topolansky. Interesantno je da se sličan slučaj javlja kod Kusturice i u njegovim poslednjim igranim ostvarenjima gde pojedine epizode izvanredno funkcionišu kao zasebne celine, i gde su neke prvo bitno i snimljene kao kratki filmovi, ali da filmovi sa početkom i krajem teško uspevaju da ostvare potrebno jedinstvo. I kraj je ovde, u filmu o jednom čoveku i vremenu okruženom njim na prilično dobar način ostvaren, i korespondira sa pričom koju Mujica pričovala tokom čitavog filma. Vrlo je poentan, efektan, čak donekle i melodramski obrađen uz finu dozu tamanosti osećanja. Šteta je samo što celina nije uspela biti ista.

*

U *Vaspitačici* (*The Kindergarten Teacher*, 2018) je sve u službi njenog nezadovoljstva. A nju predstavlja, ne glumi Maggie Gyllenhaal. U interesantnom ostvarenju Sare Colangelo ona je vaspitačica u vrtiću svakodnevne običnosti, šarolike dece, dnevnih rutina dok u jednom trenutku, iznebuhanom u svojoj slučajnosti ne uoči da jedno od dece ima potrebu da, naoko slučajno smišlja/piše pesme. I da je dobar u tome. U isto vreme, Lisa, Maggi-en lik, pokušava to isto sa pesmama, sa kursevima za pisanje istih, ali su rezultati prilično mlaki. Život koji se oteže već je odavno došao po svoje, ona je nemoćna, i nadasve je razumljivo što se izlaz traži u nemogućem, u jednom novom življenju (o)gledanom kroz drugoga.

Zanimljivo koncipiranog sižeа, bez otežavajućih rubnih priča, *Vaspitačica* se dobro fokusira na jedan lik te uspeva da kroz snažnu glumicu na vrlo svedenom terenu prikaže jednu sudbinu bez sentimentalnih iskoraka, emo-



Vaspitačica (*The Kindergarten Teacher*) 2018.

cija na pravim mestima, tuge gde joj mesto jeste. Hopperovske su to dnevne boje kojima Colangelo slika stanja svoje junakinje, i koje joj ne daju da pliva dalje, jer plivanje sklona nije, jer plivati ne ume. Beg iz malograđanske sredine, bez osetila, bez života je nemoguć, pretežak, ali ima određene podrazumevajuće podrške u tome, nešto što gledaoca čini srećnim dok gleda grešku za greškom koju Lisa – ona koja drugima prenosi znanje, a i ona bi volela da ga dobija – pravi ne bi li dostigla tek stepenići zadovoljstva kojem neutaživo stremi. 10 sekundi čutanja i stajanja, deset sekundi velikog filmskog vremena kada biva suočena sa posledicama svojih odluka predstavljuju vrhunac filma, smelost da se naprsto *stane* u jednom trenutku, da film, da sve (pre)stane, da nema ničega, a značaj ovoga je što se to dešava kroz medij u kojem za kontemplirajuće zastanke vremena nema, jer se mora na pametniji način *potrošiti*. Sara Colangelo je dovoljno smela da izade iz tog nametnutog šablonu, i prepušta Lisi da *udari glavom u zid*, u isto vreme bivajući svesna da su ljudi sa druge strane platna to i očekivali. I baš je u tome i začkoljčasta poenta – prikazati ono što se očekuje da ostane van, u trenutku dok se ne očekuje da se baš to prikaže. Liričnost narativa je u filmu samo jedna strana medalje koja se dopunjuje onom drugom gde Maggie Gyllenhaal dominira u svakom kadru pojavljuvanja, i gde jedan Gael Garcia Bernal nema gotovo nikakve šanse da do izražaja dođe jer se fokus po automatizmu *nekom magičnom* prebacuje na nju, gde i ostaje. Krupni kadrovi, spora kretanja samo doprinose utisku o vrlo svedenoj, samozatajnoj, a ipak tako snažnoj glumi M. Gyllenhaal te je i veličina i uspešnost filma isto tako u tom skladnom sklopu zamisli i ostvarenog kroz jedno veliko glumačko ime.

*

Lepota FEST-a ogleda se i u neočekivanim odlukama da se na određeni film ode, a na drugi možda i ne, da se preskoči bilo kakav opis filma (kojima se odavno ne veruje) već da se iz (na)prostog gledanja kratkog isečka dopusti da vas neko delo privuče makar ne zadovoljio vaša očekivanja u koničnici. No, to nije ni najbitnija stvar. *Pipci* (*Kraben rahu*, 2018) su takvo ostvarenje. Nije bilo dileme kada se nakon filma tražio minuli rad reditelja mu Phuttiphonga Aroonphenga jer ga, osim kratkometražnih ostvarenja nije



Oni (Loro) 2018.

ni bilo. Vidi se to. I to nije loše već je samo znak raspoznavanja, pečat koji stvaralac nehajno ili manje svesno ostavlja, tragovi za gledaoca u kojima on budi znatitelju, ili ih tera da ne tako laganim korakom krenu ka izlaznim vratima. *Pipci* traže pažnju, poprilično strpljenje zbog svoje delimično eksperimentalne forme koja dobrano dominira nad sadržinskim slojem filma što se manifestuje kroz vrlo oskudne dijaloge gde se glumcima prepusta da ono neizgovoreno predoče. Sa druge su strane zvuci izuzetno bitni jer ih režiser kombinuje na nekoliko načina te one animalne i prisutne u prirodi pojačava ne bi li ih izjednačio sa ljudskima, sa zvucima govora pripradnika naroda Rohindža kojima je film posvećen, a koji svoje utočište uglavnom nisu uspevali da nađu na obalama Tajlanda.

Sve teče. Simboli su svuda, Aroonpheng se trudi da koliko god bio ne-prisutan i donekle zametnut, narativni deo filma uspeva da gledaoca otpriće do onog vizuelnog koji je nosilac onoga što gledamo, i preko kojeg režiser nastoji da predstavi svoj filmski jezik. I, ma koliko to bilo očigledno, u svojim se vizuelnim i fotografskim rešenjima oslanja na Apichatpongę Weerasethakula deleći sa njim izvesnu metafizičku dimenziju svakodnevnog čime želi da pokaže da apstraktnost koja ga kralji može biti na dobar način utemeljena i na vrlo opipljivim stvarima, samo ako se biva umešan da se to na pravi način oslika kroz film. Konstruišući priču na zameni identiteta, nestabilnosti karaktera, surovim jutrima, i nemogućnosti odupiranja bolu življena na koji se nema uticaj, Aroonpheng uspeva da se kroz šumu znakova i mora sablasnosti koje vrebaju provuče do blistavog, metamorfozničnog kraja ostajući pravilno nedorečen, ali ipak sa dovoljno činjeničnih pabirčića za sklapanje slike, ali odveć debitantski smeо da na svoje poetične zamisli stavi tačku u pravom trenutku.

Posve različit u realizaciji, ali vrlo sličan *Pipcima* je i novi film Ricka Alversona, *Planina* (*The Mountain*, 2018), ambijentalna studija o nepripadanju, i nemogućnosti istoga. Priča o mladiću koji gubi majku i upušta se u svet jednog doktora vrlo upitnih lobotomizirajućih metoda prikazana je u strogim kompozitnim kadrovima izrazito melanholične atmosferičnosti gde ukloppljenost svega u sve na doziran način remete određeni kaurismakijevski, a možda još i više momenti pritajenog humora jednog Roya Anderssona

u vrlo oskudnim dozama. Kroz prizmu sliku, sve je u pravilnim oblicima, i Alverson se vrlo pažljivo drži toga, ali istovremeno nastoji i da otvor prostor za likove i njihovo oblikovanje koji se moraju snalaziti u prilično neprijateljskom, gotovo mehanički ustrojenom okruženju. Ako je konstrukcija matematička, ono što dobijamo sa ekrana nikako nije, ali se to ne bi moglo reći po mnogobrojnosti publike koja je, iz minuta u minut nastojala da pokaže svoje nezadovoljstvo svojim demonstrativnim, i odveć teatralnim izlaskom iz sale. Shodno tome, mnogi nisu dočekali bravuroznu izvedbu Denisa Lavanta koji je još jednom pokazao da za odličnog glumca ne postoji nemoguće. Alverson ga koristi u dobroj meri, uloga mu priliči, i ne odskače od priče ma koliko se možda u prvi mah činilo drugačije. Interesantno je da *Planina*, uprkos emitovanju duboko hladnih (ponekada i bukvalnih) tonova uspeva da probije svojevrsnu *emocionalnu barjeru*, i da uspeva u nameri da joj dopremo do likova. I da se pitamo nakon filma.

*

Sorrentino ne ostavlja ravnodušnim. Nekoliko crtica o filmu koji je prikazan na zatvaranju ovogodišnjeg FEST-a.

Oni (Loro), 2018) je, paradoksalno, možda u najmanjoj meri priča o konkretnom čoveku, Berlusconiju ovoga puta. O novoj vrsti svojevrsnog *transcedentnog hedonizma* je reč, i to dvostrukog, dakako. Sorrentino svoj rediteljski jezik preispituje i rasprostire ga u dubinu, šireći svoje osobene pečate na sopstveni način, a da i dalje to u dobranoj meri funkcioniše na nivou filma kao zaokruženog dela. Raskošnih fotografskih pasaža, izuzetno komponovanih i realizovanih scena koje opstaju kao zasebna dela kojima nikakve reči nisu potrebne, i formiraju svoj *slikopisni narativ* kao i u prethodnim filmovima, vizuelni stil filma je više nego igde prava podloga za opisivanje onog drugog hedonizma nadrealnog tipa kod čoveka u potpunosti svesnog svojih ograničenja, ali koji je uprkos njima doveo pojam raskoši do plitkosti eufemističkog kazivanja, i pred kojim čak i onaj koji ga ponajmanje voli mora ostati zapanjen postavljajući sebi pitanje da li je to sve zaista i moguće. Sorrentino na početku citira italijanskog novinara i pisca, Giorgioa Manganellija sa rečima *Sve dokumentarno, sve proizvoljno* uz prethodnu napomenu kako je sve u filmu nastalo na osnovu stvarnih činjenica i novinskih članaka, ali da je umetnički obrađeno. U toj obradi ima mesta i za poeziju Josifa Brodskog i za Saramagove romane kao simbolički male, kontrapunktivne tačke koje na svojevrstan način podupiru priču o beskrupuljnosti jednog gotovo pa svemoćnog čoveka gde se bezobzirnost shvata kao loša samo kada je u pitanju izbor jedne ili druge devojke za zabavu. Druga kontrastna tačka bi mogla predstavljati uloga Sergioa Morra, svojevrsnog *elitnog makroa* koji napušta svoje malo mesto ne bi li dostigao vrhunce u svom poslu, a to je približavanje i rad za Berlusconija. U odnosu njih dvojice Sorrentino pokazuje kako se dolazi do Berlusconija – i fizički, ali i to da ono do čega je on došao, ono čime upravlja, i način na koji vlada nije ni u kom vidu apsolutno slučajan već da faktori društva i ljudi u dobroj meri vode do toga. No, ovde izvire i Sorrentinova pesimistična vizija čovečnosti koju zaokružuje pojavom zemljotresa nakon ponovnog dolaska Berlusconija na vlast. Stalni kontrast između *Njega* i *Njih* gde samo *On* zna ko su svi ti *Oni* (a koji smo uglavnom *Mi*) dodatno je pojačan, ali ne i preteran biblijskim simbolima na početku i na kraju filma koji samo podcrtavaju nadnaravnu prirode nečije vlasti.

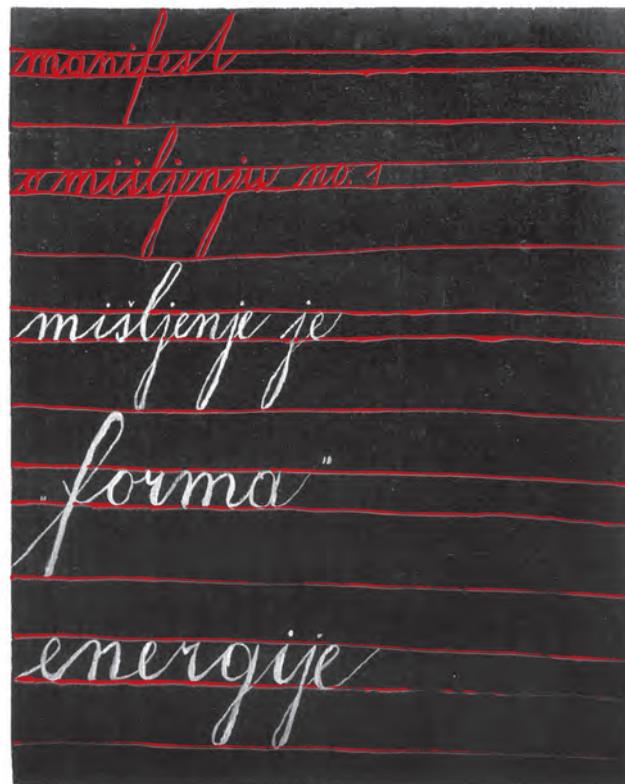
**IZLOŽBA: MANGELOS: MANIFESTI, TEZE, PROJEKTI I
BILJEŠKE, GALERIJA NOVA, ZAGREB**

BUDIMO REALNI I ZAHTIJEVAJMO NEMOGUĆE

PIŠE: Željko Luketić

Dimitrije Bašičević, znani zagrebački kustos, povjesničar, voditelj nekih od najvažnijih umjetničkih institucija, promotor, podržavatelj novoga, strogi selektor i likovni kritičar. K tome i pjesnik apsurda, polemike i letrističkog shvaćanja riječi, zatim pisac nezavršenih dramskih tekstova, projekata i revni čitatelj literature koja je iz strukovnog bazena često bježala

Realno i nemoguće, baš kao i mišljenje u formi energije ili rasprave i stajališta o kiču, tek su dio mikrokozmosa idejnih formi koje je gotovo nemoguće u potpunosti kategorizirati kao svijet interesa i diskursa sada već legendarnog Mangelosa. Baš kao što ni te forme nisu tek puki tekst, nego najprije vizualni i značenjski obračun sa starim shvaćanjima povijesti umjetnosti, tako ni Mangelos nije samo kriptični, mistični zanesenjak rodom iz Šida. Mangelos je i Dimitrije Bašičević, znani zagrebački kustos, povjesničar, voditelj nekih od najvažnijih umjetničkih institucija, promotor, podržavatelj novoga, strogi selektor i likovni kritičar. K tome i pjesnik apsurda, polemike i letrističkog shvaćanja riječi, zatim pisac nezavršenih dramskih tekstova, projekata i revni čitatelj literature koja je iz strukovnog bazena često bježala u filozofiju, biologiju, fiziku i znanost općenito. Mangelos je, napisljeku, i najmanje vidljivi član Gorgone, radikalno avangardnog kolektiva kojemu je nadjenuo ime, ali im i ponudio neke koncepte koji su čak i njima bili od-

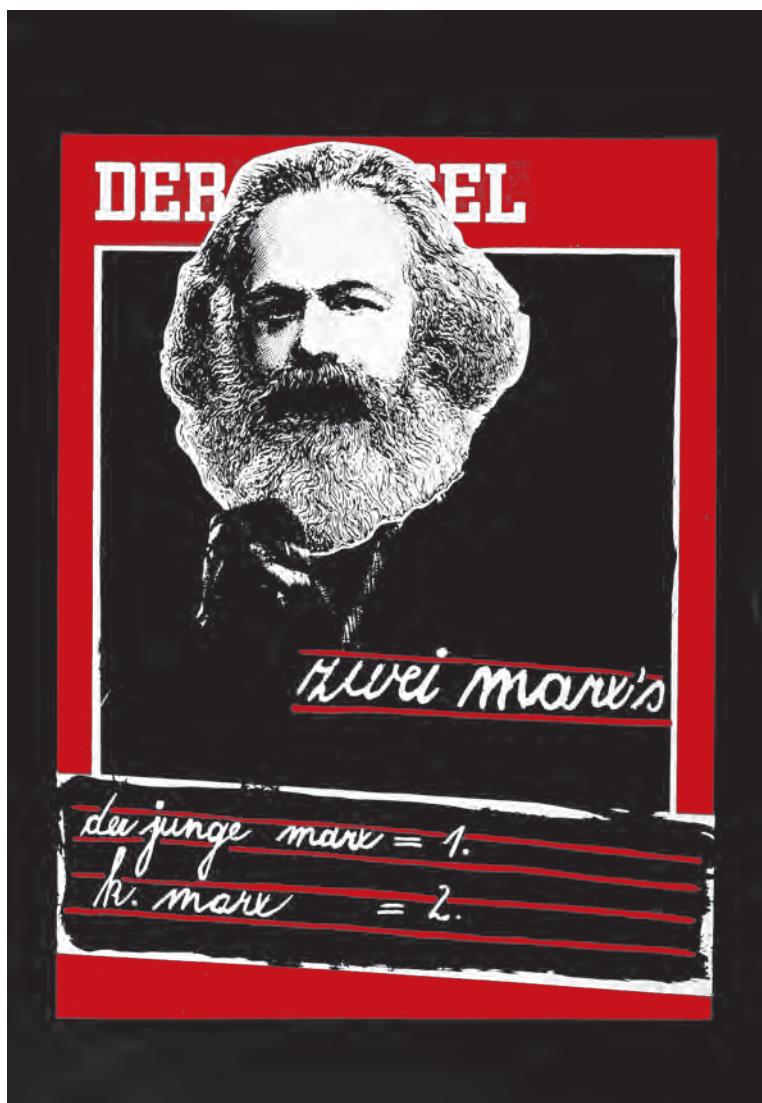


Manifest o mišljenju no. 1, c. 1977-1978.

maknutiji od onog proklamiranog. Biti previše avangardan čak i za (neo) avangardu, možda najbolje sumira rad ovog donedavno zapostavljenog umjetnika.

Izložba „Mangelos: Manifesti, teze, projekti i bilješke“ u zagrebačkoj Galeriji Nova korak je u tom dobrom smjeru dodatnog rasvjetljavanja fenomena umjetnika koji je, kako to često biva, najprije cijenjen u inozemstvu. Njegovi radovi nalaze se u kolekcijama Tate Moderna, MOMA-e i Carnegie Museuma, dok u Hrvatskoj nakon 1990. godine i retrospektive u Galeriji suvremene umjetnosti, nije opsežnije predstavljan. Kustoski kolektiv WHW ili *Što, kako i za koga* u novije je doba odigrao presudnu ulogu upravo za Mangelosa: pozvao je za kuratoricu Branku Stipančić, zasigurno najstručniju poznavateljicu njegova opusa koja je, obzirom na prostor i dostupnost artefakata, predstavila autora u njegovom najintrigantnijem dijelu karijere 70-tih i 80-tih godina. Tada je Dimitrije Bašičević zapravo bio najbliži Mangelisu, odnosno, dualitet povjesničara umjetnosti u javnosti Bašičevića bio je najbliži posve suprotnom pseudonimu Mangelosa, čovjeka koji je svoju umjetnost nazivao noart i bio posvećen upravo negiranju tog tradicionalnog poimanja umjetničkog djela iz vremena ‘ručnog rada’. Slijedeći misli i estetičke teorije Waltera Benjamina o vremenu tehničke reprodukcije i Bašičević je vjerovao najprije u mašinski, strojni način stvaranja umjetnosti, iako je, paradoksalno, koncept slikarstva i slike podrivao upravo slikarskim tehnikama. No predmet njegovih ‘intervencija’ temperom bio je upravo tekst, odnosno prekrivanje postojećih predložaka minimalističkim i apstraktnim premazima na kojima su bile ispisane riječi, misli, rečenice ili ponekad samo slova. Kako se u posljednjoj dekadi stvaralaštva teorijski najviše bavio umjetnošću, tako su i njegove slike postale svojevrsna teorija umjetnosti, iako bio on sam rekao da to nisu bile.

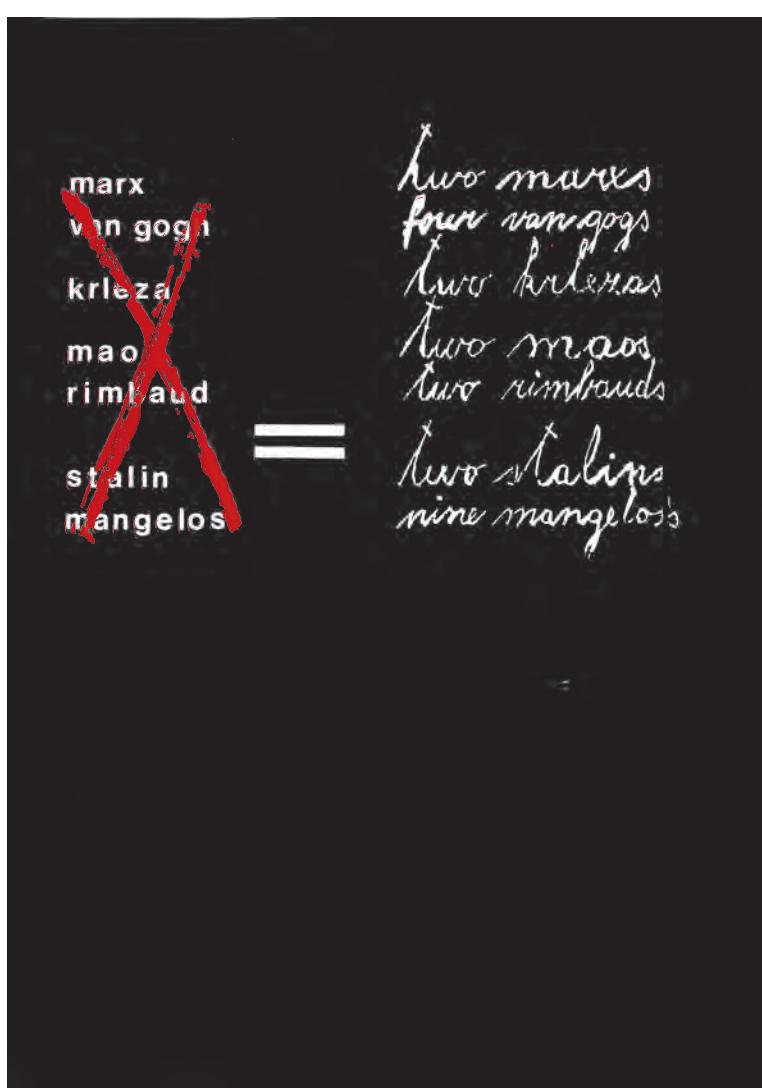
Ova udaljenost između povjesničara umjetnosti i slikara koji se u intervencijama bavi teorijom umjetnosti, te je usput i dekonstruira, nije uvijek bila tako bliska. Rođen 1921. u Šidu, godine Drugog svjetskog rata provodi u Beču, gdje studira povijest umjetnosti i filozofiju. Krajem rata, 1944. odlaže u partizane, da bi studije potom nastavio u Zagrebu, gdje i doktorira. Radi u JAZU, potom i u Galeriji suvremene umjetnosti i za cijelo to vrijeme, znao je to i sam reći, privatno i isključivo za sebe oslikava knjige crnim premazima u obliku kvadrata. Ti premazi crnila još od rata, bili su njegov način nošenja sa smrću, tugom i nestankom bliskih ljudi. Stradanja i nestajanje postaju male oznake grobova u kojemu su stranice knjiga zacrnjene. Odbijao je ispisivati imena ljudi koji su u ratu nestali, ali je svaki kvadrat značio neku vrlo konkretnu smrt. Mangelos u kasnijim fazama neće tu svoju povijest priznati važnom, naziva je tek pukom dokumentacijom razvitka, no ona je doista bitna jer će upravo neki od tih premaza i intervencija postati ono po čemu ga najviše poznaju. Naime, na kvadrate kasnije dodatno intervenira upisivanjem teksta ili tek slova, slikaju se crte tipične za đačke bilježnice, dok rukopis izbjegava estetizam u tipografiji i postaje tipičan dječji krasopis. Opće suprotno, taj će đački oslikani bilježnički zapis postati estetički sam po sebi, a i sam će se Mangelos ponekad upustiti u geometriju slova, koristeći glagoljicu, latinicu, cirilicu, pa čak i rune. Apstrakciji će koristiti i pisanje na nekoliko jezika, između ostalih i staroslavenskog, izbjegavanje pravila sintakse, korištenje kratica, kriptirano datiranje i pisanje isključivo malim slovima, često i bez interpunkcije.



Shid-theory (no art), Podroom, Zagreb, 1978.

Njegovi radovi nalaze se u kolekcijama Tate Moderna, MOMA-e i Carnegie Museuma, dok u Hrvatskoj nakon 1990. godine i retrospektive u Galeriji suvremene umjetnosti, nije opsežnije predstavljan

Mnogi su u nazivima slika, poput crnog premaza u tradicionalnom, po habanom okviru kakva je „+-01“, vidjeli predviđanje budućeg i digitalnog, no njegov sistem pisanja, kada se promatra iz današnje vizure, nagovještaj je još jedne budućnosti: mala slova, kratice, maksimalna skraćivanja i izostanak interpunkcije upravo su tipični za današnju generaciju društvenih mreža i mobilnih SMS poruka. Mangelos ih je antilikovno i antumjetnički predviđao svojom težnjom za čistom funkcionalnošću. Također, tretirajući sliku kao tekst, odnosno tekst kao sliku (sa čime ne treba mijesati gorgonaški opis slike – umjesto slike same), Bašičević predviđa i teoriju slikovnog obrata W.J.T. Mitchella koja je 90-tih godina snažno pokrenula razvoj vizualnih studija. Spomenuta mistika Mangelosa kao čovjeka koji je u stanju predvidjeti budućnost, svojoj najmorbidnijoj instanci ima za činjenicu i da



Shid-theory (no art), Podroom, Zagreb, 1978.

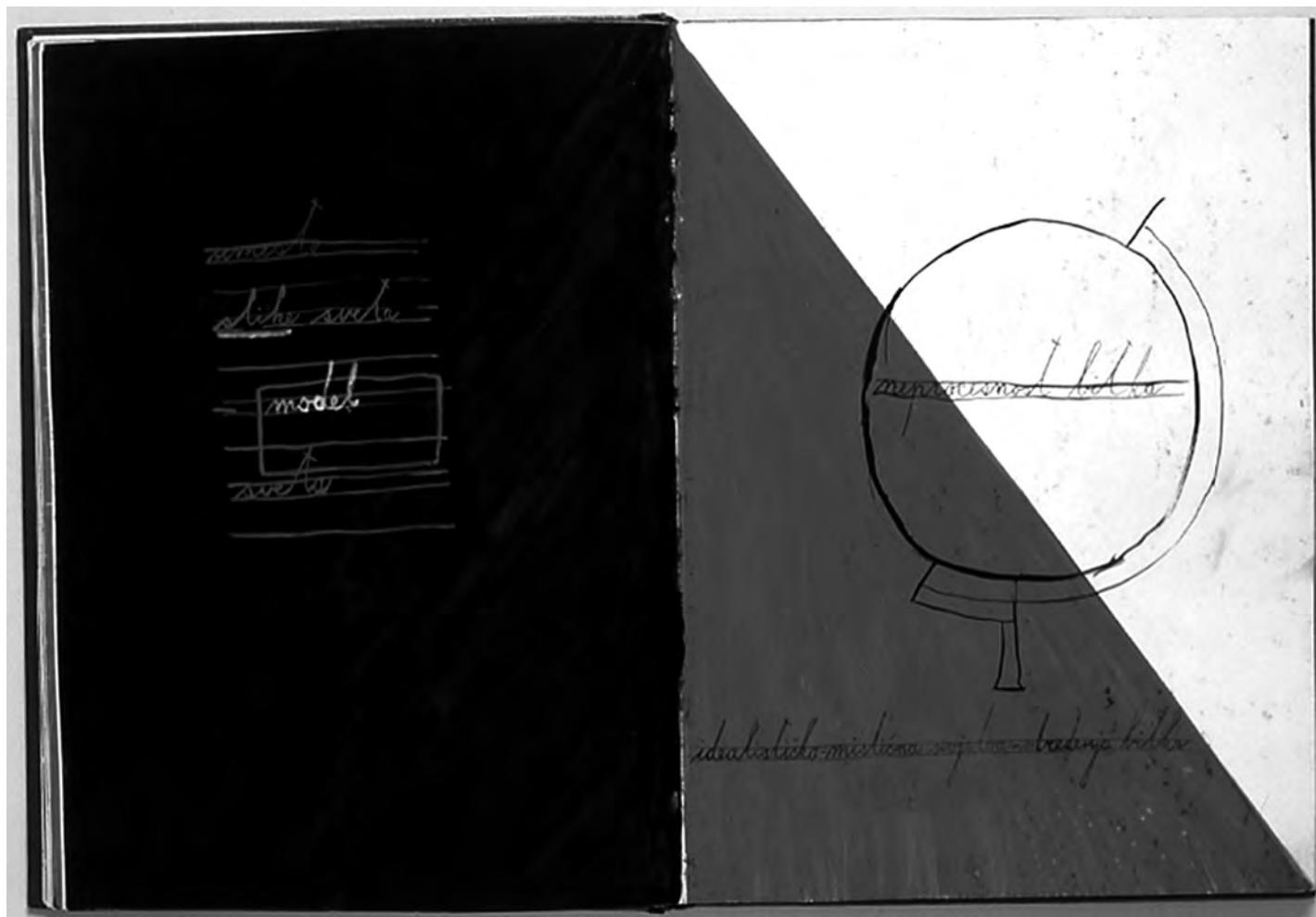
*Rimbaud no. 1, c. 1977-1978.*

Slijedeći misli i estetičke teorije Waltera Benjamina o vremenu tehničke reprodukcije i Bašičević je vjerovao najprije u mašinski, strojni način stvaranja umjetnosti, iako je, paradoksalno, koncept slikarstva i slike podrivao upravo slikarskim tehnikama

je predvio točnu godinu vlastite smrti. Naime, baveći se ranim psiho i bio teorijama čovjeka, došao je do podatka kako se stanice u tijelu mijenjaju svakih sedam godina. Tako je živote ljudi dijelio u faze, tvrdeći kako s novim, regeneriranim stanicama nastaju drugačiji ljudi. Tako Rimbauda postoje dva, što je na izložbi pokazano u centralno pozicioniranim oslikanim globusima, dok je za sebe tvrdio kako ga ima – devet i pol. Postoji dakle devet različitih Mangelosa za svako razdoblje života, notirano godinama, gdje se

dakako i spominje kada Mangelos umire. Nažalost, njegovo je predviđanje tu bilo točno. Umro je 1987. godine u Zagrebu.

Spomenuti oslikani globusi (opet oni najklasičniji, školski) koji su male zvijezde postava Branke Stipančić, nastavak su novoumetničke prakse uzimanja objekata iz okoline i interveniranja u njihov sadržaj, na kojem naravno, ostane nešto i od podloge. Tako će globusi (kojih je Mangelos oslikao na desetine i nalaze se u brojnim svjetskim kolekcijama) interpretativno i značenjski tvoriti novi smisao i cjelinu izvornika i same intervencije. Baš tako će se i na listovima Večernjeg lista ili Der Spiegela vidjeti vijest preko koje je autor crtao, te u kombinaciji isključivo crne, crvene i bijele tempere, uzdrmati ne samo ideju što je to umjetnost, što je to slikarska podloga i tehnika i što se slika, te je li to uopće slika (kao neprevediva anglosaksonska *image/picture* dvojba) ili tekst i kako ju percipirati unutar i nakon vremena Novih tendencija, Mužičkog bijenala, GEFF-a, Studija za animirani film u Vlaškoj i Gorgone. Mangelos će reći: noart (neumjetnost ili nije umjetnost), pa se tako u dvorištu Tesline može vidjeti i nekoliko autorovih manifesta, inače omiljene forme komunikacije avangardnih i novoumetničkih kolektiva i pojedinaca. Općet, kako priliči Mangelosovoj estetici, i oni su tretirani kao slike, odnosno funkcionalna, isključujuća misao ili negacija. Uzveši u obzir kako su ne samo manifesti, nego i intervencije na globusima, knjigama i listovima novina nastajali privatno, kao hobi i odušak cijenjenog i najprije javnog povjesničara umjetnosti, u njima se može primijetiti još jedan značenjski sloj: Mangelosovi radovi nemaju predviđenog gledatelja, niti



Jahresbuch ab. 1970.

poziciju promatrača, oni poput radova klasične umjetnosti ne očijukaju s nekom unaprijed pripremljenom muzejskom publikom, niti poput portreta zauzimaju poziciju prema konzumentu umjetničkog djela. Rađeni su isključivo za autora samog i tek naknadno su pokazani javnosti.

**Postoji dakle devet različitih
Mangelosa za svako razdoblje
života, notirano godinama,
gdje se dakako i spominje kada
Mangelos umire. Nažalost,
njegovo je predviđanje tu bilo
točno. Umro je 1987. godine u
Zagrebu**

Taj izostanak publike, međutim, ne znači kako Mangelosova djela nemaju neku svoju vrstu značenja i razmjene energije. Ona je drukčija, intimna i reducirajuća, poput dešifriranja privatnog dnevnika koji svoje slojeve otkriva u kontekstu i redoslijedu, bez tradicionalnih metafora i pravila. Tu je

Bašičević iznenadio i same drugove gorgonaše koji su, svaki zasebno, izradivali istoimeni časopis, dijeleći svojevrsnu uredničku poziciju. Za broj koji je trebao biti posvećen Mangelosu, on je upravo u svojoj ideji negacije i nebivanja predložio genijalan koncept: da njegovog broja jednostavno nema. Kolektiv to, nažalost, nije prihvatio. Iz ovoga bi se na prvu loptu moglo zaključiti kako je noart Dimitrija Bašičevića Mangelosa mračan, zatvoren i depresivan, no unatoč opsesiji smrću i negacijom, on je pun suptilnog humora, ironije, pametnog podrivanja autoriteta i gotovo dječačke predanosti. Jedna od brojnih analiza njegovih radova bavila se predmetima intervencija: školski globusi, slike kao školske bilježnice, krasopis tipičan za škole i slično. Je li onda Mangelos neka vrsta gurua i učitelja koji koristi predmete edukacije i nečemu nas uči? Čini se ipak da je ovaj autor više zaigrani učenik koji starim učiteljima (umjetnosti) spremá intelligentne i zaigrane nepodopštine, pripremljene i sortirane poput knjižničarskih kartolina na kojima bibliotekari ispisuju podatke o knjigama. Samo što je Mangelos na njima ispisivao citate i bilješke koje će kasnije koristiti u igri koja, iako nesistemska, ipak ima svoju logiku i sistem. Potonje kartonske bilješke, poredane abecedno, dio su izložbe koji do sada nikada nije pokazan i koji upućuje na postojanje procesa kojim noart izrasta u duhovitu art-anarhiju. Pismo Neni Dimitrijević iz 1977. tu je sjajan primjer.

Koliko god bi neko buduće nebivanje Mangelosa veselilo, a Dimitrija Bašičevića ljutilo, za nadati se je, da za iduću retrospektivu ipak neće biti potrebno čekati 30-tak godina.

**MILEN RUSKOV: UZVIŠENJE, ZAGREB: SANDORF,
2018. PRIJEVOD S BUGARSKOG: ANA VASUNG**

SVIJET ZA SLOBODNE SAZDAN

PIŠE: Sanja Šakić

Ruskovljev parodijski roman o revolucionarnom pokretu devetnaestog stoljeća vrijedan je doprinos poetičkom pluralizmu suvremene bugarske proze koju obilježava kombinacija postmodernističkih postupaka s tradicionalnim pripovijedanjem u realističkom modusu



To Djelo je za tvoju dobrobit – rekoh mu – da se oslobođiš, budalo!

(Ruskov 2018: 134)

Suvremena bugarska proza u prijevodu na hrvatski jezik još uvijek se doma egzotičnom, pa stoga i dragocjenom slučajnošću, premda se posljednjih petnaest godina bugaričke police u bibliotekama popunjavaju – možda ne sustavno i brzo, ali opet dovoljno da se na njima mogu prepoznati slični i zajednički „tranzicijski“ sadržaji i poetički obrasci. Niski najčitanijih i najprevođenijih suvremenih bugarskih pisaca, Georgija Gospodinova i Aleka Popova, pridodata su imena Vladimira Zareva, Emila Andreeva i Zaharija Karabašlieva, a bugarsku književnu priču posebno su obogatili *Alkibijad Veliki* i *Slučaj Džem*, prijevodi povijesnih romana Vere Mutačieve nastali šezdesetih i sedamdesetih godina. Prošle godine, u izdanju Sandorfa, pojavio se nagradiveni roman Milena Ruskova *Uzvišenje* (*Възвишение*) iz 2011. godine „najavljen“ koji mjesec ranije istoimenom filmskom adaptacijom.

Nevelik romaneskni opus Milena Ruskova (1966) kojeg, pored romana o kojemu će biti riječ, čine još romani *Džepna enciklopedija misterija* (Джобна енциклопедия на мистериите, 2004) i *Baćen u prirodu* (Захврлен в природата, 2008), dobitnik je brojnih domaćih književnih nagrada i priznanja. Za roman *Uzvišenje* Ruskov je dobio 2014. godine nagradu Europske unije za književnost, a jedna takva internacionalna nagrada bila je dovoljna da osigura Ruskovu ozbiljniji proboj na zapadno tržište za koji je, kako se iznova potvrđuje, ključna dostupnost romana na engleskom jeziku.

Na početnim se stranicama romana može zaključiti da je prijevod ovog

teksta morao biti avantura. On se otvara isprikom prepostavljenog autora zbog „neblagoprijatnih opisanja“, a izdavač se u bilješci empirijskog autora ograđuje od potencijalnih optužbi za nepismenost. Naime, pravopis u romanu ne pridržava se suvremenih književnih normi, nego prati „osobitosti bugarske preporodne književnosti“ koja je bila izrazito nedosljedna i raznovrsna, pa su pisci često istu stvar pisali na više načina unutar iste knjige. *Uzvišenje* se pridržava tog „liberalnog kaosa preporoda“, pa pripovjedačeva prividno nesustavna izmjena idioma nudi uvid u ono što je bio jezik bugarske književnosti devetnaestog stoljeća. Osim toga, jezična pitanja čine jednu od centralnih preokupacija likova prikazanih u prvom planu i funkcionišu kao povod komičnim raspravama i nesporazumima kojima roman obiluje.

Jezične akrobacije prate raznoliki žanrovske upisi zbog kojih se roman može čitati kao pikarski, povijesni, avanturistički, pa čak i osobit tip viteškog romana, čija se komička i parodijska intencija dovršava „serioznom rabotom“ i tragičnim raspletom. Premda je Ruskov kod nas najavljen kao „bugarski Cervantes“, a centralni likovi *Uzvišenja* opisani kao bugarske verzije Don Quijotea i Sancha Panze, junački dvojac Giča i Asenčo dijele malo toga sa svojim slavnim španjolskim precima čak i ako se uzme u obzir da ih u avanturama prati staro klijuse Djed Jovan.

Radnja romana je smještena u drugu polovicu devetnaestog stoljeća, u vrijeme kad se bugarski patrioti i revolucionari upinju da skupe novčana sredstva za revoluciju koja će oslobođiti zemlju i narod o petostoljetne osmanske okupacije. Bača Giča, pripovjedač i središnji lik romana, sa svojim poslušnikom i istomišljenikom Asenčom, pridružuje se revolucionarno-haj-

dučkoj skupini predvođenoj Dimitrijem Opštim, bliskim suradnikom Vasilom Levskoga, vođe narodne borbe za oslobođenje od osmanske vlasti. Naoružani puškama i revolverima, hajduci se kreću prostorima Stare planine, vođeni koliko slobodarskim idealima toliko privatnim materijalnim interesima. Pljačkajući podjednako revno Turke i Bugare, oni skupljaju sredstva za kupovinu oružja kojim će Djelo provesti u djelu, a zbog jedne takve velike pljačke, čiji su dobici raspoređeni pravedno junacima i nepravedno revolucionarnom pokretu, hajdučka skupina će napokon ukrstiti revolvere s neprijateljem i dati svoj život časno na stjenovitom planinskom uzvišenju.

Kako čitatelj ne bi pomislio da su naši junaci obični drumski razbojnici, oni opljačkanim bugarskim trgovcima izdaju potvrdu o „zajmu“ s pečatom Bugarskog revolucionarnog centralnog komiteta: kad se Bugarija osloboди, na temelju potvrde moći će zatražiti povrat nevoljko uloženih sredstava. Hajdučka ekonomска politika, suvišno je i tumačiti, satirička je reprezentacija suvremenih gospodarskih prilika i njezinih predstavnika koji se u optici romana razlikuju od svojih hajdučkih utemeljitelja samo po tome što sada nose čišća i ljepša „europska“ odijela.

**Za roman *Uzvišenje Ruskov* je
dobio 2014. godine nagradu EU
za književnost, a jedna takva
internacionalna nagrada bila
je dovoljna da osigura Ruskovu
ozbiljniji probaj na zapadno tržiste
za koji je, kako se iznova potvrđuje,
ključna dostupnost romana na
engleskom jeziku**

Brojnim likovima u romanu ne pamtimo ni imena zbog toga što uglavnom nisu karakterizirani i detaljno portretirani, nego funkcioniрају gotovo samo kao elementi kulise. U prvom planu jeste lik pripovjedača, poluobrazovani poluintelektualac Giča i njegove impresije o sredstvima i ciljevima revolucionarnog pokreta kojima nastoji podučiti neobrazovanog Asenča s kojim ga veže nježno i empatično prijateljstvo. S revolverima za pojasom, dvojac je naoružan štivom kojim krati periode zatišja u brdskim avanturama i za čijim savjetima posežu u tegobnim neprilikama junačkog života. Za probleme praktične naravi, poput higijenskih i tjelesnih, te odgovorima na pitanja opće kulture obraćaju se svako malo *Ribljem bukvarem* Petra Berona, „oca moderne Bugarske“, čiji je udžbenik ili enciklopedija prva knjiga tiskana na modernom bugarskom jeziku. Usvajajući temeljna znanja o jeziku, religiji, povijesti, te biljnom i životinjskom svijetu, Giča i Asenčo primjere i savjete crpe koliko iz znanstvene građe toliko i iz basni u čijim životinjskim zapletima prepoznaju odraze vlastitih dilema. Rodoljubivim idejama i znanjem opijaju se čitajući *Gorskog putnika* i *Nepokorenog Bugarina* Georgija Rakovskog, bugarskog revolucionara i pjesnika čiji je životni i književni put utabao stazu duhovnom uzvišenju junaka romana. Stil i tematske preokupacije Rakovskog reflektiraju

se u Gičovim idiličnim lirsko-pejzažnim opservacijama o prirodnom svijetu koje su protuteža neukosti i prostačkim manirima hajdučkog miljea. Asenčo, mladi neuki čobanin i dobrodošli kleptoman, sudjeluje u duhovnom putovanju bugarskim brdima i šumama čitajući „učiteljevu“ literaturu. U okviru svojih mogućnosti, on participira u revolucionarnom žaru koji svako malo obuzme mudrijeg i osvještenijeg Giča. Bogat leksik i rasprave o jezičnim nedoumnicama sastavni su dio humorističnog tkanja ovoga romana, ali centralni zaplet u odnosu dvaju likova počiva na oprečnim shvaćanjima ciljeva revolucionarne borbe koji će svoje pravo lice pokazati u završnoj epizodi kad obje slobodarske iluzije jednakost smrtonosno probuše puščana zrna.

Za razliku od bugarskog jezika koji se ne dovodi u pitanje, kritička oštrelja romana uperena prema „takozvanom narodu“ razotkriva sve parodiske Gičovog revolucionarnog putovanja. Pod utjecajem preporodne literature, Giča se upušta u književno i revolucionarno pisanje gdje uviđa da sloboda predmjnjeva trostruko uzvišenje: opismenjavanje, ulaganje sredstava u borbu i paljenje turskih konaka. Međutim, prosvjetiteljskoj ambiciji mladog revolucionara ne stoji na putu toliko turski jaram koliko pasivnost, pokornost, podmitljivost, podmuklost i podlost samog naroda za čiju se slobodu i dobrobit valja izboriti. U usporedbi s narodnim mentalitetom, turski neprijatelj je protivnik kojeg se kad-tad može poraziti. Unutrašnji neprijatelj, bugarski „čorbadžija“ kojim upravlja nezasitna pohlepa postaje nemoguć zadatak na kojem će pasti i Gičov jedini, pa zato i najbolji, učenik – Asenčo. Neskriveni prezir i mržnja prema kolektivnom mentalitetu ne dovode u pitanje Gičova revolucionarna stremljenja čak i kad porekne da narod kao takav uopće postoji: „Sloboda naroda? Kog je za to briga? Nikog ne zanima narod, a ni narod se za nikog ne zanima – to moraš dobro i duboko zapamtit, ko što je govorio moj otac; ako ti se nešto dogodi, narod neće ni trepnut – u to moš bit siguran. A kako kaže Opšti – najveća je tajna da narod ne postoji; ne postoji tako nešto; to je izmišljeno.“ (str. 312) Dok Gičov idealizam koji zakriva mržnju ne pada pod teretom vulgarnosti i primitivizma kolektiviteta, Asenčove natruhe idealiziranja revolucionarne borbe nagrizaju s jedne strane sami revolucionari koji u hajdučiji sudjeluju zbog vlastite koristi, a s druge pohlepa i vlastita vizija individualne slobode koja je izmještena iz Bugarske u Evropu. Zbog nje će Asenčo odati neprijatelju lokaciju hajdučke čete i stradati u okrušju skupa s učiteljem. Dvije smrti, sugerira roman, neće biti iste: Asenčo umire neprosječen, a Giča u borbi za život doseže „uzvišenje“.

Ruskovljev parodijski roman o revolucionarnom pokretu devetnaestog stoljeća vrijedan je doprinos poetičkom pluralizmu suvremene bugarske proze koju obilježava kombinacija postmodernističkih postupaka s tradicionalnim pripovijedanjem u realističkom modusu. On, međutim, nije bez nedostataka. Iako je poetički opravdana Gičovim književnim uzorima, manje uspješna strana romana njegova je ekonomičnost ili manjak iste zbog pripovjedača koji se obilato upušta u raznorazne digresije o prirodi, mentalitetu, povijesti i obrazovanju zbog čega cjelina pati od ponavljanja sličnih ideja i zaključaka. – Impresije o jeziku i stilu iznosim s oprezom zbog nedovoljnog poznavanja bugarskog jezika, ali čini se da je imitacija jezičnog „kaosa“ preporodne književnosti uspješno očuvana u prijevodu romana na hrvatski jezik. Razgovori dvojice poluucenih Bugara o pravopisu, književnosti i gramatici u planinskim i revolucionarnim uvjetima čuvaju svoj humoristični potencijal, pa je užitak probijati se tekstualnim putevima kroz šumu njihovih jezičnih i moralnih dvojbi.

**АНДРЕЈАНА ДВОРНИЋ: ЛУТКАР,
БЕОГРАД, 2018., АУТОРСКО ИЗДАЊЕ**

НАПЕТО, МУДРО И ЧУДЕСНО

пише: Слободан Грубач

"Луткар", роман на 194 странице, доовољна је површина за Андрејану Дворнић да оствари психолошки аутопортрет, испише размишљања, знања, опсесије, слутње, немире, разочарања и надања. Све је испричано у оквиру језивих доживљаја, трагичних живота и судбина



*Ја и моја свесност разговарамо.
Несвесност трпи – чека,
док се не прикраде и заузме место подсвети.
Онда разговарамо кроз облике
и називам безродног Луткаром,
одрађам му се једнако себи,
јер оно што он јесте
зачето је у мојој глави, у можданим лавиринтима
топљеним и дугопоследичним.
Луткар и ја!
Ја творац, он творевина мене!
Свест и подсвест,
Као Јин и Јанг,
Луткар и ја...*

Прије читања фантамазгоричног, домишљеног, измаштаног, мудрог и напетог романа, цитирани "кључ" треба памтити. Луткар, лутка од федера, картона и летвица је друго ја, двојник, подсвијест, да би ауторица имала суговорника, опонента, тумача мисли или друго биће поред себе ради разговора. Намеће се такво размишљање када се проучава структура и композиција романа. Постојање Луткара је изванредно остварено да би монолог, солилоквиј имао драматичност, да би суговорнико размишљање, објашњење и супротстављање

потицало радњу и догађање, путовање чинили занимљивим, текст постајао природан за читаоца у навирању размишљања, чудних догађаја, трагичних судбина и околности, грозоморних гласина и бајковитих епизода, да би нам у "Разоткривању" (поглавље) објаснила узроке и посљедице трагичних судбина свих ликова. Заиста је требало то учинити јер је роман (права мјера) са двестотињак страница мозаик размишљања, готово аутотерапија за ауторицу, Луткара и друге ликове.

"Јутро" је уводно поглавље и сврха иссрпљујућег путовања, Ена (често мимикрирана ауторица) свира саксофон у киши и измаглици покрај гробља. Укопници журе да покојника затрпају. Поп бежи према парохијском дому. Свирачица је угледала вучицу, дрвеног лутка и жену која хода по гробљу. Толико љепоте, динамике и запажања на три станице! Мајсторски почетак би могао бити потпуно самостална новела.

"Ноћ пре", започиње путовањем, вожњом аутомобилом у дуго ноћи и раздаљини око хиљаду километара, да би се присуствовало и засвирало на укуп.

Почетак је мучан, ауто отказује, изнајмљује друго, креће и једва се ослобађа гужве и тјескобе велеграда, излази на аутопут. Подсећа се на живи и мртви град, сјећа се Каира, исписује мали путопис. Ноћ је, мрак је огроман. Ена добро види и сретна је да јоје пуцање капиларе у оку, без посљедица, то је мала здравствена студија. Укључује радио, размишља

о музичи и лошем новинарству. Обнавља се у сјећању сусрет с Гоцом. Соба пуна цвјетних аранжмана, мноштво слика и репродукција, хрпа украсних и сувенирских ситница. Гоца је у колицима, ампутираних ногу до кољена наслоњених на табуре, набубрених образа, воштаног лица и ријетке косе. Гоца се смије. Помаже јој Марија, кћерка пријатељице, коју је овде довела из њене сеоске куће.

Првим заустављањем сусреће вучицу која је прати цијелим путовањем. Ена рационализира да је то пас крај барака цестовних радника. Зачује глас: "Вук! Није пас! Вук!" Налази јој се на сувозачевом сједишту лутак сличан Пинокију. У свађи јој каже да га је позвала њена подсвијест и да јој он треба јер ће заспати. Вучица трчи уз аутомобил, коначно је схватила на дугој цести у равници. Слиједи зналачко размишљање о вуковима и лову.

**Луткар је друго ја, он води
разговор, прати је, то је изврсно
креиран лик и досјетка да
монотоно ноћно путовање
добије динамику дијалога,
потврде, другог размишљања,
опонирања и савјета**

Баца Луткара кроз прозор, доста јој је добацивања и примједаба. Наилази на саобраћајну несрећу. Луткар је опет у аутомобилу. Води наметљиве разговоре с њом. Луткар је друго ја, подцртавам поново, он води разговор, прати је, то је изврсно креиран лик и досјетка да монотоно ноћно путовање добије динамику дијалога, потврде, другог размишљања, опонирања и савјета. Тако се ауторица ослобађа страхова, заблуда, заноса, сањарења, досегнутих закључака, огромног знања, древне мудrosti и суочавања са стравичним slikama стварности. Прекинут ћемо набрајање ноћних мора, авети, утвара, првићења на цестама, јер Ена, Луткар, вучица, чак и аутомобил чине ликове у Еним размишљањима и поступцима. Типично је то за струју свијести, ту су унутрашњи монолози, размишљања, подсјећања и присјећања, причање (нарација), разговори са Луткаром. Роман је струје свијести с мноштвом набројеног и солилоквијума, према тумачењу Миливоја Солара.

Доласком на циљ сусреће се са људима подијељеног села готово с надреалистичким начином живота, Гоцином кућом, чудним људима, потрошачима, дангубама и сјенама. Има ту кошмаре, људи – сјена, блуда, ждерања, уцјена, бесмисла, технолошких бесмислица, теревенки... Слика нашег времена дотјерана до апсурда, али без опћих мјеста и новинских извјештаја. Улазимо у кућу човјека на чијем је спроводу свирала, ту су Горданине слике, то је Гоцин избраник. Није га хтјела мучити својом болешћу и умирањем.

Доживљава стравичну слику Чатрње, тридесетак одбачених људи,

сусрет са женом у црнини, разговор о Горданиној судбини, њеном паду на улици и полуスマрзавању, гангрени и успореном умирању. Чатрња је сва у трљу с полуразрушеним зградама и зидовима, одбаченим људима, олујинама на сунцу рекао би Владан Десница, несумњиво подсјећа на слику опустјелог села Биочића крај Дрниша. Описи су надреалистички с реалним детаљима.

Задње поглавље "Разоткривање" разрјешује загонетна догађања релаксира читаоца, олакшава разумевање судбине ликова. Ену спашава свећеник и иссрпљену одводи у мотел Трновача. Онесвијестила се измождена без сна и јела, засута чудним и стравичним причама, догађајима, судбинама и размишљањима. Завршава у болници на инфузији.

Након десет дана Ена је посетила Гоцу. "Кожа се на лицу цаклила од накупљеног калцијума, а усне је тешко померала и свака мимика на лицу је са сигурношћу представљала стравичан напор." Разговарају о slikama и киши. Ена је изашла. Схватила је сва догађања. Сукобила се са Вођом који је изгубио Гоцу и другу кћерку полуједлу Споменку која лута по гробљу и измишља приче о Чатрњи. Гоца најбољи студент математике обољела одлази код Сестре, тако је звала пријатељицу на факултету и њене кћери Марије. Тиху оставља да га поштеди своје агоније. Несретан, он је чека. Споменка је у боли у лудилу чекала Гоцу на Тихину спроводу. Схватила је да је дошла Ена уместо Гоце, па је упорно прати и готово убија слуђеном причом о Чатрњи. Свештеник ("страшило" из претходног причања) у ствари штити Гоцу. Ену су вратили авионом и допремили ауто, све је платио и организирао Гордан (Вођа). Горданин – Гоцин отац.

Луткар је зло које се није могло уништити, тако се растаје с њим. Ена остаје сједећи поред прозора умотана ћебетом, сјећајући се Луткарове изјаве: "ако ме победиш бићеш спашена".

"Луткар", роман на 194 странице је довољна површина за Андрејану Дворнић да оствари психолошки аутопортрет, испише размишљања, знања, опсесије, слутње, немире, разочарања и надања. Све је испричано у оквиру језивих доживљаја, трагичних живота и судбина, реалношћу и објашњењем у "Разоткривању", те подсјећањем на наше вријеме. "Разоткривање" је поглавље разрјешења свих загонетки и нагађања, које су нам се наметале читањем и размишљањем.

Вођење радње, низање догађаја, приповиједања (нарација), монолога, солилоквија, дијалога с Луткаром, описи, подаци, знање, мајсторски су остварени, се то чини роман врхунски, умним, крајње напетим, занимљивим и чудесним.

И на крају ради цјеловитости осврта преписујемо ауторичину *Белешку о писцу*:

Андрејана Дворнић рођена је 1972. године у Книну (Република Хрватска). Економски факултет је завршила у Београду. Пише поезију и прозу. У књизи "У име светlosti" (1995) у Београду објављује своју поезију међу осталим члановима Књижевног клуба "Никола Тесла". Њен први роман објављен је 2012. године под називом "Boje kaliedoskopa". Две године након тога (2014) објављује свој други роман "Људи од воде". 2017. године завршава, а 2018. објављује трећи роман под називом "Луткар". Живи и ради као професор у Београду.

ČUDOTVORNI MAČ VOJISLAVA NANOVIĆA – OD BAJKE DO FILMA I NAZAD

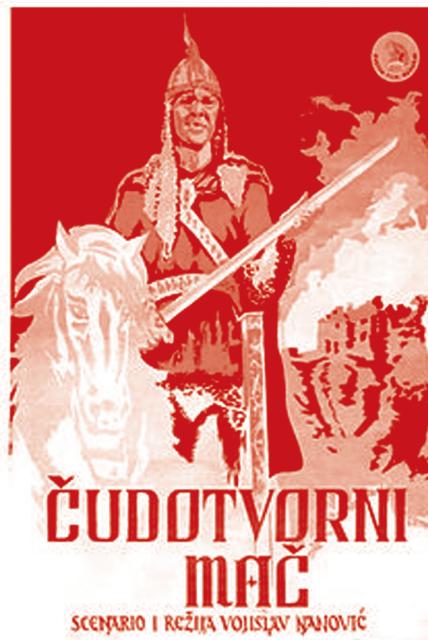
NAŠ IZDAJNIK

PIŠE: Srđan Gagić

**Desetak godina posle ovog filma
Nanovićeva, do tada bogata filmska
karijera će se ugasiti, nakon što su
njegove filmske teme od oficijelne
kritike deklarisane kao reakcionarne i
nepotrebne; istovremeno će ga režiseri
crnog talasa optužiti za pripadanje
oficijelnoj i ideološkoj kinematografiji**

Čudotvorni mač Vojislava Nanovića, snimljen 1950. godine, pominje se kao prvi jugoslovenski i srpski dugometražni film fantastike, i to kao izolovan primer jednog podžanra, koji se ni više od pola veka kasnije nije razvio u kinematografijama nastalim po raspadu Jugoslavije – epske fantastike. Film i televizija poslednjih decenija dali su novi život ovom žanru – prema nekim autorima, zapravo su mu osigurali opstanak – ali se domaća kinematografija, reklo bi se ponajviše iz ekonomskih i političkih razloga, još uvek nije priključila takvom trendu. Ni sam Nanović, uprkos uspešnom prodoru u žanr, nije se nakon Čudotvornog mača upuštao u dalje eksperimente. Desetak godina posle ovog filma, njegova će se do tada bogata filmska karijera ugasiti, nakon što su njegove filmske teme od oficijelne kritike deklarisane kao reakcionarne i nepotrebne; istovremeno će ga režiseri *crnog talasa* optužiti za pripadanje oficijelnoj i ideološkoj kinematografiji. Sreću će sa nevelikim uspehom okušati u SAD, gde je između ostalog radio i za ABC mrežu, a po povratku u Jugoslaviju napraviće još nekoliko dokumentarnih filmova. Najbolje od Nanovića, ipak, vezano je za pedesete godine prošlog veka i za filmove koji su u tom trenutku bili osporavani, a na koje danas gledamo s posebnom pažnjom s obzirom na, po mnogo čemu, pionirsko mesto koje Nanović ima u jugoslovenskoj kinematografiji.

U skromnom broju tekstova koji se bave Nanovićevim filmom, Čudotvorni mač se uglavnom određuje kao filmska realizacija bajki *Baš-Čelik* i *Zlatna jabuka i devet paučica*. Analiziranjem motiva koje nalazimo u Nanovićevom filmu, vidimo da je autor u svoj filmski svet uključio elemente i drugih bajki kao što su *Aždaja i carev sin*, *Biberče* i *Čudotvorni nož*, pa i elemente koji pripadaju široj literarnoj i filmskoj tradiciji. Pored toga što u najvećoj meri sadrži elemente pomenutih bajki, integriše i motive drugih epskih, pa i lirske narodnih i umetničkih oblika, što ga čini ujedno prvim filmom u jugoslovenskoj kinematografiji koji je zasnovan na iskustvu nacionalnog folklora, ali i internacionalne fantastične tradicije. Iako su savremenici upućivali različite primedbe na račun filma, Čudotvorni mač bio je prvi jugoslovenski film koji je imao internacionalnu distribuciju i prodor na američko tržište, te izuzetno pozitivne reakcije publike koja je s odobravanjem dočekala novi filmski žanr u domaćem filmu.



Siže ovog filma je jednostavan: siromašni čobanin Nebojša koji je kao dete oslobođio iz tamnice strašnog Baš-Čelika, sada je stasali mladić koji želi da se oženi devojkom Vidom, ali je Baš-Čelik otima. Kako bi oslobođio devojku, on kreće u potragu za čarobnim sredstvom koje će mu pomoći da ostvari cilj. Već nam naslov Čudotvorni mač sugerira da se krećemo u prostoru epske fantastike i to jednog njenog posebnog tipa koji se u literaturi naziva i *sword-and-sorcery story* (priča o mačevima i čarobnjacima). Iz naslova saznajemo da je čudotvorni predmet taj oko koga će se oblikovati radnja filma. Motiv čudotvornog oružja autor je preuzeo iz korpusa tradicije naše usmene pripovetke, pre svega onih bajki koje su deo kruga priča o čarobnom predmetu, povezujući ga sa motivom mača koji je vezan za internacionalnu epiku i epsku fantastiku. Dok epitet čudotvorno evocira pojam čuda, koji označava natprirodnu intervenciju što prevaziči zakone prirode i u vezi je s magijskim verovanjima, koja imaju važnu ulogu u svetu narodne bajke, mač je karakterističan epski element, povezan s principom muškog; on je obavezан deo opreme epskog junaka. Iako se u srpskim bajkama češće javljaju nož ili sablja, mač možemo smatrati delom epskog sveta, koji je karakterističan za širi korpus internacionalnih motiva i koji u kontekstu kulutre ostvaruje potrebnu žanrovsку implikaciju i pruža filmskom gledaocu dovoljno uvodnih informacija o onome što ga očekuje.

Pripadnici neke kulture, koja je zasnovana na mitskim predstavama, prirodno i natprirodno doživljavaju kao deo jedinstvene realnosti. Realnost pripada čoveku, čovek u njoj postoji i deluje, ali istovremeno pripada i onome što je čoveku nedohvatljivo i nespozнатljivo. Ta se granica ipak čini kulturno uslovljenom jer u različitim kulturama – različita je i konvencija koja određuje što se među životnim faktorima smatra realnim i istinitim, a što ne. Srpsku narodnu bajku karakteriše veći upliv realija, etničkih i regionalnih obeležja, različitih elemenata narodnog života koji govore o nacionalnim osobinama te proze, u odnosu na bajke nekih drugih naroda. Sloj realija u još većoj meri prisutan je na filmu – potrebljeno je da prikazana stvarnost ima sve značajne elemente stvarnosti da bi mogla biti shvaćena kao takva. U tom smislu reditelji posežu za onim elementima svakodnevног koji će filmskoj slici dati potreblju uverljivost koja će na nivou kognitivnih procesa pomoći gledaocu da sintetiše priču iz ponuđenih elemenata. Ono što se u bajci samo imenuje, na filmu se eksplićira: ako se junak ženi devojom, onda svadba mora da ima sve one sadržaje koji će kod gledaoca aktivirati adekvatnu asocijaciju (u filmu Čudotvorni mač svadba koja se u bajci obično samo pominje ili implicitno podrazumeva, prikazuje se u filmu masovnim

scenama koje dočaravaju proslavu sadržeći sve one elemente koji su gledaocu bliski: na njoj se neumereno jede, pije, ljudi igraju, pevaju).

Junaci se u bajci mogu klasifikovati prema pozicioniranosti na polovima pozitivan:negativan, glavni:sporedan, aktivan:pasivan, ali im je svima zajednička osobina da nisu individualizovani. U bajci dobijamo osnovne podatke o uzrastu, polu i socijalnom položaju junaka, a daju se i naznake o njihovom izgledu (npr. careva kć je u Baš-Čeliku opisana kao „vrlo lijepa“, u *Zlatnoj jabuci i devet paunica* „da je nije bilo lepše u svemu carstvu“), ali unutrašnja karakterizacija izostaje. U *Čudotvornom maču* se susrećemo sa prebacivanjem glavnog junaka unutar paradigme socijalnog statusa u odnosu na status koji junak ima u bajkama – Nebojša nije najmlađi čar- rev sin, već je pastir i siroče bez roditelja. Njegovo ime ukazuje na njegovo glavno svojstvo – neustrašivost, odnosno hrabrost. Ono što ga primarno karakteriše jeste imenovanje, koje ujedno sadrži i informaciju o tipu junaka i nagoveštava tip fabule u okviru koje će junak delovati. Rekli bismo da ovakva promena glavnog junaka u Nanovićevom filmu u odnosu na predloške iz narodnih bajki, koja je pre svega socijalno markirana, društveno-politički komentar, namenjen onovremenom gledaocu.

Glavni junak bajke onaj je koji treba da prođe obred inicijacije kako bi nakon pozitivno prevaziđenih prepreka, stupio u sferu odraslih, što se uglavnom manifestuje obredom venčanja. Život pojedinca sastoji iz serije prelaza iz jedne životne faze u drugu, a glavna tema bajke i njeno krajnje ishodište tiču se sudbine pojedinca, odnosno njegove afirmacije, pronalaženja načina da bude „srećan do kraja života“. Ako prepostavljamo junaka koji donosi odluke i dela u interesu ostatka svog života, onda se kao logičan izvodi zaključak da je junak na putu odrastanja i postizanja zrelosti, što se u bajci uobičajeno identificuje statusno. Da bi osvojio devojku i bogatstvo, junak mora da savlada prepreke, odnosno da neutrališe nedostatak koji postoji. U filmu *Čudotvorni mač* glavni junak je siromašni mladić koji živi sa dedom – iz identiteta unuka on želi da pređe u identitet muškarca i muža, odnosno glave porodice – čime nastavlja patrijarhalnu matricu kojoj pripada i istovremeno teži ka stvaranju porodice koju nema. Pojava Baš-Čelika i otmica njegove verenice pokreće događanja i postavljaju pred Nebojšu zahtev da se afirmiše kao muškarac. U svetu bajke dovoljno je da uz podršku pomagača i čarobnih predmeta savlada neprijatelja i osvoji nagradu. U svetu filma neophodna je dublja motivacija: Nebojša je odrastao onda kada pokaže mudrost, spoznaju viših istina, etičke vrednosti te sposobnost da se nametne kao odrasla osoba, da ostale muškarce uveri u ispravnost svojih idea i da ih povede u pobedničku borbu. Njegova je afirmacija složenija i utoliko bliža svetu izvan fantastičnog, a podržava one vrednosne matrice koje su u tom trenutku društveno poželjne.

Humor je jedno od sredstava na temelju kojeg se formira odnos gledaoca prema junaku. Za Nebojšu se, iako je imenovan kao neustrašiv, vezuje i niz komičnih epizoda što ironizuju i samu prirodu junaka i njegovog junaštva – služeći se sredstvima kako verbalnog tako i fizičkog humora i gradeći ceo sistem humorističkih postupaka koji omogućavaju da se u filmu identifikuju brojni elementi komičnog žanra. U određenim prizorima on je i trapav i nespretan, uglavnom za fizičke prepreke, za koju je potrebna naročita snaga. S druge strane, u zadatku koji podrazumeva umnu snagu, Nebojša je ispred ostalih: on uspešno odgovara na pitanja carice o tome šta je najlepše, najjače i najoštrije na svetu odgovarajući da su to sloboda, ljubav i istina. Na caričin zahtev da joj kaže gde je naučio da govoriti tako mudro, Nebojša odgovara kako ga je nevolja naučila. Nevolja je ono što pokreće junaka *Čudotvornog mača* – on oseća dvostruku odgovornost da osloboди devojku i svoje sunarodnike od Baš-Čelika s obzirom da je upravo on kao dečak oslobođio Baš-Čelika. Druga vrsta odgovornosti tiče se ljubavi koju oseća prema devojci. Nevolja pokreće i kolektiv da se ujedini, kad shvati da jedina čarolija koju mač ima je zapravo snaga slike i pobune očajnih i obespravljenih. Na maču стоји запис: „Mač je ovaj čudotvorni kaljen patnjom teškom, suzama i znojem. Ma je ovaj složnih ruku delo – u nevolji skovaše ga bronci.

Na silnika kad se pođe smelo svi su mači čudotvorni.“, premeštajući smisao bajke u sferu ideološkog.

U svojoj knjizi *Srpski film* Petar Volk ističe kako je Vicko Raspor, tadašnji sekretar Saveza filmskih radnika Jugoslavije početkom pedesete godine prošlog veka izražavao protest zbog crno-belog slikanja stvarnosti i preteranog insistiranja na klasnim podvojenostima didaktizma koji je potisnuo estetiku, šematisma u prikazivanju društvenih odnosa. Preporuka Saveza bila je da se film umesto sovjetskim filmskim uzorima (koji su bili ključni i za formiranje Nanovića kao režisera), u većoj meri okrene domaćoj literaturi te da u njoj potraži podsticaje za stvaranje autentičnog i originalnog nacionalnog filmskog stvaralaštva, pa su pedesete godine obeležene širenjem raspona tema i žanrova ka komediji, satiri, dečjem filmu, akcijama, istorijskom filmu i sve češćom adaptacijom domaće književnosti. *Čudotvorni mač* nastaje upravo po toj preporuci – oslanja se na tradicionalne književne oblike, pridružuje trendu popularnih filmskih žanrova, a u njegovo stvaranje ulazi se velika sredstva, produkcija koja je bila ravna holivudskim. *Čudotvorni mač* se ne spominje u Goldingovom *Jugoslavenskom filmskom iskustvu 1945-2001*, iako bi ovakav film – uzimajući u obzir po mnogo čemu njegovo pionirsko mesto u jugoslovenskoj i srpskoj kinematografiji, morao naći važno mesto u knjizi koja se bavi socioekonomskim i političkim implikacijama jedne nacionalne kinematografije. Film, međutim, nije lišen angažmana.

Dok Ristić i Jovičević vide ovaj film kao „dobrodušni, pun naive“ (Ristić, Jovičević 2014: 27), Stojmenović smatra da film nije smeо da bude jasna ironija društva, ali da u skrivenim simbolima postoji društvena poruka (Stojmenović 2011: 54), koju on pre svega nalazi u skrivenim simbolima hrišćansko-religijskog koda koji je tih godina bio zabranjen, ali ako zanemarimo njegovo tumačenje pojedinih simbola u hrišćanskom ključu, ne uviđamo elemente za koje bismo ustvrdili da su deo religioznog otpora spram vladajuće ideologije.

Film svakako u sebi sadrži patriotsku poruku, takvu koja je u vezi sa svežom uspomenom na borbu protiv okupatora i koja je temeljna vrednost većine filmova u posleratnoj Jugoslaviji. Dalje, Nanović je u formi filmovane bajke, predstavljajući borbu dobra i zla, govorio o borbi koja je u svojoj osnovi klasna – u njegovoj verziji nijedan junak koji pripada vladarskim slojevima nije prikazan sa pozitivnim svojstvima i to je nesumnjivo deo obračuna sa klasnim nasleđem. Za razliku od junaka adaptiranih bajki koji su carevi sinovi – Nebojša je siroče. 1950. godine u posleratnoj Jugoslaviji, fenomen ratnog siročeta bio je blizak tadašnjem gledaocu. Kao jedinu mogućnost borbe sa protivnikom film u konačnici nasuprot fantastičnoj moći koja pripada natprirodnom svetu, ističe da čudotvorno svojstvo mača proizlazi zapravo iz ideje o slozi, bratstvu i jedinstvu.

Društveno-angažovani komentar ipak nije cilj ovog filma i, reklo bi se, prisutan je utoliko što je reč o filmu koji izrasta u okviru novog žanra, u mladoj, ideološki obojenoj kinematografiji, suočen sa novim zahtevima koji se postavljaju pred filmske autore. Film na drugim nivoima podrazumeva pre svega vedru zabavu i humor, kao vrednosti koje su ga preporučile ne samo tadašnjim gledaocima u Jugoslaviji i van nje, već i onima koji se danas sreću sa filmom, sedam decenija kasnije: pojedine scene iz ovog filma, uz sve njegove slabosti, stekle su status kulturnih. Sam film je, nažalost, ostao jedini pokušaj ekranizacije bogate građe srpske usmene proze, ne uspevši da pokrene očekivani talas fantastike, koja će, za razliku od književnosti, u srpskom filmu ostati na nivou izuzetaka.

LITERATURA:

- Dragan Stojmenović (2011). *Epska fantastika u srpskom igranom filmu*. Novi Sad: Prometej.
 Jovan Ristić, Dragan Jovičević (2014). *Izgubljeni svetovi srpskog filma fantastike*. Beograd: Filmski centar Srbije.
 Petar Volk (1996). *Srpski film*. Beograd: Institut za film.
 Snežana Samardžija (1997). *Poetika usmenih proznih oblika*. Beograd: Narodna knjiga.

**ŽARKO RADAKOVIĆ: KREČENJE,
ČAROBNA KNJIGA, BEOGRAD, 2018.**

LEPAK POKREĆE SEĆANJA

PIŠE: Dragan Babić

Koristeći postmodernističke principe poigravanja sa identitetom figure autora, priovedača, protagonisti i drugih junaka, Radaković stvara paralelnu para-literarnu stvarnost u kojoj sve ove figure funkcionišu na nivou pretpostavke i igraju na tankoj granici između stvarnosti i fikcije



Višedecenijsko bavljenje književnošću, u bilo kom aspektu, neretko dovodi do velikog zamora, i to je nešto na šta pisci moraju da računaju. Njima se dešava da ne primete taj zamor, i da neplanski počnu da štampaju dela koja liče jedna na druge, ni ne pomisljavajući da se iz naslova u naslov sve više i sve primetnije ponavljaju. Ta odlika katkad u prvi mah promakne i njihovim urednicima, čitaocima i kritičarima, ali se kasnije, nakon godinu, dve ili deset, primeti da je ovo ponavljanje upravo posledica zamora koji ih je sustigao. Drugi, pak, svesno igraju na ovu kartu, slažući svojim delima mozaik koji zovu svojim opusom, trudeći se da svaki deo tog mozaika bude samostalan i nezavistan od drugih, ali da se, u isto vreme, i dovede u kontekst njihovih ranijih dela. Jeden od potonjih pisaca je i Žarko Radaković, a njegov prošlogodišnji roman *Krečenje* služi kao odličan primer tog poetičkog postupka nadogradnje i usavršavanja sopstvenog autorskog rukopisa.

Ovaj autor prisutan je u našoj književnosti već duži niz decenija, ali prvo kao prevodilac – pre svih Petera Handkea, ali i drugih pisaca – sve dok se 1990. nije predstavio zbirkom priča *Tübingen*, kada njegova karijera počinje da funkcioniše na dva koloseka, što traje i danas. Njegova proza se od tada menjala, razvijala, prolazila kroz uspešnije i manje uspešne faze, ali je nekoliko glavnih koordinata njegovog izraza ostalo nepromjenjeno, i te odrednice se kreću između pojmoveva kao što su emigracija, postmodernizam i priovedanje, sa jedne strane, te mladost, promena i popularna kultura, sa druge. Uprkos opusu od više od deset romana i priovednih zbirk, Radaković, nažlost, nikada nije bio priznat kao jedan od najuspelijih autora svoje generacije, ne samo zato što je u pitanju vrlo kvalitetan naraštaj, već i iz razloga što nje-

gova proza jednostavno nikada nije bila proza koja će privući horde čitalaca i kritičara koji će je kupovati, promovisati, nagrađivati i podstrekivati. Ipak, ovaj autor sve vreme ostaje dosledan svom preciznom, na momente hermetičnom, ali uvek uzbudljivom priovedanju, što ponovo dokazuje romanom *Kafana* iz 2016. godine, koji napokon spaja formalna priznanja – ovo delo dobilo je nagradu „Biljana Jovanović“ – i naklonost kritike, postajući neka vrsta novog početka za Radakovića. Upravo na temeljima tog naslova nastaje i *Krečenje*, kao idejni nastavak, ali i korak dalje, odnosno delo u kojem autor, premda ponavlja neke teme i okvire, pokušava da još više svede izraz i predstavi ga na konkretniji i pristupačniji način.

Slojevit, uzbudljiv i simbolički nabijen, ovaj roman je spoj nekoliko naoko različitih pristupa književnom tekstu, i stoga se može čitati na više različitih načina. Ispočetka, roman se otvara kao priča o renoviranju stana naratora/protagoniste koji, zajedno sa molerom Dušanom, unosi promene u svoj životni prostor, istovremeno dodajući nove slojeve značenja i sećanja svom životu. Odlučujući se za jednostavnu naraciju i na momente verističke opise – naročito u pasažima koji prikazuju proces krečenja, postavljanja par-keta, sređivanja nameštaja i druge radove koji čine preuređenje stambenog prostora – Radaković zapravo zavodi čitaoca koji bi mogli da pomisle da se radi o tekstu koji će se u svojoj celosti zaista baviti temom najavljenom u njegovom naslovu. No, metafora krečenja nije ograničena samo na konkretni molerski posao, već se brzo shvata da se iza toga krige i drugi nivo teksta. On je prvo najavljen razgovorima o umetnosti dva glavna junaka, a vrlo brzo proces krečenja podstiče i naratorove zapise o sopstvenom učešću u umet-

ničkim instalacijama: „Moler Dušan je sada izgledao kao Julije Knifer u trenutku grundiranja platna belom bojom pred slikanje crnog meandra *Tü-87*, akril/platno. Dok sam četkom „popravljao“ ivice na zidu oko prozora, osetio sam se kao Nina Pops u trenutku rada na slici *Pogled* u sklopu ilustrovanja istoimene knjige Žarka Radakovića.“ Ovim autor uvodi dva naredna sloja teksta koje će kasnije da razvije – razgovor o umetničkim delima na kojima je radio samostalno ili u saradnji sa drugim umetnicima, te autorefleksivni sloj romana u kojem se i on sam javlja kao junak – ali se i dalje zaustavlja na osnovnom nivou teksta, tj. priču o renoviranju stana. Trenutak u kojem se ta priča okončava je i trenutak kada moler nestaje iz nje – „Do obrta u ovoj povesti ipak je došlo: po okončanju nekih poslova u restaurisanju, renoviranju i prepravkama u stanu. [...] Dušan je otpustovao u Zemun, ostavivši mi kratku poruku o trajanju njegovog odsustva.“ – i tada autor, detektivski i u maniru Pola Ostera u romanu *Gradu od stakla iz Njujorške trilogije* tražeći svog prijatelja i saborca u renoviranju (naročito u poglavljiju „Dušan (Istraga)“), pristupa drugim ravnima teksta, tj. priči o svojoj prošlosti, te intertekstualnoj i autoreferencijalnoj ravni u kojoj čitalac shvata da je u pitanju delo koje delimično predstavlja neku vrstu pastiša, rekonstrukcije i rekonektualizacije autorovih starijih tekstova.

Podstaknut rezultatima svog renoviranja – „Još nekoliko dana će se osećati lepk. I to će biti razlog za pokretanje sećanja.“ – pripovedač shvata da ne postoji više priča kojoj se posvetio na početku dela, i stoga odlazi u sopstvenu ličnost, sve dublje kopajući po sećanjima koja čine njegov identitet, pogled na svet i shvatanje sopstva. Ti događaji idu od mladalackih dana i studentskih protesta 1968. godine, sve do prvih pokušaja bavljenja umetnošću i kolaboracija sa drugim umetnicima. Među mnoštvom različitih događaja privatnog i javnog karaktera razvija se figura pripovedača koju čitalac prati u romanu, a koja je negde na pola puta između pisca čije ime je na koricama romana i na čiji se raniji opus neprestano aludira, te jedne specifične maske iza koje se on krije. Koristeći postmodernističke principe poigravanja sa identitetom figure autora, pripovedača, protagoniste i drugih junaka, Radaković stvara jednu paralelnu para-literarnu stvarnost u kojoj sve ove figure funkcionišu na novu prepostavke i igraju na tankoj granici između stvarnosti i fikcije. Čitaocima koji su upoznati sa njegovim ranijim delima će pojedine aluzije biti poznate, i pomoći će im da povežu ovaj roman sa ranijima – naročito sa romanima *Vampiri* i *Kafana* – dok će drugima trebati više vremena da prođu kroz sve slojeve teksta i reference koje on uključuje. Međutim, princip formiranja autorske maske, pa čak i nove figure, nije nepoznat u korpusu srpske i svetske književnosti XX i XXI veka, te ukoliko prihvate ovu igru kao još jednu ravan dela, shvatice da zapravo nije ni bitno da li je „Žarko Radaković“ iz teksta ista osoba koja potpisuje delo, ili je u pitanju njegova fiktivna projekcija, poludokumentarna senka, ili nešto drugačije od toga. Čitalac prati avanture ovog pripovedača i istovremeno dobija nekoliko zasebnih priča koje se prepliću, dopunjaju i formiraju širu sliku lične istorije jedne jedinke, ali i istorije jedne zemlje, jednog umetničkog senzibiliteta, i jedne generacije. Slična sećanja mogu se pronaći u prozi nekolicine pisaca istog naraštaja kojem pripada i Radaković (David Albahari, Vladislav Bajac i Milisav Savić, između ostalih),

i svako od ovih autora se u manjoj ili većoj meri posvećuje jednom presudnom trenutku svoje mladosti – studentskim demonstracijama 1968. – koji je uneo određene promene u njihov život. Autor *Krečenja* tako priznaje da mu je ova „šezdesetosmaška revolucija“ donela „promenjen odnos prema knjizi“, ali i iluziju budućnosti koja zapravo nije moguća na širem planu – „Život u „sadašnjosti“ je, od tih prvi dana opiranja svakom ideoškom sistemu, pa i svakoj postojećoj školi, i zaštićenosti, pa i okružju roditeljskog doma, bio „primarna inicijativa“ u procesu „osamostaljenja“. Odrastalo se, „stajalo na noge“, sazrevalo, prosvećivalo se: prevashodno životom u sadašnjem vremenu. Dakako, počinjalo je sve „raskidanjem“ sa svuda isticanom budućnošću. [...] O nekoj „budućnosti“ nije tu bilo ni govora. Stvari su se u potpunosti odvijale u sadašnjosti. Svaki detalj bio je deo baš „toga trenutka“. – a ova dva ishodišta prelamaju se u Eliotovoj ideji o vremenu sadašnjem, prošlom i budućem – „Vreme sadašnje i vreme prošlo / Oba su možda prisutna u vremenu budućem, / A vreme buduće sadržano u vremenu prošlom.“¹ – koja se tako nameće kao središnja nit romana. U sadašnjem vremenu pripovedač – o kojem se može govoriti i kao Pripovedač koji se nameće kao zaseban entitet u isti mah sličan i različit od autora – javlja se pisci i umetnici poput, pre svih, pomenutog Albaharija i Raše Livade, te Srbe Mitrovića, Miroslava Mandića, Zorana Bundala i drugih, ali i Nine Pops, Julija Knifera i Skota Abota, pa čak i Jovana Delića, Nikole Miloševića i Boška Tomaševića, i oni zajedno formiraju jedan univerzalni, istovremeno privatni i javni svet oko samog Pripovedača. U tom svetu se on oblikuje kao spisatelj koji neretko ispisuje autopoetičke pasaze – „Zamišljam sebe: ja, „dekonstruisani pripovedač“, ne neko ko demontriра narativnu tradiciju, nego neko ko u tradicionalne okvire smešta aktuelne probleme. Operišem. Menjam oblike. Uklanjam okoštalo tkivo (naracije). Ubacujem veštačke organe. Krpim pokidane taktove. Spajam na prvi pogled nespojivo. Dekonstruišem da bih ponovo konstruisao. O, da! Dekonstruisani pripovedač sam ja!“ – kojima se u postmodernističkom maniru poigrava sa konstruktima sopstvene umetnosti i uvećava interesovanje čitalaca za delo koje je pred njima, ali i za ranije Radakovićeve naslove.

Najzad, roman *Krečenje* nameće se kao sublimat celog njegovog opusa pošto je nekoliko njegovih poglavlja već publikovano u časopisima i *Knjizi o muzici* koju je objavio zajedno sa Albaharijem 2013. godine. Došlo je, naravno, do određenih promena u tekstovima ne bi li se oni smestili u zajednički okvir i nametnuli kao koherentna celina, čime Radaković još jednom dokazuje moć vladanja sopstvenim tekstovima i mogućnost da ih menja i njima manipuliše na različite načine. Mada ova tehnika nije nova u njegovom opusu, on je sada dovodi na viši nivo i spaja svoje ranije radove uspelije nego u *Kafani*, a čak i nakon publikovanja ovog romana nastavlja da u periodici objavljuje prozne („Neobično pismo“. *Dometi*, god. 45, br. 174–175, str. 55–64) i dnevničke tekstove na tragu predgovora i pogovora ovom romanu („Moji prijatelji“. *Polja*, god. LXIV, br. 515, str. 17–20) kao najavu nekog mogućeg narednog romanesknog rukopisa koji bi, ukoliko bi se zadržao u stilsko-poetičko-tematsko-motivskim okvirima najnovija dva romana, mogao da na najbolji način zaokruži trilogiju novog stvaralačkog poleta Žarka Radakovića.

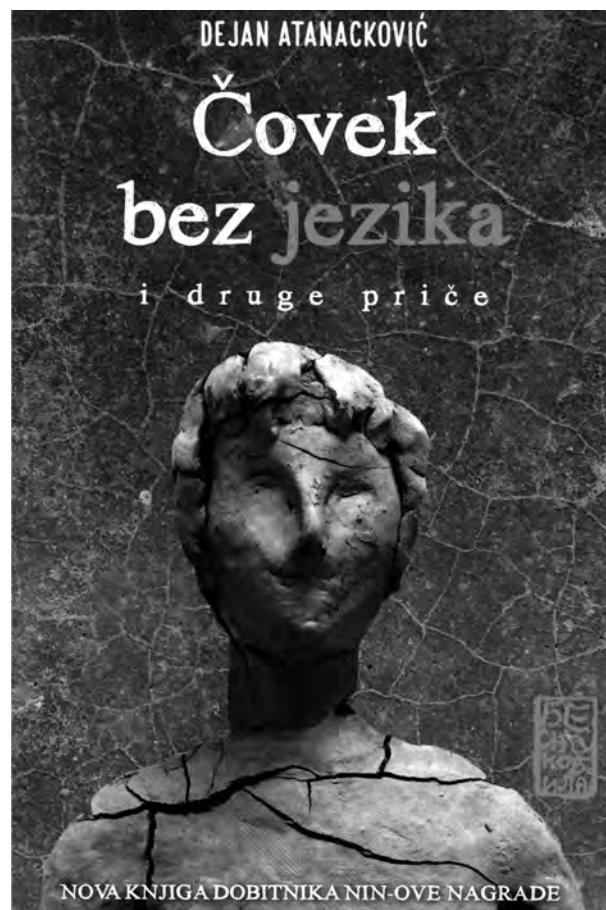
¹ Tomas Sterns Eliot. „Bernt Norton (Četiri kvarteta)“, preveo Ivan V. Lalić. *Pesme*, pripredio Jovan Hristić. Beograd: Srpska književna zadruga, 1998, str. 147.

**DEJAN ATANACKOVIĆ: ČOVEK BEZ JEZIKA,
BEOGRAD-ZEMUN: BESNA KOBILA, 2018.**

TAMO GDE PRESTAJE TELO

PIŠE: Jana Rastegorac Vukomanović

Naslov *Čovek bez jezika* dat delu
čiji je medij tekst, a samim tim i
jezik, jedan je od paradoksa koji
poziva na čitanje ove knjige bogate
pregnantnim nedorečenostima
i procepima čiji mrak nikad nije
potpun upravo zato što imamo šta
da vidimo sa druge strane. I to u
bukvalnom smislu



Gоворити о kratkoj priči na književnoj sceni Srbije znači говорити о žanru čija je pozicija marginalna u odnosu na roman. Tako, relativno je retka pojava da za objavljinjem prvog romana usledi knjiga kratke proze. Upravo to se dogodilo u slučaju Dejana Atanackovića, proslodenišnjeg dobitnika Ninove nagrade. Kao što je poznato, nagrađeni roman *Luzitanija* je prva objavljena knjiga ovog autora, koji je do tada bio prisutan pre svega kao vizuelni umetnik, na potezu Italija–Srbija. Ipak, zbirka *Čovek bez jezika* nije napisana nakon romana, već je delimično nastajala paralelno sa njim, kao što se i čitavo Atanackovićevo dosadašnje bavljenje tekstom i književnošću odvijalo uporedo sa bavljenjem vizuelnim radovima (ali i istraživanjima vezanim za njegov pedagoški rad na univerzitetima u Firenci i Sijenii) i neraskidivo je povezano sa njim. Izložba *Šest priča o zaustavljanju vremena* (otvorena 23. aprila 2019. u galeriji Haos) svojim naslovom i čitavom postavkom naglašava narativni aspekt, koji možemo uočiti ne samo u radovima ovog umetnika, već u savremenoj vizuelnoj umetnosti uopšte. Na ovoj izložbi eksplicitnije nego do sada predstavljena je uzbudljiva veza teksta i radova u različitim medijima (u pitanju su fotomontaže, skulpture, instalacije, slike), postavljanjem pasaža iz *Luzitanije* i *Čoveka bez jezika* na zidu neposredno uz pomenute radove. Autor u izjavama povodom izložbe navodi da su radovi zamišljeni kao „stranice knjige“.

Da li bismo, sa druge strane, mogli obrnuti perspektivu i reći da su priče u zbirci *Čovek bez jezika* kao umetnički objekti na nekoj izložbi ili čak eksponati u muzeju? U izvesnom smislu, raspored tekstova, narativni postupci korišćeni

u njima, pa i sam naslov mogu opravdati ovakvu, svakako metaforičnu paralelu. Uočljiva heterogenost zbirke u pogledu, pre svega, odnosa prema fikciji koji priče uspostavljaju, pa onda i tematike, nalik je heterogenosti medija, već sasvim uobičajenoj u vizuelnoj umetnosti. Kako i sam autor otkriva, ovi tekstovi nisu nužno nastajali sa intencijom da budu *priče*. Kao što tek postavljanjem pred publiku u galerijskom ili drugom izložbenom prostoru određeni objekat postaje umetničko delo, tako i pojedini zapisi stavljanjem među korice, u kontekst zbirke priča, postaju književni tekst. Da li ih u žanrovskom smislu možemo odrediti kao kratke priče i da li je uopšte pred nama zbirka kratkih priča – čitalac može sam odlučiti. Ovde ćemo pokušati da obrazložimo zbog čega smatramo da je odgovor na ovo pitanje potvrđan.

Slobodno i spontano se koristeći narativnim postupcima specifičnim za postmodernističku, ali i modernističku prozu (npr. metanarativno ostavljanje mogućnosti dva različita razvoja priče, neposredno obraćanje čitaocu, korišćenje istorijskih ličnosti za građenje likova; fragmentarnost, asocijativnost, nepouzdani narator, tok svesti i mešanje perspektiva), Atanackovićevi tekstovi odaju utisak rasterećenosti od potrebe za upisivanjem u neki prepoznatljiv književni tok. U pričama su snažno prisutni elementi fantastike, mestimično bi se čak moglo reći i – psihološkog horora, ali ne u meri koja bi ovo delo odredila kao žanrovsку književnost.

U pričama nailazimo na mnoštvo različitih naratora, a pripovedanje je u prvom, trećem, pa i drugom licu. Vremensko-prostorna određenost likova i njihovog okruženja veoma varira – od krajnjeg, gotovo alegorijskog apstra-

hovanja (likovi bez ličnih imena i definisanih zanimanja kreću se neodređenim lokacijama u često začudnoj atmosferi, a vreme događanja se može samo naslućivati), do imenom i prezimenom označenih istorijskih ličnosti i perioda. Između toga je niz priča koje se približavaju jednom ili drugom modelu. Tako se u pojedinim pričama kao protagonisti pojavljuju vajar Emanuel Fremije, Vilijam Kodi (poznatiji kao Bufalo Bil), antropolog Paolo Mantegaca, naučnik Đirolamo Segato. Priče „Ljudožder“ i „O poreklu reči želja“, pak, predstavljaju neočekivanu imaginativnu razradu, inspirisanu, u prvom slučaju crnom hronikom, a u drugom mitom o Orfeju i Euridici.

**Heterogenost zbirke u pogledu,
pre svega, odnosa prema
fikciji koji priče uspostavljuju,
pa onda i tematike, nalik je
heterogenosti medija, već
sasvim uobičajenoj u
vizuelnoj umetnosti**

Bliske njima su priče u kojima likovi imaju imena ili su njihova imena označena skraćenicama, poput imena Kafkinih likova, a kontekst je manje određen, apstraktniji i često relativizovan fantastično-oniričnim elementima. Na primer, u priči „Razlika u godinama“, ispostavlja se da je izvesni D. (njegove naratorov student, a zatim kolega na fakultetu gde su obojica zaposleni), potpisao određeni ugovor i podvrgnut procesu ubrzanog starenja u zamenu za izuzetnu uspešnost karijere. Srodne elemente nalazimo i u pričama „Nestajanje profesora Petrovića“ i „Čovek bez jezika“. Pomenute priče ujedno se mogu razmatrati i sa aspekta autofikcionalnosti jer u njima nailazimo na pojedine sličnosti sa autorovom biografijom – one ilustruju izvesno poigravanje sa autorskom pozicijom i ulaženje u lavitne naspramne ogledanja autor – narator, ali znatno diskretnije nego što je to, prve radi, u postmodernističkoj kratkoj prozi borhesovskog tipa. Jedan niz priča uzima za temu neobične sudsbine ili isečke iz života pojedinaca, koji se na sažet način, kroz zgušnjavanje najbitnijih trenutaka, pretaču u priču („Nestala“, „Roberto i Vinčenca“, „Gospodin Đulijani“ itd.). Ove priče imaju uglavnom čvršću strukturu, usmerenost ka određenom kulminaciono-epifanijskom momentu ili neočekivanoj poenti. Slične njima, ali sa nešto labavijom strukturom su vrlo kratke priče nalik scenama ili kratkim zapisima, kao što su, na primer, „Povoljan vetar“ ili „Saopštenje“.

Ipak, raznorodnost priča ne stvara utisak nepovezanosti, upravo zbog asocijativnog povezivanja u njihovoj sukcesiji, kao i zbog vertikalnog motivskog povezivanja dublje usađenog u tkivo teksta. Jedan upečatljiv primer asocijativnog povezivanja su kraj priče „Ljudožder“ i početak sledeće priče, „Nestao“ – u završnici prve pominje se nestanak svemirskog broda Vojadžera, dok naredna priča tematizuje nestanak jedne osobe i promene u lancu nekomunikacije koje on povlači za sobom. Primer motivskog povezivanja je npr. provlačenje motiva ogledala, a negde s njim povezanog i motiva za-

ključanog ormana, kroz brojne priče, koje ne dolaze uvek jedna za drugom u zbirci, kao što su „Uputstvo“, „Pogodno ogledalo“, „Nešto poput ogledala“, „Fragmenti“.

**U pričama su snažno prisutni
elementi fantastike, mestimično
bi se čak moglo reći i –
psihološkog horora, ali ne u meri
koja bi ovo delo odredila kao
žanrovsку književnost**

Kao što gospodin F. u priči „Nešto poput ogledala“ ne može pouzdano da kaže „šta je to što počinje tamo gde prestaje telo“ (kurziv autorov), tako nijedna priča ove zbirke ne nudi pouzdan odgovor na pitanje šta je to što počinje *tamo gde prestaje jezik*. Da li je to određena mentalna slika koja se, uporna i snažna, opire verbalizaciji, da li je to tišina, čutanje koje otkriva krizno mesto onoliko koliko ga i sakriva, da li su to nesnosan miris i neobjašnjiva buka iz starog ormana ili općinjavajuća muzika, da li su to fotografija, skulptura, okamenjeno ili povređeno telo ili jednostavno kompleksan i jedinstven unutrašnji doživljaj nekog malog trenutka svakodnevice, nikada do kraja objašnjiv? Čovek koji ostaje bez jezika je uvek u prostoru između različitih identiteta, više mogućih verzija priče ili istorije, on je uvek na izvestan način usamljen i na samoj ivici društva, ali upravo kao takav za to društvo predstavlja problem. Tamo gde prestaje jezik i zaustavlja se linearost vremena, još postoji *čovek* – najdublje je upisano u tekstovima ovih priča. I dalje postoji potreba za artikulacijom, i dalje postoji nekakve zajednice za koje „čovek bez jezika“, čovek kome je artikulacija zaprečena, može biti „nešto poput ogledala“. Što je još važnije, uloge su promenljive, te se ne može naći niko ko već na određeni način nije ostajao bez jezika. Zbog toga se svaki tekst ove zbirke temelji na jednoj tački neiskazivosti, kao što i svi vizuelni radovi kriju po jednu, naravno nevidljivu, slepu mrlju. Upravo ovim tačkama imaju da zahvale svoje beskrjne preplete i organska srastanja i razgranavanja kako tekstovi, tako i vizuelni radovi Dejana Atanackovića.

Fotografija i petrifikacija, muzejski eksponati ili ugovori za ubrzavanje ili usporavanje vremena, osobe koje nestaju i ostavljaju za sobom prazna mesta nisu, dakle, dovoljno shvatiti kao ilustracije određenih ideja koje je autor iskazao kroz reči ili slike. Oni su zapravo žive metafore za ono što se opire i tekstu i vizuelnim medijima, ono zbog čega se oni i otržu kontroli i svaki na svoj način, bave se upravo sopstvenim paradoksima. Stepen u kome uspeju da ih označe, stepen je u kome će uspostaviti komunikaciju sa publikom. Naslov *Čovek bez jezika* dat jednoj zbirci priča, dakle delu čiji je medij tekst (a samim tim i jezik), jedan je od takvih paradoksa koji poziva na čitanje ove knjige bogate pregnantnim nedorečenostima i procepima čiji mrak nikad nije potpun upravo zato što imamo šta da *vidimo* sa druge strane. I to u bukvalnom smislu, jer je veza sa vizuelnim radovima istog autora kompleksna i nesvodiva u neprestanoj transformaciji.

TOPLO BILJE

Bojan Vasić

Bojan Vasić, (Banatsko Novo Selo, 1985) objavio je zbirke pesama *Srča, Tomato, Ictus, 13, Detroit* i *Volfram*. Živi u Pančevu.

0 drveću i travi

Sam se još bilje stara o meni,
dok spuštam ruke ka zemlji, daske
stola su još tople od večernjeg sunca,
moji dlanovi hladni od senke mladih
bagremova, ovde postojim, pod kožom,
lanom košulje, insektima, u podnožiju
svega zgužvani su bokori trava, ples
u praznini, nebeskih tela, puši se iz
drvne činije kao obarene krbole
mladog krompira, vazduh odiše
znojem nane i klasalih kopriva, u
svetlucanju listova rastvaram tvoj
lik, ukusom tvrde, ovčije soli posipam
prostor, maslačke i voštani sjaj vlažnih
bokvica, dan postaje taman i tup, i
suncu trnu kolena, dok među prstima
drobim senke, korijander, sve ono
što osećam, pečenu cikoriju, očaj i
polja što polako okreću leđa svetlosti,
zapaliću noć kao domaći duvan, u
grlu osetiti prolaznost, oporo vino, i
samo slušati kako nas krošnje štite
od vetra, nemaštine, bola, mene od
tebe, tebe od šupljih očiju meseca.

Bagremovi

Prepoznaju li nas ovi bagremovi,
ispucalih lica, vodenastih kolena,
upleteni u nemar vlasnika imanja i
stopala okupanih sitnim grozdovima,
dok poput pokvarenih časovnika
oko nas zuje zbunjene ose, a oni,
gordi na svoju visinu i usamljenost,
bacaju poglede desno i levo po
uleglim krovovima, ili zure u
one što zalivaju stabljike duvana
i rani kupus, osluškujući čekić
pripratog pintera. Cvetovima su
prvo nahranili pčele, potom
grane nastanili julom i toplim
vranama, pogledom ispratili vozove
poput proleća, svojom dugom
senkom prekrili decenije rađanja
i smrti, nemo žaleći ljude, što,
poput oblaka, meki i nestalni,
gube svoj oblik i, prolazeći
nebom, nestaju, potom, zaboravljeni,
negde za zapadom.



Veče

lako dugo voziš kroz mokro veče,
visoko i gusto kao konoplja, prebrzo
za sumrak i put ne mnogo širi
od tvojih točkova, nikako da
izađeš iz sebe, po licu su ti povaljani
briga, umorni kantarion i jara
pšenica, u disanju pokrenuta mala
klizišta, usna iskrivljena u srp
zaboden u čamov dovratak.
I svuda stižeš prerano, smirene
krošnje gutaju te kao da su
vučija utroba, osećaš kako se
iz napuklih, slatkih breskvi širi miris
bolničkog hodnika. Nikako da
odahneš, otvorиш oči i ugledaš
stvari, vagu za merenje krastavaca,
svrhu, očišćen ambar, nikako
da izvučeš oštricu usne
iz nemosti trošnih dasaka.

Mrkve

Istočnoevropski pesnik ima
nokte kojma lupka po stolu, ili
izvlači cigarete iz tek otvorene
paklice, njima iz stihova izbacuje
trunke stvarnosti uvek se služeći
tananim sintagmama, opisujući
puste predele govor o civilizaciji,
pišući o savremenosti oplakuje
mrtve, dok prolazi kroz salu, gospođe
iz Roterdama klimaju punđama
od ceđene mrkve, mrlje velikih
očekivanja prskaju mu po sakou, na
aerodromu mimoilazi se sa imenjakom,
jedan u ruci stiska kofer, drugi četku,
od stalne promene bride mu reči,
otiće smisao, odlasci nisu ni
nalik dolascima i slični su tek
nokti, isti oni kojima ga i bog
premešta sa mesta na mesto,
držeći ga za potiljak, slepog,
kao mače.

Ogrozd

To što ne želim da budem
ovde, ne znači da nisam plutanje
trava i meko sunce, crna plastika
kojom se prekriva tlo oko uspravnih
stabljika, uvek ću imati nedovršenost,
način na koji pčele ispare u sumrak,
na koji se izduže senke pomoćnih
objekata, zatreperi sivo-žuta
grančica ogrozda, ostaću ovi udarci,
na beton istresen džak suvih mahuna,
ili tvrdoglava zrna jarih žitarica,
šuplja čahura maka, topli grozd
zanđihan na baštenskoj ogradi, razrovani
krtičnjak, olovno grlo česme, ili
bregovi komposta, samo dišem,
osećam nemirne snove podzemnih
voda, odjek laveža o krovove i
providni cink večernjeg meseca,
dišem, dok sever urasta u mahovinu
kože, i spuštaju se trnci niz kičmu juga,
dok na lice istoka pada mrak pun
očiju, ugojen poput pauka, i kapke
zapadu prekrivaju meki dlanovi
kumulonimbusa.

Zelen

Iz grada izlazim u jesen, gde se
ljudi ne razaznaju od slojeva stare
odeće, u njih se zavlači anđeo poput
gladne ose, u napuklo grožđe i trulež kasnih
strahova, i samoću, sve nas nadleću ovi
prebrzi čvorci, troši košava kao brezov
vetrobran, gledam kako hodamo tamo
i nazad, do dunja ostavljenih da
dozru, teške od dugih pogleda,
kako puštamo da se u kosti
uvuku veče i kratko zatišje puno
zemlje i vlažnog vazduha, nad
putem se polako sabira dim, i
dugo gore polja do uskih oranica,
ono što je maločas bilo slabo vidljivo
sada nestaje sasvim, zameci žita
i ružna starost oraha, ovaj svet u
kom se samo čeka, i prstima steže čašica,
sa tvrdim blatom, iz kojeg je jutros
izvađena zelen, pod noktima.

Bademi

Prija ti jezik skupčan u
imenice, gde samoća starosti
i divljih šljiva naslanja svoja
topla leđa na moju samoću,
gde nad travom odzvanja nebo,
roje se greške i lišće lipa preseca
vazduh svojim tihim mlinovima,
tu je sve moje зло, to što sam
mislio, čak i u snu, o naša tri
badema, na stabla zagledana
jedno u drugo, što sebičnom
simetrijom, kao vatrom, rastapaju
polja u haos, to što bih sanjao
kako kroz njihove krošnje duva
ovaj jalovi vetar, tebe kako čitaš
Malarnea bezlisnim granama,
dok opali plodovi leže preko
pokošenog sirka, svaki razjapljen
kao svetla, na pola rasečena
beonjača.

Golubarnici

Svako ko je video zidove,
približio se sasvim nemanju,
tišini, beznađu, prostoj građevini
od žice, lima i okrnjenih blokova,
ko god je gledao kako to isto
parče tla, kroz vinovu lozu, isti
korak premerava decenijama,
svako ko je na vetr u osetio zadah
krila, predugo sklopljenih na malom
prostoru, ko je čekao da se, uzalud,
ponovo promoli pognuta glava
iz prašine i izmeta, iz izmaglice
vrućeg, polusvarenog zrnevlja,
da opet progovore usta lepljiva
od azota, i svi mi, koji s
prozora, ili sa ulice, predveče,
ugledamo belog goluba kako
stupa na užaren krov, da bi se
čitavo jato, zatim, vinulo
gore, preko suvih trešanja i
prigradske čađi, znamo da ni na
čemu, sem na tamnoj, dubokoj
čežnji stope ti mali golubarnici
iz zadnjih dvorišta.

ISPRED DOGAĐAJA

Milan Kovačević

Sada ču vam ispričati nešto vrlo čudno. Ovakve neobičnosti u našim krajevima najčešće dočekuju s nipođavanjem, no na meni je da izložim svoj slučaj, a svaki slušalac ponaosob neka proceni hoće li mi verovati na reč. Inače prezirem fikciju, nemam ni naročit smisao za humor; osoba sam krajnje ozbiljna, pragmatična i trezvena – da ne bejah neposredno upleten, sličnu bih priču najverovatnije i sâm odbacio kao gomilu besmislica. Sticaj okolnosti, avaj, dodelio mi je nezahvalnu ulogu naratora i glavnog junaka jedne pretenciozne fantastične pripovesti, i premda mi ta rola ne pričinjava ni najmanje zadovoljstvo, prigrliću je pokorno i još jednom proći kroz događaje – ako ni zbog čeg drugog, ono barem u nadi da ču na taj način bolje razumeti njihove posledice (ili začuđujuće odsustvo istih).

Pre neki dan, otišao sam na stadion. Bilo je subotnje poslepodne: vreme toplo, oblačno i vetrovito; utakmica neobično živahna i interesantna. Uprkos natprosečnoj dinamici na terenu i mogućnosti da naša voljena „Slavija“ pobedom izbije na prvo mesto, poseta je bila žalosna. Skupilo se jedva hiljadu ljudi (mahom su to bili imaoci preplatnih karata) – kombinacija direktnog televizijskog prenosa, nerazumno visokih cena ulaznica i neatraktivnog termina odigravanja domaći tim gotovo je ostavila bez podrške, no za momke u crveno-belom bio je to samo dodatni motiv da nagrade najodanije pristalice, i u prvih šezdeset minuta utakmice prikažu najbolju igru u sezoni čiji je rasplet bivao sve neizvesniji. U najmanju ruku, već na poluvremenu trebalo je biti tri-nula: naši napadači propisno su se ispromašivali; da ne beše virtuoznosti mlađanog Poletarca, koji je topovskim udarcem sa tridesetak metara zavukao golčinu kakva odavno nije viđena na našem stadionu, gosti (koji su, uzgred budi rečeno, nastupili u odvratnim narandžastim dresovima, od čije su me drečavosti, koja nije predstavljala adekvatan kontrast crveno-belom, pekle oči i bolela glava) bi ispunili svoj cilj, san svakog bunkera sa začelja tabele koji na *Gradski velodrom* dolazi bez ambicije da šutne na gol, rukovođen isključivo željom da odoli vihornim udarima domaćina – ovako smo na odmor otišli sa više nego zaslужenom minimalnom prednošću.

Početak drugog dela bio je berićatan: tek što se lopta zakotrljala sa centra igrališta, mi smo udvostručili prednost – hitronogi Moljac stuščio se levom stranom i izvrsno proigrao Jovića, koji je pogodio glavom za nedostiznih dva prema nula! Slabašna „Budućnost“ klecali je na svojim rahitičnim kolenima, no naši momci nisu nameravali da se zaustave – naprotiv, jureći treći gol, lepršavo su napadali. „Tovari buraniju!“, moglo se čuti sa tribina, „dajte im pet komada!“ Mirisalo je na blistav triumf, ekstazu, potpuno poniženje suparnika. Ceo stadion je naviao. Bio sam prezadovoljan: sve okolnosti išle su u našu korist, prvo mesto stajalo je nadohvat ruke; stvari su izgledale dobro, da bolje nisu mogle. Zapravo, bilo je još prostora za poboljšanja: da užitak bude potpun, pobrinula se nezgrapna individua koja je sedela ispred mene – napuštanjem svoga mesta. Od samog početka utakmice, taj čova u crnom izuzetno mi je išao na živce – prvo, jer je svojom mastodontskom korpulencijom zaklanjao dobar deo igrališta, primoravajući me da se neprestano izmičem, izvijam i ustajem (od čitave tribine, on je odabrao baš ispred moga višedecenijskog sedišta da se ugnjezdi!); drugo, jer je izostankom gestikulacija, zevanjem, čutnjom, stalnim zagledanjem u pravcu semafora i sveukupnom nezainteresovanosti remetio fudbalski ugođaj i specifičan stadionski ambijent. Ni izgledom se nije uklapao – štaviše, garaviji od gavrana, odevan u vuneni sako, sa šeširom širokog oboda na glavi, podbulog lica zaraslog u gustu bradurinu, sa tamnim kesicama ispod očiju, upečatljivo je odudarao. Zahvaljujući tajmingu odlaska, kao i činjenici da ga ranije nisam viđao na našim utakmicama, u debeljku sam prepoznao simpatizera gostujućeg tima, te sam ga put doma ispratio prigodnim poklicima.

Zanemarivši prozivke, zadrigli gavran je ustao i otišao bez reči, ispod dupeta ostavljući raskupusane novine, čije su stranice lepršale na vetru. Prekidajući moj grohot poruge, jedan list se zakovitao i poleteo mi pravo u facu. Leteću hartiju sam uhvatio na vreme, no izvestan upadljiv detalj pritom mi je zapao za oko: bila je to fosforecentna narandžasta boja na krupnoj novinskoj fotografiji, boja koja je poticala od dresa igrača sa brojem osam u ekipi „Budućnosti“, igrača koga je fotograf snimio u vazdušnom duelu sa fudbalerom u crveno-belom, našim brojem šest, duelu koji je pojedinostima isuviše nalikovao onome što se preda mnom odvijalo, a čiji je štampani otisak, propraćen tekstom: „Dvostruki strelac – M. Bojić (levo)“, počivao u novinama što mi ih je vetar bacio u lice. Raširio sam stranicu i počeo da čitam članak. U pitanju je bilo nedeljno izdanje *Gradskog vesnika* – izveštaj sa meča između „Slavije“ i „Budućnosti“, završenog rezultatom dva-dva (poluvreme jedan-nula), naslova „Gosti izjednačili za svega četiri minuta“. Dok sam iščitavao sastave ekipa i strelce, moje zaprepašćenje je raslo, postepeno prelazeći u vrtoglavicu. Pri vrhu pozutele stranice stajao je sutrašnji datum – nedelja, jedanaesti maj. „Kako?“, ubrzano sam češljao redove. „Priviđa li mi se?“

„Zaboravio si nešto! Stani!”, povikao sam za strancem, koji se udaljavao kilavo ali postojano, nestajući iza ugla izlazne kapije; u sledećem trenutku, sevnula je kontra gostiju – do tada sasvim neprimetni igrač sa brojem osam predriblao je oba naša centarhalfa i hladnokrvnim šutem smanjio prednost. Neshvatljiva nervosa uvukla se u redove našeg tima. Usledile su nove greške; protivnička osmica ubrzo je postigla i drugi gol. Za tren oka, sve se preokrenulo, baš kao što su predviđale fantomske novine. Sigurna pobeda topila se u mršav bod, blistava partija izmetala se u katastrofu; aplauzi oduševljenja pretvorili su se u zvižduke i pogrde. Upinjali su se naši da povrate pročerdano vođstvo, ali u tome nisu uspevali. Zadovoljni remijem, gosti su zabarikadirali sve prilaze golu, lukavo kradući vreme. Svi napadi skončavali su u haotičnim individualnim pokušajima, ishitrenim dugim pasovima i šutevima iz očaja koji nisu pronalazili svoj put ka mreži, ali su na neki užasan i nepojmljiv način bili unapred pobrojani u tom sažetom, ali izuzetno preciznom novinskom izveštaju.

Poput posmatrača opere ili pozorišne predstave, u rukama sam držao program koji je sa neumoljivom tačnošću predskazivao svaki idući događaj na terenu. Stresajući se od jeze, čekao sam devedeseti minut, i ispunjenje najave propuštenog jedanaesterca. Sudija ga je dodelio neopravданo; bila je to poslednja i najveća šansa na utakmici – prilika da se istovremeno spasu sezona i moj razum. Kapiten Moljac i najbolji strelac Poletarac (čiji je nastup objektivni izveštac okarakterisao kao sunovrat od heroja do tragičara) dogovarali su se oko izvođenja najstrože kazne. „Neka šutira neko drugi!”, iz sivega glasa sam se proderao, naskačući na ogradu. „Poletarac, prepusti izvođenje! Daj loptu drugom! Bilo kome! Bilo kome! Nije ti suđeno danas, Marko! Nije tvoj dan...!” Moje promukle reči odjekivale su u prazno. Ostatak publike učutkivao me je i smirivao. Lopta je stajala na kreču. Poletarac je hvatao zalet. Seo sam, zažmuriо i bespomoćno zavileo, čekajući da muk napetog iščekivanja bude presečen odjekom kolizije kože i metala, da zazvoniti rezak udar lopte o stativu – otelovljenje odštampanog zvezketa koji se u mojim rukama već nalazio.

Nakon meča, čitav sat presedeo sam u poziciji zgrčenog fetusa, ukočeno zureći u mrtvi pištolj na semaforu, oporavljujući mozak od dvostrukog šoka što se na njega sručio silinom iznenadnog gubitka bodova zdržanog sa paranormalnim predskazanjem istog – i to upravo u času kada sam pomislio kako ćemo napokon prestići najluđe rivale, koji su kiksali prethodnog dana; na vrhuncu očekivanja, kada se činilo da je pobeda gotova stvar, i ništa, zaista ništa nije slutilo na preokret, osim tog neshvatljivog novinskog napisa! Isprva se pomućeni razum opirao prihvatanju verodostojnosti tog suludog primerka dnevne štampe; paradoksalan kakav jeste, on naprsto nije mogao biti uzet zdravo za gotovo – nametali su se zaključci o nameštanju i prodaji bodova, more o izdaji i zaveri, strahovi o urušenosti sopstvenog mentalnog zdravlja... Ovakvo stanje, hvala bogu, nije predugo potrajalo: očaj i uznemirenost postepeno je odagnala misao o iskoristljivosti proročkih listova. Utisavši glasove sumnje, shvatio sam da jašem ispred događaja: makar u pitanju bila prednost od svega desetak časova, komadić sutrašnjice koji sam posedovao valjalo je materijalizovati.

Pokupio sam ostatak novina i krenuo da prevrćem stranice, koje su obilovali otužnim žurnalističkim nakupinama: prežvakanim kolumnama, pišljivim intervjuiima i reportažama sa seoskih manifestacija; laskavim prikazima nečitanih knjiga, putopisima iz pasivnih regija i receptima za nedeljni ručak, začinjenih velikim količinama malih oglasa, nepouzdanom vremenskom prognozom, sedmičnim televizijskim programom i dnevnim horoskopom, te zadivljujuće aktuelnom crnom hronikom – pregledom ekscesa i nesrećnih slučajeva što su se upravo odigravali diljem grada. Možda sam trebao helanke i masku da navučem, pa da u svojstvu super-heroja sprečavam pljačke zlatara i samoubistva – verovatno bih u tom slučaju bolje prošao, osobito na duži rok, no ja sam ciljao na kratkoročni dobitak koji bi mi pomogao da barem delimično ublažim patnju prouzrokovano raspršivanjem šampionskih snova. Tragajući za večernjim rezultatima, podrobno sam ispregledao sportsku rubriku, čija me je opustelost naterala da vrištim: sveden na domaći šampionat, sutrašnji *Vesnik* bio je bajat i neupotrebljiv, koristan koliko i biltan skupštine stanara. Ni reči o Kalču, španskoj Primeri i ostalim evropskim ligama, čije golovima prebogate, za klađenje pogodne utakmice obično počinju posle osamnaest časova (jedino naš imbecilni klub svoje sudbonosne mečeve zakazuje za dva popodne – ljudi tada ručaju i odmaraju se, nije ovo Engleska!); *nijednog utrživog rezultata*, čak ni u drugim sportovima. Na raspolažanju mi je stajao jedan jedini susret, nevažna preostala utakmica domaćeg takmičenja, sudar divova koji u proseku postignu četvrtinu gola po meču, konačnog ishoda nula-nula.

Neuspesi, gorki neuspesi; dan je po mene očito bio uklet: dva kola pre kraja, mi smo ostali prikovani za treće mesto, sa minornim šansama da se okitimo titulom šampiona, prvom posle dvadeset četiri godine (rivali su svoje utakmice igrali dan ranije zbog finala Kupa; odmarali su najbolje igrače, što im se i osvetilo, a naši taj poklon s neba nisu umeli da iskoriste!); povrh svega, u rukama sam držao proročki primerak sutrašnjih novina, kojim sebi nisam mogao da pribavim zgoditak kakvom sam se nadao. Predvidljivost rezultata na koji sam mogao da se opkladim remetila je moje izglede za bogaćenje, jerbo potencijalni dobitak beše bitno uslovjen veličinom uloga, novcem koji nisam imao – utoliko je moje razočarenje bilo izraženije. Još uvek uključen stadionski semafor pokazivao je sedamnaest časova, vreme je neumitno teklo; ako sam kanio nešto činiti, trebalo je da delujem odmah. Da li da pozajmljujem? Zalažem dragocenosti? Orobim neku menjачnicu? Odlučio sam da se ograničim na raspoloživa likvidna sredstva. Najpre sam svratio do bankomata i iskoristio dozvoljeni minus; potom sam se upustio u kratak obilazak okolnih kladionica, gde sam naručivao po pivce i odmeravao kvotice; konačno, utvrdivši najpovoljniji omer, čitavu sumu uložio sam na tačan krajnji ishod – tek da upetostručim džeparac, ne više od toga.

Na kraju i nije ispalo tako loše: oraspoložen hitrom i glatkom realizacijom operacije *Izvesno obećanje*, na srednji rok rasterećen finansijskih briga, duboko zahvalan anonimnom kosmičkom pustolovu na blagodetima što mi ih je svojim dolaskom priredio, sa novinama pod miškom i dobitnim tiketom u džepu, krenuo sam u šetnjicu, kontemplirajući o sutrašnjem šopingu. Bez zadnjih misli i krajnjih namera, pešačio sam gradskim ulicama, dišući sladak vazduh majskog predvečerja. Umor koji sam osećao u nogama i glavi kazivao mi je kako bi najpametnije bilo da se skrasim u najbližem baru ili jednostavno odem kući, no neki neobjašnjiv impuls gonio me je natrag ka stadionu, čije su kapije ostale širom otvorene. Ruku prekrštenih iza leđa, spokojno sam kružio atletskom stazom, živo obasjanom zracima semafora, koji je – začudo – još uvek svetleo, pokazujući dva prema dva. Kako je rumenilo sutona ustupalo mesto večeri zagasitoplavoj, na šljaštećoj LCD površini postala je uočljiva zdepasta silueta: obris koji se kretao tamo-amo, nalik na antropomorfnu muvetinu, užurbano petljajući oko ekrana. Odmah sam pomislio da se radi o kradljivcima kablova i električnih komponenti, bezobzirnim otimačima što su se ustremili na imovinu našeg sirotog kluba, ili je pak reč o zavidnim huliganima koji žele da napakoste nanoseći štetu, te su našli da skrnave svetinju. Odvažan u nameri da se obraćunam sa rušiteljima, momentalno sam se uzverao na vrh južne tribine, no umesto očekivanih vandala ugledao sam svoga zaokrugljenog prijatelja gavrana: umaščen do lakata, oznojanog čela, sa šrafcigerom u ruci, prčkao je oko nekih žičica.

„Šta radiš ovde?!”, podviknuo sam.

„Servisiram semafor”, odgovorio je mrzovoljnim, hrapavim glasom. „Odlazite.”

„Hteo si reći – vremeplov?”, spremno sam se obrudio. „Nema potrebe da izigravaš električara.”

„Molim Vas, udaljite se”, insistirao je, upravljujući u mene svoj apatični pogled. „Smetate mi. Ne biste smeli ovuda da se motate.”

„Kao ponosni vlasnik sezonske propusnice, imam puno pravo da budem ovde, što se nikako ne može reći za tebe, misteriozni putniče kroz vreme.”

„Nisam putnik kroz vreme...”, negodovao je, vrteći svojim bivolskim vratom.

„Zaboravio si ovo”, odvratio sam, bacivši mu pod noge sutrašnji *Vesnik*.

„Tehnički gledano”, nastavio je, ne obazirući se na moju argumentaciju, „ne radi se o putovanju kroz vreme, već o njegovom zaustavljanju dok sve ostalo stari. Dostigući brzinu svetlosti, dospevam do tačke suspenzije vremena – time postižem efekat sličan zamrzavanju. Termin putnik je nepodesan – na to sam mislio...”

„Znači, istina je?”, prošaputao sam, ne skrivajući oduševljenje. „Ne poričeš? Stigao si iz budućnosti? Stadionski semafor je tvoj vremeplov?”

„Naš stadionski semafor, uistinu...”, namignuo je. „Sat svih satova... Čvoriste galaksija, žiža univerzuma! Ko bi se tome nadao?”

„Slučajni nalazač sutrašnjih novina, eto ko. Osoba čiji je EKG uslovjen ciframa na ovom ekranu.”

„Ne dodirujte membranu crvotočine! Nemam nameru da Vas vadim. Dovoljno sam iznuren i bez toga...”

„Pokazaćeš mi kako se koristi? Uputiti me u mudroslavlje svoga umeća?”

„Ništa Vam naročito ne mogu otkriti. Zapravo je prostije nego što izgleda, ali u toj jednostavnosti leži neizreciva melanolija... Verujte mi: bolje je da ne znate. Istina je teško podnošljiva. Prenogovo ima tragičnosti u tome – previše za čitavo čovečanstvo, a kamoli za pojedinca...”

„Iskreno mi se fučka za čovečanstvo, i njegovu tragičnu sudbu. Nego, kaži ti meni, hoćemo li ove sezone biti prvaci ili nećemo?”

„Ne znam. Slabo pratim fudbal. Mislim da će profesionalni sport u ovoj zemlji kroz nekoliko godina sasvim izumreti, tako da će samo maloumnici i ludaci posećivati stadione. Nije isključeno da je ta epoha već nastupila... U svakom slučaju, nisam ciljao da se iskrcam neposredno uoči utakmice; bio je to pogrešan proračun, omaška neminovna i neispravljiva, baš kao i upuštanje u ovaj razgovor...”

„Ovako ćemo se dogovoriti: pomoći ćeš mi da korigujem rezultate nekih utakmica. Uglavnom su to sitnice, propusti nastali usled hroničnog nedostatka sportske sreće, čije će peglanje pogodovati uravnotežavanju distribucije kosmičke pravde – nerešeni ishodi protiv ekipa sa dna tabele, ispuštena vođstva, promašeni jedanaesterci (uključujući i ovaj današnji), golovi primljeni u poslednjim sekundama... – tek toliko, da u ovo doba proslavljamo titulu, umesto da se oprštamo od iste. Zauzvrat ću se postarati da vremeplov ostane naša mala tajna.”

„Plašim se da vreme tako ne funkcioniše, mladiću. Ne možete se njime poigravati kao loptom na livadi. Što je Tvorac zakovao i zapečatio, ne dâ se tek tako otkovati.”

„Jedan šampionski pehar za ‘Slaviju’ – to je sve što tražim. Ipak si podstanar ovde: red bi bio da se odužiš Starom klubu. Biće to svojevrstan izlet u istoriju fudbala, kratka epizoda sa radosnim završetkom. Usput ćemo uplatiti po koju loto kombinaciju, pomalo investirati u deonice. Nakon svega, ponovo ćemo dočekati današnji dan; izljubićemo se, raziči, i živeti zbrinuto, srećno i zadovoljno.”

„Vremeplov je na izdisaju. Odlazak u prošlost iziskuje suviše energije. Prevaljivanje večnosti je mučan poduhvat, čak i kada ga činiš u treptaju oka.”

„Ta hajde, šta bulazniš, kakva večnost? Biće dovoljno da nas vratiš nekoliko meseci unazad.“

„Grešite, mladiću. Delite predrasude laika. Dozvolite mi da objasnim.“

„Slušam s nestrpljenjem.“

„Konstruišući napravu, bio sam ubeđen kako je moguće ići isključivo u budućnost, dok je hod unatraške neizvodljiv. Sva moja znanja govorila su u prilog ove teze. Ispostavilo se, avaj, da sam bio u zabludi. Vreme je ciklično: jednosmernost kretanja i neprekoračivost brzine svetlosti ne isključuju mogućnost vraćanja u prošlost. Sve se vrti u krug: usudiš li se zaputiti dovoljno daleko, naći ćeš se u vremenu proteklom, iza sopstvenih leđa. Za povratak iz danas u juče, prema tome, potrebno je prevaliti čitavu večnost.“

„Pa šta? Na kraju se priča svodi na isto. Možeš u prošlost, bio si tamo; otići ćeš još jednom, povesti mene. Zajedno ćemo ispisati najsvetlijе stranice istorije našeg kluba.“

„Vaša tupost me zaprepašćuje“, promumlao je, „Vaše infantilno insistiranje na budalaštinama. Rekoh Vam da je događaje nemoguće izmeniti.“

„Hoćeš reći – nameštajka?“

„Da, nameštajka, ako već moram da posežem za vulgarnom terminologijom, koju očigledno najbolje razumevate. Sve utakmice već su odigrane, tako da čak i u slučaju kada nameštanja nema, ono i dalje egzistira, i to u kosmičkim razmerama – jer ništa nije slobodno, prijatelju moj, već sve unapred stoji: neizbežno, u kamenu uklesano, u bronzi izliveno, zapisano na stranicama sutrašnjih novina kojima ti vetar sudbine natrlja nos.“

„Hoću da me vratiš. Želim da se uverim lično.“

„Misliš da do sada to nisam pokušao? Svim silama nastojeći da razotkrijem Vreme, naponsetku sam dogurao do tačke u kojoj mogu da biram jedino između bestrašća i obmane. Čamotan, bezdoman, prazan, hiljadu puta bespomoćniji nego kada sam se otisnuo, nakon što sam video sve što je trebalo da vidim, mogu samo da prokunem svoju znatiželju. Ništa mi više ne pripada od onoga što mi se događa, ništa nije moje. Da sam barem pogrešio svemir...“

„Kanim da se okoristim o tvoj izum, a ti mi prieđećeš tirade. Sve manje verujem u gluposti koje izgovaraš.“

„Vaše je pravo da sumnjate; ipak, moji su stavovi potvrđeni empirijski. Akteri se prilagođavaju. Površinski događaji odražavaju duboke, nepromenjive suštine. Uistinu je premalo prostora za proizvoljnisti...“

„Čemu toliko oklevanje, kada nesumnjivo već znaš da će svoje obećanje ispuniti?“

„Načinjeni potezi ne mogu biti poništeni. Taknuto-maknuto. Kao u partiji šaha. Jednom stativa – stativa zauvek.“

„Naravno da je moguće ispeglati promašaje. Dovoljno je odabratи drugog izvođača. A tu su i neizvršene izmene... Smena trenera, izbor sudija, žrebanje parova – samo su neke od opcija koje bi valjalo razmotriti. Ako početak utakmice zakasni; ako se dese neki incidenti – izlozani incidenti – otvorice se sasvim novo polje mogućnosti... Uz trunčicu tempirane dovitljivosti, sve može biti drugačije.“

„Preklinjem Vas, najusrdnije Vas molim da me se okanite. Shvatite da nema paralelnih univerzuma; ovaj koji poznajemo usamljen je i odeljen: repetitivan, predodređen, potpuno završeno delo; poput muzičke kutije koja iznova svira svoju melodiju, složen na polici božanskog regala... Nisam jači od usuda. Ne mogu ostvariti Vaše želje.“

„Ne možeš? Ili nećeš?“

„Sve je kako mora biti.“

„Ne pristaješ, dakle, na dogovor?“

„Vaš penal ostaće promašen, i taj će se promašaj ponavljati u beskonačnosti.“

„Dobro“, slegao sam ramenima. „U tom slučaju mi ne preostaje ništa drugo nego da o svemu obavestim miliciju. Prisvojio si i preoblikovao tuđu imovinu. Trošiš struju na račun kluba. Provociraš štetu i zbunjuješ pošten svet. Građanska savest mi nalaže da te prijavim organima reda. Onda ćeš gospodi u plavom razotkriti sve tajne vremeplova, koji će biti konfiskovan od strane države; nastaće istorijski karambol bez pandana, a ti ćeš, ludi naučniče, ostatak života provesti kao rob. Dve staze pred tobom stoje: prva uključuje raspirivanje planetarnog haosa; druga, znatno povoljnija – benignu promenu toka nekolicine fudbalskih utakmica. Treba li da ponavljam kako nećemo učiniti ništa loše? Naprotiv, delovaćemo viteški, ispravljajući mnoge nepravde, jer kada se sve uzme u obzir, naš napačeni klub taj je trofej zaslужio odavno. Seti se otete titule iz '74, seti se sudijskih krađa iz '11. i '97...“

„Slobodno ih pozovite“, ravnodušno je odvratio, pentrajući se na merdevine sa zadnje strane sokočala. „Aparat je pokvaren, i niko sem mene ne može ga staviti u pogon.“

„Lažeš!“, dreknuo sam. „Lažima se braniš, ali mene nećeš preveslati. Od početka sam spazio da ne simpatišeš 'Slaviju'. Šta kog đavola tražiš na našem stadionu? Da se nisi uželeo semenki, kokica, užeglih orasnica i susam štangli? Ili poput saboterske krtice riješ kanalima vremena – špijuniraš za protivničke ekipe, ometaš naše igrače, neprimetno radeći na preotimanju naslova...?“

Na ovome mestu, uvaženi islednici, moje sećanje bledi. Nisam siguran u tačan redosled zbivanja, no kao najблиži očeviđac po uzdano tvrdim da je reč o nesrećnom slučaju, u kome nisam imao udela. Nisam ga zbacio s merdevina, niti sam ga gurnuo; nisam

ga čak ni dodirnuo: budući da sam čitavo vreme razgovora stajao na udaljenosti od dva-tri metra, nisam to mogao učiniti. Izgubivši ravnotežu, sâm je pao, tresnuvši o zemlju grubo poput kama. Moguće je, doduše, da sam u afektu odlomio naslon stolice, i njime gađao stranca, ili sam u njegovom pravcu zafrljačio svoj mobilni telefon, za koji sam docnije ustanovio da je nestao – u svakom slučaju, ti su postupci više bili odraz moje iživčanosti nego što su predstavljali realnu pretnju po njegov život, tim pre što su oba hica završila daleko od mete (Poletarac je makar pogodio okvir gola – ja sam prebacio čitav stadion). Ko zna, možda je sirotana pokosio infarkt ili je čačkajući oko struje neoprezno izazvao kratak spoj; možda ga je u zao čas posrao golub ili se okliznuo na koru od banane, ali nema sumnje da je u konačnici presudila njegova trutnjava, odnevši prevagu nad zanemarljivim spoljnim faktorima. Teži od crne materije, on se zateturao i ispaо sa tribine, ostavljaјući me u stanju šoka. Čuo se tup udar, a zatim i nekoliko vrisaka, povici prolaznika koji pritrčavaju i pozivaju Hitnu pomoć. Bio sam preneražen, izbezumljen, zatečen; isuviše uzrujan da bih išta preduzeo – nisam se čak ni udostojio da bacim oproštajni pogled na nesretnikovu smrskanu telesinu. Sputivši se do dna velelepne školjke *Velodroma*, mekim koracima odšetao sam do naspravnog izlaza i produžio ka svome stanu, za leđima ostavljaјući semafor, koji je i dalje svetlio u punom koloritu, nalik na božićnu jelku, načičkan dvema predimenzioniranim dvojkama, oblim ciframa što su predstavljale bespovratno odbrojanih devedest minuta, te grbovima „Slavije“ i „Budućnosti“.

Svanuo je dan sutrašnji. Ustao sam, obrijao se i otišao do trafike. Istog trenutka smrklo mi se pred očima. Naslovničica *Vesnika* bila je drugačija. Pri dnu stranice, stajao je osenčen, crno uokviren tekst – POSLEDNJA VEST:

Dr Risto Svitlica (45), redovni profesor Prirodno-matematičkog fakulteta, poginuo je sinoć oko 20 časova. On je iz sada neutvrđenih razloga pao sa vrha južne tribine stadiona „Slavije“, sa visine od oko 12 metara, i preminuo na licu mesta. Kako nezvanično saznajemo, neki od svedoka koji su unesrećenom pritekli u pomoć tvrde da su neposredno uoči pada čuli viku i svađu. Policija ne isključuje da je reč o samoubistvu.

Profesor Risto Svitlica bio je rukovodilac Departmana za fiziku. Kao osnivač Grupe za eksperimentalnu fiziku visokih energija, bio je angažovan na istraživanjima pri CERN-u.

Ostatak lista nije se razlikovao: izveštaj sa utakmice bio je identičan, rezultat na koji sam se kladio dobitan, čitujte jednako raspođene, mali oglasi svaki na svome mestu – jedina nepodudarnost odnosila se na vest o profesorovoj pogibiji.

Ova neanticipirana razlika u početku me je prestravila; nakon pažljivijeg rezonovanja, sticanja informacija o području ekspertize profesora Svitlice, dvadesetak sati provedenih u čitanju naučnih tekstova, te dve prospavane noći, situacija se razbistrla u potpunosti. Za mene je ovaj slučaj rešen, cenjeni inspektor; profesorova podvala je demistifikovana. Risto Svitlica je pravi prevarant: njega biste, a ne mene, trebali da uhapsite. Nepodudarnost *Vesnika* bila je istinski dobra vest – oslobođajuće saznanje kojem sam se trebao obradovati, budući da je lažovčinu pokazalo u pravom svetu, odajući neistinitost fatalističkih naklapanja kojima je pokušavao da me zavara, navodeći me da pomislim kako mu je suđeno da pogine baš u tom danu. Naravno, kvarni Risto lupetao je na kub, jer ako je sve unapred određeno, onda nema slučajnosti, a ako nema slučajnosti, nema slobodne volje, a ako nema slobodne volje, nema ni odgovornosti, a u tom biste slučaju, drugovi policajci, kapije svih zatvora i kaznenih ustanova komotno mogli pootvarati, povlačeći se pred valovima neumitne sudbe, čije je zauzdavanje posao uzaludan i nemoguć. Srećom po vašu profesiju i moj duševni mir, fizičarove propovedi stoprocentne su izmišljotine – u suprotnom bi vest o smrti Rista Svitlice zauzela svoje mesto u svim *Vesnicima*, baš kao što bi postojao jedan jedini, uvek isti, jednak baksuzni deseti maj.

Da li sam ga ubio? Ne znam, no siguran sam da za svoje postupke ne mogu odgovarati, zato što sam najbezobčnije izmanipulisana. Čak i ako izuzmem novine, lako je ustanoviti da njegova priča ne pije vodu. Povedimo se za profesorovim mamcem. Prepostavimo da je dr Svitlica tehnikom putovanja kroz vreme ovladao pre kobnog datuma (ili upravo na taj dan), te da svaki odlazak podrazumeva i naknadni povratak u istu vremensku tačku (da nije tako, njegovo bi iščezavanje bilo primećeno, što se u stvarnosti nije desilo). Zamislimo sledeći scenario: tumarajući kroz budućnost, profesor saznaže za dan svoje pogibije, brzopeto hrli natrag kako bi je sprečio (zapravo – unapred, preko večnosti, otkrivajući kružnu prirodu vremena) i paradoksalno gine u tom pokušaju. Uviđate li nelogičnost ovakve smrti? Zar ste skloni da poverujete kako je jedan genijalan um u stanju da načini tako banalan previd?

Vremeplov je nesumnjivo konstruisan u budućnosti – u doglednoj budućnosti, od strane jednog alternativnog, daleko promučurijeg Svitlice. Nakon što se dobro iživeo, Risto pronalazač vratio se u tačku pre otkrića; doleteo je (najverovatnije iz nekog paralelnog univerzuma), instruisao mladu, ovozemaljsku, četrdesetpetogodišnju verziju sebe (da me je neko pitao, rekao bih da se radilo o čoveku starom između šezdeset pet i sedamdeset godina), žrtvujući pozninjeg Svitlicu, smrt jedne varijacije sopstva podređujući uživanju druge. Taj njegov blizanac, izvorni Svitlica našeg univerzuma, sada je sigurno na slobodi: uživa u beskonačnim dobiticima, brčka se u Karipskom moru; baškari se u hotelu sa pet zvezdica, podiže novac u kasinima, zarađuje na berzi... Nikada niko neće posumnjati na njega, mrtvaca; neće moći da ga pronađu, neće ga čak ni tražiti – ta, on je sada drugi čovek: oslobođen balasta porodice, finansijskih briga, obaveza na fakultetu, svega što ga je vezivalo i sputavalо; nanovo rođen, slobodan da se oda neobuzdanom provodu...

Bio je to brižljivo isplanirani suicid, egoistično žrtvovanje jednog nezasitog škrca. Ko zna koliko je Rista Svitlica širom multidi-menzionog kosmosa koji žive gosteći se na račun lukavstva jednog svog pojavnog oblika, kome se posrećilo da sklepa vremeplov? Taj čovek je megaloman, varalica svemirskih razmara, za razliku od preskromne naivčine, mene, koji sam imao samo jednu stremnju, jedan san – da pomognem voljenom klubu, za čiju bih dobrobit učinio sve – bezazlenu želju da okusim slast šampionskog slavlja (utrčavanje u teren, grljenje, špalir, podizanje pehara, konfete, vatromet, šampanjac, suze radosnice...), koju taj sebični krmak nije htio da mi ispunji, crk'o dabogda milijardu puta, zajedno sa svojim intergalaktičkim duplikatima. Zar ne shvatate da nas je sve zajedno namagarčio?

Nemam pojma kako ste uspeli da me locirate u tako kratkom roku. Verovatno ste pronašli moj mobilni (tačnije, krhotine istog) – iskren da budem, nisam očekivao da će korejsko govno izdržati pad; bio sam siguran da će se rasprsnuti u paramparčad, tako da nisam previše brinuo o uklanjanju tragova. A zašto bih, uostalom, o tome uopšte vodio računa, kada je jasno da sam potpuno nevin? Ljubav prema „Slaviji“ je moj jedini porok, zbog nje sam se i zatekao na stadionu – sve drugo što se zbilo ispalо je tako zbog sleda okolnosti na koji nisam mogao da utičem, a čiji se zametak nalazio u toj poseti. Iako sam pomiclao da sebe poštujem kidanja živaca i ostanem kod kuće uz TV, ne kajem se što sam otišao; ne grize me savest ni zbog jedne odluke koju sam doneo – jedino za čim neutešno žalim jeste ispuštena pobeda, i odmah da vam kažem: ako ikada budem prestao da idem na utakmice, biće to zato što sam umro. Znajte, takođe, da bih se zadovoljio osvajanjem domaćeg prvenstva, bez namere da pohod proširujem na Ligu šampiona. Svitlica čak ni to nije htio da mi učini. Već na prvi pogled mi se učinio sumnjivim: premnogo prisnosti i uvažavanja je ispoljio prema nekome koga uopšte nije poznavao, osim ukoliko mu vremeplov nije omogućio da me uhodi kroz razdoblja, snimi moju ličnost, nepogrešivo proceni kako reagujem u različitim situacijama, a kasnije sva ta saznanja zloupotrebi, i na najpodlijii način me iskoristi u svoje prevarantske svrhe.

Hvala vam što ste me bez prekidanja saslušali, dragi istražitelji. Znam da je u priču teško poverovati; srećom, neoborivi dokazi su tu da potkrepe moje iskaze, te se nadam da neće biti potrebe za daljim zadržavanjem u pritvoru. Ako ih neko u međuvremenu nije pokupio, ili se usled delovanja entropije nisu razgradile u prah, fantomske novine pronaći ćete pod semaforom – budući, naime, u hitnji da se udaljim, tamo sam ih zaboravio. Meni one nisu porebne – svako slovo tog zlokobnog štiva u mom je pamćenju ostalo urezano za sva vremena (stranice *Vesnika* od jedanaestog maja, osim toga, bude ružne uspomene, i generalno gledano, gade mi se). Jesam li napomenuo da su za razliku od kupljenih, sveže odštampanih, te novine bile sasvim požutele, iskrzane, poluizgužvane, sa tragovima kafe i ispunjenom ukrštenicom? Istovremeno vam skrećem pažnju na semafor – sva je prilika da pregledajući tu spravu nećete ustanoviti ništa što bi odavalо postojanje vremeplova. Bila je to mamilica; autentična naprava, rekao bih, sa njime nema nikakve veze. Nažalost, čini se kako je Svitlica brižljivo razradio i najsigurniji detalj svoga plana, no to i dalje ne znači da je istraga osuđena na neuspeh. Uz malo sportske sreće i oštromnost u povezivanju tragova, moje će svedočanstvo biti dovoljno da slučaj preokrenemo u svoju korist. Pristajem na dalju saradnju; štaviše, nudim svoju asistenciju. Ukaže li se potreba za dodatnim saslušanjima, rado ću vam se staviti na raspolaganje.

Pre nego što me ispratite, imam jednu molbu. Dugujete mi objašnjenje; voleo bih da znam kako ste do mene došli. Uvažavajući domete forenzičara, slutim da komadići raspršenog mobitela za to ipak nisu bili dovoljni. Plašim da niste bili sasvim otvoreni prema meni; čitava istraga možda visi o koncu nepotrebogn kašnjenja uzrokovanog nepoverenjem u moju iskrenost. Nema potrebe za skrivanjem, mi igramo u istom timu – ako ništa drugo, produktivna razmena informacija vaša će traganja makar pokrenuti u ispravnom smeru. Dozvolite mi da načinim poslednje nagađanje, a zatim pažljivo promislite o svemu. Dobili ste anonimnu dojavu. Neko je okrenuo 92, ispričao kako je video da nasrćem na Svitlicu i kazao vam da me privede – neki promukao, ukočen bariton, glas navodnog svedoka. Tom pozivu gledajte da uđete u trag: on će vas odvesti do istine.

Milan Kovačević (1987, Novi Sad) je autor romana *Neživoti i isključenja* (Treći Trg, Beograd, 2018) i *Sâd* (Gradska biblioteka „Karlo Bijelicki“, Sombor, 2014).

Napisao je i zbirku *Splin subotom uveče i druge pripovetke*, u celosti još uvek neobjavljenu, iz koje je nekoliko priča izašlo u viđenijim književnim časopisima (*Letopis Matice srpske*, *Polja*, *Zlatna greda*). Prvi je dobitnik novoustanovljene nagrade *Golub* Gradske biblioteke „Karlo Bijelicki“ iz Sombora za najbolji neobjavljeni rukopis prve knjige mladog autora. Roman *Neživoti i isključenja* uvršten je u uži izbor za NIN-ovu nagradu.

Osnovne i master studije završio je na Ekonomskom fakultetu Univerziteta u Novom Sadu. U dva navrata bio je stipendista Fonda za mlade talente Republike Srbije.

Trenutno živi u Holandiji.

PANOPIKUM

Goran Borković



REGIJA U HOLLYWOODU

Filmski festival Jugoistočne Evrope (SEEfest) u Los Angelesu predstavio je od 1. do 8. maja više od 50 igranih, dokumentarnih i kratkih filmova iz regije u konkurenciji za nagrade. Riječ je o djelima autora koji istražuju složena egzistencijalna, etička i historijska pitanja na inovativan i provokativan način, pružajući istovremeno publici uvid u različite forme umjetničkog izražavanja. Među filmovima su i srpski "Ederlezi Rising" Lazara Bodrože i "Zlogonje" Raška Miljkovića, dokumentarni "Okupirani bioskop" Senke Dokmanović, animirani "Neputovanja" Ane Nedeljković i Nikole Majdaka mlađeg, "Eho" Borise Simovića i Koste Rakićevića, zatim crnogorski "Granice, kiše" Vlastimira Sudara i Nikole Mijovića, hrvatski "Srbenka" Nebojše Slijepčevića, "Biciklisti" Veljka Popovića, "Balada o fruli i orglici" Martina Babića, "Duboki rezovi" Dubravke Turić, Filipa Mojzeša i Filipa Peruzovića, "Flimflam" Marka Belića, "Kako se kalio čelik" Igora Grubića, "Niko nije savršen" Barbare Vekarić... Većina od ukupno 56 filmova u natjecateljskim programima, među čijim je autorima 16 žena, ima sjevernoameričke premijere, a četiri su svjetske. Osnivač SEEfesta je Vera Mijošlić, dugogodišnja filmska kritičarka i kulturna radnica.

BALKAN U EVROPI

Festival Balkan Trafik! održava se 13. put u Bruxellesu, sjedištu Evropske unije, a nudi raznovrstan muzički, književni, filmski i kazališni program, uključujući i tradicionalno kolo koje će 28. aprila, posljednjeg festivalskog dana,

biti odigrano na briselskom Velikom trgu. Balkan Trafik! prvi put je ove godine organiziran u dva prostora predstavljajući i slaveći kulturu zemalja Jugoistočne Evrope i kroz strip i uličnu umjetnost, debate, ali i gastronomске specijalitete. Najraznovrsniji je i ovaj puta muzički program, koji je počeo koncertom Vasil Hadžimanov benda 25. aprila u Bozaru, a među učesnicima su i Silvia Gradinaru, Balkan Beats, trubački Orkestar Marka Markovića sa Bobanom Markovićem kao specijalnim gostom, Romano Drom i Olah Gipsy Beats, Bernard orkestar, Divan-hana i Susan Kardes, Ciprian Vlore... Gosti književnog programa su nagrađivani pisci Andrej Nikolaidis iz Crne Gore, Faruk Šehić iz Bosne i Hercegovine, Goce Smilevski iz Sjeverne Makedonije i Jelena Lengold iz Srbije. Filmski program obuhvaća dokumentarac "Dubina dva" iigrani "Teret" Ognjena Glavonića iz Srbije, "Srbenku" Nebojše Slijepčevića iz Hrvatske, dramu "Aga" Milka Lazarova iz Bugarske... U okviru pozorišnog programa, 24. i 25. aprila izvedena je predstava "Exit", u režiji Arpada Šilinga, koprodukcija Mađarskog pozorišta u Temišvaru, Klasičnog teatra u Aradu u Rumunjskoj i Narodnog pozorišta Sombor, koja govori o grupi migranata sa Balkana, zatvorenim u jednoj narušenoj zgradi u Velikoj Britaniji.



KNJIŽEVNICI U UŽICU

Regionalni književni festival "Na pola puta" u Užicu predstavio je u svom 14. izdanju više od deset autora iz bivših jugoslavenskih republika, a počeo je

A. na pola puta

21. aprila predstavom beogradskog Reflektor teatra "Smrt fašizmu! O Ribarima i Slobodi", te izložbom crteža ilustratora Boba Živkovića u Gradskoj galeriji. Užička gimnazija, domaćin tog jedinstvenog festivala na pola puta od Beograda do Sarajeva, i ove godine pripremila je program koji čine predavanja i večernja "čitanja", a među učesnicima su do 24. aprila, uz Reflektor teatar i Boba Živkovića, i Dejan Ilić, Nenad Veličković, Đorđe Balmazović, Ivan Ivanji, Petar Matović, Sofija Kordić, Jasna Šamić, Tanja Stupar Trifunović, Tea Tulić, Ivica Prtenjača, Jasmina Petrović, Predrag Stojadinović i Kruno Lokotar.

Dokumentarna predstava Reflektor teatra "Smrt fašizmu: O Ribarima i Slobodi", izvedena u Narodnom pozorištu Užice, posvećena je sjećanju na lvu Lolu Ribara i porodicu Ribar, kojom autori žele reći nešto o svojoj generaciji, sebi, današnjim herojima i idealima u koje vjeruju. Autorica koncepta je Milena Bogavac. Program drugog festivalskog dana, 22. aprila, počinje gostovanjem Sofije Kordić, novinarke i književnice, koja je odrasla u Zadru, diplomirala na Fakultetu političkih nauka u Beogradu, a potom magistrirala na Srednjevropskom univerzitetu u Pragu, gdje je radila kao dopisnica Radija Slobodna Evropa, a sada piše za različite hrvatske medije. Roman "Hipofiza u egzilu" je njena prva knjiga. Gost prvog dana je i Nenad Veličković, pisac i profesor iz Sarajeva, jedan od idejnih tvoraca festivala *Na pola puta*. Festival "Na pola puta" održava se od 2006. godine, okupljujući pisce iz BiH, Hrvatske i Srbije. Naziv je dobio po tome što se Užice nalazi na pola puta od Beograda do Sarajeva.

JUGOSLOVENSKO U MOSTARU

Predstava Jugoslovenskog dramskog pozorišta (JDP) u Beogradu "Zašto je poludeo gospodin R?" trijumfirala je na 16. Međunarodnom festivalu komedije "Mostarska liska", osvojivši četiri nagrade, uključujući Grand prix i nagradu za režiju Bobe Jelčića. Za ulogu u toj predstavi Boris Isaković je dobio nagradu "Velika liska" za najboljeg glumca, a osvojila je i nagradu za najbolju predstavu na osnovu jednoglasne odluke žirija medija, saopćili su organizatori 16. festivala "Mostarska liska", koji je od 19. do 26. aprila ponudio 25 programa, zaključno sa koncertom Damira Imamovića na svečanom zatvaranju u Narodnom pozorištu u Mostaru. "Velika liska" za najbolju glumicu dodijeljena je Tatjani Šojić za ulogu u predstavi "Ime" (Matthieu Delaporte & Alexandre de La Patellière), u režiji Admira Glamočaka i produkciji Pozorišta mladih Sarajevo. Specijalna nagrada "Velika liska" dodijeljena je predstavi "Naši dani" Narodnog pozorišta Republike Srpske iz Banjaluke, koju je prema tekstu Željka Stjepanovića režirao Jug Radivojević.



PREMIJERA „NEBESKE TEME“

Dokumentarni film "Nebeska tema" o legendarnom beogradskom rok muzičaru Vladi Divljanu (1958-2015) bit će premijerno prikazan 10. maja u Sava centru u Beogradu, a publici će se poslije rasprodane projekcije pokloniti svi učesnici. Premijera filma o Divljanu, u režiji Mladen Matičevića, organizirana je na njegov rođendan, a sve ulaznice su rasprodane već desetak dana unazad, što je svojevrsni podvig za dokumentarni film. "Nebeska tema" nači će se u kinima od 16. maja. U filmu sudjeluju najznačajniji autori sa jugoslavenskog prostora, koji su specijalno za tu priliku snimili (i u filmu izvode) nove verzije Divljanovih pjesama. U filmu sudjeluju Darko Rundek, Momčilo Bajagić Bajaga, Svetozar Cvetković, Zdenko Kolar, Aleksandar Šandorov, Mladen Juričić Max, Srđan Gjoković Gile, Dušan Kojić Koja, Srđan Šaper, Emil Tedeschi i drugi. "Nebeska tema" je snimana na lokacijama u Beogradu, Zagrebu, Beču, Rovinju i na Braču. Film je proizведен u produkciji kuće Starhill i kompanije United Media, a koproducenti su Cinnamon Film, Mir Media Group, Backstage iz Hrvatske, Tag Media i Digimedia. O Divljanu je slovenski redatelj Rudi Uran snimio 2009. godine dokumentarni film „Vlada“.



SRBIJA ZA NOTRE-DAME

Vlada Srbije uputila je Francuskoj finansijsku pomoć u iznosu od milijun eura za obnovu katedrale Notre-Dame u Parizu, teško oštećenu u nedavnom požaru. Tom odlukom, kako je objavljeno iz Vlade Srbije, potvrđuje se "vekovno prijateljstvo sa francuskim narodom i izražava želja da se simbol francuske i svetske civilizacije što pre obnovi i otvori ovaj hram kulture i umetnosti za sve svoje buduće poklonike". Uzrok požara još nije utvrđen, ali se smatra da je nemamjerno izazvan i da ima veze sa radovima na rekonstrukciji gotske katedrale stare više od 850 godina. Francuski predsjednik Emanuel Macron smatra da će za rekonstrukciju biti potrebno pet godina, dok stručnjaci ocjenjuju da obnova čuvene katedrale može da potraje i 15 godina.

**"DOM JE TAMO GDJE JE PJEŠMA"**

Središnja svečanost susreta kulturnog stvaralaštva nacionalnih manjina u Splitu pod nazivom "Dom je tamo gdje je pjesma" održan je u 9. maja u Domu Hrvatske vojske "General-bojnik Ivo Jelić" u Lori pod pokroviteljstvom Grada Splita gdje su nastupila kulturna društva nacionalnih manjina koja djeluju na splitskom području. Na manifestaciji svojim kulturno-zabavnim programima predstavili su se: Slovensko kulturno društvo "Triglav"- Split, Srpsko kulturno društvo "Prosvjeta" - Split, Zajednica Crnogoraca Split, Kulturno društvo Bošnjaka "Preporod" - Split, Demokratska zajednica Mađara Hrvatske - udruga Splitsko-dalmatinske županije, makedonsko društvo "Makedonija" te Novi mađarski kulturni centar. Splitski gradonačelnik Andro Krstulović Opara je istaknuo kako ova manifestacija, koja se održava devetu godinu u nizu, doprinosi zajedništvu u tom gradu. "Split je oduvijek bio otvoren grad drugima i time se obogaćivao", dodao je. Manifestacija "Dom je tamo gdje je pjesma" održava se u povodu Dana Europe u organizaciji Koordinacije Vijeća i predstavnika manjina u Splitu a ujedno je i dio program Sudamje kojom se proslavlja Dan grada Splita i blagdan Svetoga Dujma zaštitnika Splita. Splitski gradonačelnik zahvalio je nacionalnim manjinama što svojom manifestacijom obogaćuju Sudamju. Dodao je kako se ova manifestacija održava i na Dan pobjede nad zlom nacizma i kada je 9. svibnja 1950. godine 'začeta Europa zajedništva i mira'.

**UMRO PETAR OMČIKUS**

Slikar i akademik Petar Omčikus, jedan od osnivača Zadarske grupe i grupe Jedanaestorica, preminuo je 26. aprila u 93. godini, prenijela je RTS. Omčikus je imao više od 60 samostalnih izložbi i učestvovao na više od 170 kolektivnih. Prva retrospektiva priređena mu je 1985. godine u Muzeju suvremene umetnosti u Beogradu, gdje je 1989. godine organizirana velika retrospektivna izložba za koju je 1990. dobio "Politikinu" nagradu za slikarstvo iz Fonda "Vladislav Ribnikar". Omčikus je potom izlagao i u palači Unesca u Parizu - izložba "Petar Omčikus, Slike i skulpture" (Pierre Omčikous. Peintures et sculptures) održana je u dvorani "Izgubljenih koraka" početkom 1992. Omčikus je bio redovan član Srpske akademije nauka i umetnosti od novembra 2015. godine. Dopisni član postao je 2012, a član van radnog sastava SANU 1994. Rođen 6. oktobra 1926. u Sušaku, dijelu Rijeke, Omčikus se 1937. godine preselio sa porodicom u Beograd, gdje je pohađao Školu za primenjene umetnosti (1941-1943), a 1945. godine primljen je na Akademiju likovnih umetnosti, u klasu prof. Ivana Tabakovića. Omčikus je do tada, kao i njegovi prijatelji, slikao na ogromnim platnima tadašnje političke vođe (Tito, Lenjin, Marks, Engels, Staljin, Enver Hodža), koja su bila izlagana na Palati "Albanija".

Nezadovoljan načinom školovanja na Akademiji i tadašnjim odnosom prema umjetnosti, sa budućom suprugom Kosarom Bokšan i sa još šestoro kolega (Batom Mihailovićem, Mićom Popovićem, Ljubinkom Jovanović, Verom Božičković, Miletom Andrejevićem i Borom Grujićem) otišao je potom u Zadar. Boravili su i slikali živeći u napuštenoj vili pored mora, a ostali su poznati kao Zadarska grupa. Zbog tog ekstravagantnog ispada 1947. godine izbačeni su sa Akademije u Beogradu, ali su poslije intervencije ministrike prosvjete Mitre Mitrović, svi vraćeni (osim Miće Popovića). Mladi buntovnici su dio iduće godine proveli radeći na pruzi Šamac-Sarajevo, gdje su slikali velike kompozicije po uzoru na El Greka. Kasnije je živio u Rijeci i Beogradu. Potom je odlučio da sa Kosarom Bokšan ode 1952. godine u Pariz na, kako je svojevremeno rekao, "tri meseca i... ko zna koliko godina". Ostali su u Parizu decenijama. Drugi dom izgradili su u Vela Luci na Korčuli – odakle je porijeklom njegova majka. Na njihovu inicijativu, u tom mjestu su od kraja 60-ih organizirana tri međunarodna susreta umjetnika. Učesnici prvog susreta izradili su veliki broj mozaika, a jedan od njih je i spomenik u centru Vela Luke. Omčikus je dobitnik više nagrada za slikarstvo, uključujući nagradu Oktobarskog salona u Beogradu (1972). Između ostalog, 1984. godine dobio je Grand prix na IX Međunarodnoj izložbi originalnog crteža u Rijeci.



Dimitrije Bašičević Mangelos, Commentarii, 1978.

CJENA 20 KN

www.casopis.prosvjeta.net

MANGELOS: MANIFESTI, TEZE, PROJEKTI I BILJEŠKE, KUSTOSICA: BRANKA STIPANČIĆ
FOTOGRAFIJA: DAMIR ŽIŽIĆ, GALERIJA NOVA, 2019.

DRAGAN BABIĆ / GORAN BABIĆ / MUHAREM BAZDULJ / GORAN BORKOVIĆ
MILUTIN DEDIĆ / SRĐAN GAGIĆ / SLOBODAN GRUBAČ / NENAD JOVANOVIĆ

MILAN KOVAČEVIĆ / ŽELJKO LUKETIĆ / ĐORĐE MATIĆ / IGOR MRKALJ

BOJAN MUNJIN / JANA RASTEGORAC VUKOMANOVIC / MILENA SEVEROVIĆ

SANJA ŠAKIĆ / SINIŠA TATALOVIĆ / BOJAN VASIĆ / ČEDOMIR VIŠNJIĆ / MILAN ZAVIŠA

AVTOPRI

